

**T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ ANABİLİM DALI**

**ADALET VE KALKINMA PARTİSİ HÜKÜMETLERİ DÖNEMİ'NDE
TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ (2002-2015)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HAZIRLAYAN
ZAFER BAYRAM**

**DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ ERKAN AFŞAR**

VAN – 2021

KABUL VE ONAY SAYFASI

Zafer BAYRAM tarafından hazırlanan “ADALET VE KALKINMA PARTİSİ HÜKÜMETLERİ DÖNEMİ’NDE TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ (2002-2015) ” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.	
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Erkan AFŞAR Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.	
Başkan: Doç. Dr. Mehmet ÖZALPER Muş Alparslan Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.	
Üye: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TORUSDAĞ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisat Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.	
Yedek Üye: Unvanı Adı SOYADI Üniversite Adı, Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Yedek Üye: Unvanı Adı SOYADI Üniversite Adı, Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Tez Savunma Tarihi:	06/08/2021
Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum. Prof. Dr. Bekir KOÇLAR Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü	

ETİK BEYAN SAYFASI

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. (06/08/2021)

Zafer BAYRAM

Yüksek Lisans Tezi

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ağustos, 2021

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ HÜKÜMETLERİ DÖNEMİ'NDE TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ (2002-2015)

ÖZET

Adalet ve Kalkınma Partisi, çok partili Türk siyasi hayatında en uzun süredir tek başına iktidarda olan ve 21.yüzyılın başında Türkiye'nin iç ve dış siyasetine hakim bir partidir. Bu bağlamda, izlenen dış politika, Türkiye'nin yakın çevresi ve Türk siyasi tarihi açısından kendi başına incelenmesi gereken bir dönemdir. Çalışmanın konusu olan dönemin en önemli alanlarından biri, Türkiye'nin nüfus ve alan bakımından (karadan) en büyük komşusu olan ve tarihsel olarak rekabet, işbirliği ve çatışma ilişkileri içinde olduğu İran ile olan ilişkilerdir. İran, Türkiye'den sonra en fazla Türkçe konuşan nüfusa sahip ülkelerden ve bölgedeki en önemli enerji devlerinden biri olarak ideolojik ve jeopolitik konumu gibi öncelikli nedenlerden dolayı Türkiye'nin diğer komşularından çok farklı bir yere sahiptir. Bu çalışmada, Adalet ve Kalkınma Parti'nin tek başına iktidarda olduğu 13 yıl boyunca Türkiye'nin İran'la ilişkileri stratejik, ekonomik ve jeopolitik bir bakış açısıyla incelenmeye çalışılmıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin siyasi geleneğinin İran'a yaklaşımından ve dönemin başındaki ilişkilerin genel atmosferinden Suriye iç savaşına ve nükleer krize kadar birçok konuya değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye ve İran ilişkileri, İran İslam Devrimi, Adalet ve Kalkınma Partisi.

Sayfa Sayısı: ix+96

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi. Erkan AFŞAR

M.Sc. Thesis

VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY

INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

August, 2021

**TURKEY-IRAN RELATIONS DURING THE PERIOD OF JUSTICE AND
DEVELOPMENT PARTY GOVERNMENTS (2002-2015)**

ABSTRACT

The Justice and Development Party has been in power alone for the longest time in multiparty Turkish political life, and is the 21st largest party in the country. It is a party that dominated Turkey's domestic and foreign politics at the turn of the century. In this context, the foreign policy followed is a period that should be examined in its own right from the point of view of Turkey's immediate environment and Turkish political history. One of the most important areas of the period that is the subject of the study is the relations with Iran, which is Turkey's largest neighbor in terms of population and area (by land) and has historically been in relations of competition, cooperation and conflict. Iran, Turkey, most Turkish-speaking population being one of the countries in the region to be one of the most important energy giants, ideological, and for reasons very different from other neighbors, such as Turkey's geopolitical position has priority. In this study, during the 13 years that the AK Party was in power alone in the parliamentary regime, Turkey's relations with Iran were examined from a strategic, economic and geopolitical point of view. From the approach of the Justice and Development Party's political tradition to Iran and the general atmosphere of relations at the beginning of the period, to the Syrian Civil War and the nuclear crisis, many issues will be discussed.

Key Words : Turkey and Iran Relations, Iran Islamic Revolution, Justice and Development Party.

Quantity of Page : ix+96

Supervisor: Asst. Prof. Dr. Erkan AFŞAR

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	viii
ÖNSÖZ.....	ix
GİRİŞ	1
1. İRAN İSLAM DEVRİMİNE KADAR OLAN SÜREÇTE TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ	3
1.1. İran'ın Kısa Tarihi ve Jeopolitik Önemi	3
1.1.1. İran'ın Jeopolitik Konumu	5
1.2. Türkiye-İran İlişkileri.....	6
1.2.1. İslamiyet Öncesi Türk - İran İlişkileri.....	7
1.3. 20. Yüzyılın Başında Türkiye-İran İlişkileri.....	18
1.3.1. Kurtuluş Savaşı Dönemi	20
1.3.2. Erken Cumhuriyet Dönemi	23
1.3.3. 2. Dünya Savaşı ve Sonrası Dönem	28
2. İRAN İSLAM DEVRİMİ'NDEN ADALET VE KALKINMA PARTİSİ DÖNEMİNE KADAR TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ.....	33
2.1. 1979 İran İslam Devrimi	33
2.1.1. Devrimin İran'ın Dış Politikasına Yansımaları.....	36
2.2. Devrimin Türkiye'nin İran'a Yönelik Dış Politikasına Yansımaları.....	37
2.2.1. Devrimden SSCB'nin Dağılmasına Kadarki Süreç	37
2.2.2. Türkiye'de Özal İktidarı Dönemindeki İlişkiler	43
2.2.3. Soğuk Savaş Sonrası Dönemdeki İlişkiler	46
2.3. İran Devrimi'nin Türkiye'ye Yönelik Politikalara Yansımaları.....	52

3. ADALET VE KALKINMA PARTİSİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ	58
3.1. Adalet ve Kalkınma Partisi Döneminde Türkiye-İran İlişkileri.....	58
3.1.1. Türkiye ve İran Arasındaki Siyasi İlişkiler	61
3.1.1.1 Türkiye-İran Arasında Gelişen İşbirlikleri.....	62
3.1.1.1.1. PJAK/PKK'ya Karşı Kurulan İşbirliği	62
3.1.1.1.2. İsrail-Filistin Sorununa Yönelik İşbirliği	65
3.2. Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri	68
3.2.1. Adalet ve Kalkınma Partisi Öncesi Dönemde Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri	68
3.2.2. Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi Türkiye-İran Ekonomik İlişkiler	69
3.3. İran'ın Nükleer Çalışmaları ve Türkiye-İran İlişkilerine Etkisi.....	72
3.3.1. İran'ın Nükleer Çalışmalarının Kısa Tarihi	73
3.3.2. Adalet ve Kalkınma Partisi Döneminde Meydana Gelen Gelişmeler.....	74
3.3.3. Türkiye'nin Nükleer Sorunda Rol Arayışı.....	76
3.4. Arap Baharı'nın Türkiye-İran İlişkilerine Etkisi.....	78
3.4.1. İran-Suriye Stratejik İşbirliği	79
3.4.2. İran ve Suriye Sorunu	79
3.4.3. Türkiye ve Suriye Sorunu	80
3.5. Suriye Sorunu ve Gerilen Türkiye-İran İlişkileri	81
3.5.1. Türkiye'nin İran'a Yönelik Eleştirileri	81
3.5.2. İran'ın Türkiye'ye Yönelik Eleştirileri	82
3.6. Türkiye ve İran Arasındaki Enerji İlişkileri	83
4. SONUÇ.....	87
KAYNAKLAR	91
ÖZGEÇMİŞ	

TEZ ORİJİNALLIK RAPORU

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
AB	Avrupa Birliği
AGİK	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
PJAK	Kürdistan Özgür Yaşam Partisi
PKK	Kürdistan İşçi Partisi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TPAO	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
UAEA	Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde, değerli bilgilerini benimle paylaşan, kendisine ne zaman danışsam bana kıymetli zamanını ayırıp sabırla ve büyük bir ilgiyle bana faydalı olabilmek için elinden gelenin fazlasını sunan danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Erkan AFŞAR’a teşekkürü bir borç biliyor ve şükranlarımı sunuyorum.

Ayrıca çalışmanın hazırlama sürecinde desteğini, başarıma olan güvenini her aşamada hissettiren, öncelikle mesai arkadaşlarım ile yakın çevrem olmak üzere, hayatımın her safhasında yanımda olan ve beni sevgi ve saygı kelimelerinin anlamlarını bilecek şekilde yetiştiren, benden hiçbir zaman desteğini esirgemeyen bu hayattaki en büyük şansım olan aileme sonsuz teşekkürler.

Zafer BAYRAM

Van, 2021

GİRİŞ

Dünyanın siyasi ve ekonomik dengesindeki son gelişmeler göz önüne alındığında, apaçık gerçek şu ki, ülkeleri uyguladıkları dış politika stratejilerini, kendi iç politikalarını ve dinamiklerini ile dış dinamiklerini kontrol etmek zorunda kalmasına zorlamaktır. Devlet yönetiminde söz sahibi olan siyasi partilerin ve politikacıların dünya görüşü ve eğitim tarzı da dış ilişkilere ve genişlemeye yansır. İslami bir yaşam tarzı ve muhafazakâr bir dünya görüşü benimseyen siyasi gruplar farklı ülkelerde ve bölgelerde farklı davranırlar.

Türkiye, bir yandan Avrupa Birliği'ne üye iki ülke (Yunanistan ve Bulgaristan), diğer yandan Irak, İran ve Suriye'nin yanı sıra Orta Doğu coğrafyasıyla sınır komşusudur. Dolayısıyla Türkiye, Doğu ile Batı arasında adeta bir köprüdür. Türkiye, bir yandan, Avrupa ülkelerinin çoğulculuk ve laiklik gibi Batılı değerlerinin içinde bulunduğu demokrasi ve Batı medeniyetinin kurumsallaşmış biçimi, diğer yanda monarşi ya da askeri diktatörlük tarafından yönetilen radikal İslam ile savaşlar ve çatışmaların yaşandığı Orta Doğu ülkeleri ile sınır komşusudur. Bu iki farklı bölge arasında Türkiye, bugüne kadar her iki tarafla da en az kayıpla kararlı bir şekilde ilişkilerini sürdürmeyi başarmıştır. Bunu yaparken, Cumhuriyetin kurucu felsefesi olan “Yurtta Barış, Dünyada Barış” ve “komşuların içişlerine karışmama” düşüncelerine duyarlı bir şekilde uymuştur.

Mustafa Kemal Paşa ile Batı değerlerini benimsendiği dönemden başlayarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin Batıya dönüşüyle karşı karşıya kalan İran İslam Devrimi'ne kadarki süreçte İran ile rejimin neden olduğu bir sorun hiç yaşanmamıştır. Ancak İslam Devrim ile neredeyse taban tabana zıt bir şekilde birbirine karşı olan Türkiye ve İran çoğunlukla Müslüman halklara sahip olması, siyaseti ve yaşam tarzıyla komşuluk ilişkileri kurmaya devam etmiştir. Türkiye'nin Ak Parti dönemine kadar ülke kurumlarında her zaman İran ile uzak bir ilişki kurmuş ve zaman zaman İran rejimini suçlamıştır. İran da Türkiye'de laik düzenin rahatsızlığından kaçınmak için zaman zaman daha dikkatli ilişkiler kurduğunun üzerini çizmiştir. Batılı yaşam tarzı Türkiye'yi Ak Parti dönemine kadar yönetmiş ve Avrupa ile ilişkilerin ön saflarında iken, Ak Parti hükümeti, Orta Doğu ve İslam ülkeleri ve İran ile daha yakın ilişkiler kurmaya başlayarak dünyanın tepkisini üzerine çekmeye başlamıştır.

İran İslam Devrimi'nden bu yana iki ülkenin iç siyasi gelişiminin ve uluslararası ortamın Türkiye ile İran'ı bu kadar yakınlaştırdığı bir dönem olmamıştı.

14 yılı aşkın süredir iktidarda olan Ak Parti döneminde bu uzlaşının iki ülke ilişkileri çerçevesinde nasıl olduğu, Türkiye ile İran arasındaki ilişkinin önceki dönemlerden ne kadar farklı olduğu üzerinde çalışılmamıştır. Yapılan bu araştırmanın amacı literatürdeki bu eksikliği gidermektir. Bu süreçte iki ülkenin siyasi, etnik ve kültürel yapıları kronolojik bir sıraya göre ele alınmış, çeşitli kitap, makale ve istatistiki verilere dayalı olarak bazı tarihi olay ve olgular değerlendirilmiştir. İlişkilerin gelişmesinde, iki ülke halkının çoğunlukla Müslüman olması, mezhep ayrılıkları, Türkiye'nin laik ve demokratik bir ülke olarak kurulmuş olması, öte yandan İran'daki İslam Devrimi ve kuruluş gibi faktörlerin etkileri dini otoriteye dayalı bir şeriat devleti analiz edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın amacı, Ak Parti Hükümeti'nin Türkiye'de iktidara gelmesinden sonra iki ülke arasında farklı alanlarda ortaya çıkan ilişkilerin incelenmesidir. Birinci bölüm, İran'da İslam Devrimi öncesi çeşitli ülkelerin tarihsel hareketlerini incelerken, ikinci bölüm, mevcut siyasi ilişkilerin oluşumuna yol açan İslam Devrimi'ni ve iki ülke arasındaki ilişkilere etkisini incelemektedir. Son bölümde ise Ak Parti'nin nasıl iktidara geldiğini ve etkisinin nasıl değiştiği ele alınmıştır.

1. İRAN İSLAM DEVRİMİNE KADAR OLAN SÜREÇTE TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

1.1. İran'ın Kısa Tarihi ve Jeopolitik Önemi

İran bölgede Türkiye'nin en kalabalık ve yüz ölçümü olarak en büyük sınır komşusu olan ülkedir. 1979 İslam Devrimi'nden sonra eski İran adını almış ve İran İslam Cumhuriyeti olan resmi adı kullanmaya başlamıştır. İran, Kafkasya, Orta Doğu ve Orta Asya arasında yer almaktadır. Komşu ülkeleri Afganistan, Azerbaycan, Ermenistan, Nahçıvan, Türkiye, Türkmenistan ve Pakistan'dır. Aynı şekilde hem Hazar Denizi, Basra Körfezi hem de Umman Denizi kıyı şeridinde sahip tek ülkedir. Avrupa'dan Orta Doğu ve Orta Asya ülkelerine hava taşımacılığı da İran üzerinden geçmektedir. Jeopolitik konumu sadece Basra Körfezi'ndeki ılık denize ulaşmasını sağlamakla kalmayıp, İran için coğrafi önemini de artırmaktadır.

İran'ın dikkat çeken bir diğer özelliği de enerji kaynaklarıdır. İran, dünyadaki en zengin petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip ülkelerden biri olup, bu kaynakların üretimi ve ihracatında da önemli bir konuma sahiptir. Fakat toprağın altındaki bu zenginlikle karşı karşıya kalan ülkenin toprağının üstü çok verimli değildir. Ülkenin çoğu çöl ve kuraktır. Nüfus yoğunluğu, daha yüksek üretkenliğe sahip marjinal alanlarda yoğunlaşmıştır. 80 milyonu aşan nüfusu ile İran, dünyanın en fazla nüfusuna sahip 17. ülkesidir. Bol enerji kaynaklarına sahip olmasına rağmen milli geliri hala Türkiye'den 8 sıra aşağı, dünyada ise sadece 20. sıradadır. Bu nedenle, zengin ekonomik kaynaklara rağmen, Türkiye ve İran merkezli belirli bir ürünün ekonomik gücü ile karşılaştırıldığında, insanların petrol ve doğal gaza dayalı ikili ilişkilerde ve uluslararası politikada bunu yansıtmaları gerekmektedir. Zenginliğini nükleer enerji gibi farklı alanlara yayarak etkin bir şekilde kullanmaya çalışmaktadır.

İran'ın tek bir demografik yapısı yoktur. Bu ülkedeki sorunlu konulardan biridir. Fars toplumu İran nüfusunun %46'sını oluşturuyor ve geri kalan %54'ü Azerbaycan Türkleri, Beluciler, Luhr ve Türkmenlerden oluşmaktadır (Birsell, 2013: 22). Azerbaycanlıları Türklerin bir parçası olarak kabul edersek, Türk toplumu İran'ın toplam nüfusunun üçte birinden fazlasını oluşturuyor. İran'ın Türk Milliyetçiliği'ne ilgi duymasının en önemli nedeni budur. Ümmet bilincindeki etnik kaosu çözme çalışmaları Kaçarlar döneminde başlamış olsa da Farslılaştırma hareketi özellikle Şah döneminde belirginleşmiş ve diğer ırklarla özdeşleşme çabalarını hızlandırmıştır.

Farsça resmi dil olarak kabul edilir ve diğer dillerin kullanılması yasaktır. Bu durum özellikle Azerbaycan'da Türkler ve Araplar arasında ayaklanmalara yol açmıştır. İslam Devrimi başladığında İran, Türk gazete ve yayınlarını yayınlama hakkına sahip olan Azerbaycan Türkleri gibi etnik gruplara bazı sınırlı özgürlükler tanımıştır. Azerbaycanlılar, Kürtler, Araplar ve Beluciler gibi etnik gruplar, İslam devrimini birlikte gerçekleştirdikleri için, kendilerini ifade etmek için daha fazla sosyal ve kültürel haklar ve daha geniş özerklik beklemiş olsa da bu özlemlerini gerçekleştirmemiştir.

İran İslam Devleti'nin anlayışı, Şiiliği İran'ın kimlik merkezinin yüce kimliği olarak kabul etmek ve bunun karşılığını ulusal güvenliğe bir tehdit olarak görmektir (Yavuz, 2014: 87). Pek çok farklı ırkı birbirine bağlayan bağ, Şii inancına sadakattir. Ülkede Müslümanların %99,4'ü resmi olarak Müslüman ve nüfusun %90-95'i Şii inançlara sahiptir. Toplumu birleştiren en önemli itici güç, devlet yönetiminin İslam Hukuku'na bağlı olması ve dini liderlerin toplumda önemli bir güce sahip olmasıdır.

İran idari teşkilatında Velayat-ı Fakih adında bir dini lider bulunmaktadır. Bugün dini lider Ayetullah Uzma Seyyid Ali Hamaney'dir. 1979'da İran'daki İslam Devrimi sırasında Hamaney ve Humeyni, İslam Cumhuriyeti'nin kurucularından biri oldular. Hamaney 1981'den 1989'a kadar iki dönem üst üste Cumhurbaşkanı olarak görev yaptı ve Humeyni ölümünden sonra en yüksek lider olarak atandı. İran'da siyasi karar alma sürecinde Fache olarak nihai kararı veren Hamaney, İran Hükümeti'nin kararını veto etme hakkına sahiptir (Çitlioğlu, 2009: 65).

İran'da halk parlamento, Cumhurbaşkanı ve 86 din adamından oluşan bir meclisi oylarıyla yönetime getirmektedir. Parlamento ayrıca üyeleri arasından dini liderleri seçmektedir. Şimdiye kadar parlamentoda dini lider aleyhine herhangi bir karar alınmamıştır. İran Anayasasına göre, İran'ın genel politikalarını belirlemek ve denetlemekten dini liderler sorumludur. Bu açıdan bakıldığında dış politikaya yön verebilecek nitelikte olduğunu söylemek doğru olur. Ayrıca bu liderler dış politikaları uygulama hakkına da sahiptir. Bu nedenle diplomatik ilişkilerde, tabii ki Türkiye ile ilişkilerde önemli etkiye sahip başlıca muhataplar dini liderlerdir.

Buna ek olarak, dini lider Silahlı Kuvvetlerin Başkomutanıdır, ülkenin güvenlik ve istihbarat operasyonlarını kontrol eder. Yargının en yüksek otoritesi, İran İslam Cumhuriyeti Radyo ve Televizyon Kurumu Başkanını ve Anayasa Muhafızları

Konseyi hukukçularının üyelerini atar. Referanduma karar verebilir. Tek başına savaş ve barış da ilan edebilir (Yeğin, 2013: 53). Seçilen Cumhurbaşkanı otorite açısından ikinci sırada yer almaktadır. Dini lidere göre, halk tarafından seçilmesine rağmen, Cumhurbaşkanının yürütme gücü Anayasa ve yasalarla sınırlıdır. Cumhurbaşkanı; dini lider, İran Milleti'ne ve İslam Danışma Konseyi'ne karşı sorumludur. İran, silahlı kuvvetlerin yönetiminin yürütme yetkisi altında olmadığı dünyadaki tek devlettir. Ayrıca, bağımsız bir güç olması gereken yargı, dini lidere bağlıdır.

1.1.1. İran'ın Jeopolitik Konumu

İran'ın coğrafi konumu sadece bugün dünyada değil, aynı zamanda geçmişte dünya siyaseti tarihinde de önemli bir konuma sahiptir. İran İslam Cumhuriyeti'nin siyasi tarihine bakıldığında, ülkenin siyasi değişimlerinin ülkenin jeopolitik konumundan kaynaklandığı görülmektedir. Bugün jeopolitik durumu İran'ın iç ve dış politikalarını büyük ölçüde etkiliyor. Bu durum Türkiye ile ilişkileri de geliştirmiştir. Coğrafi konumu nedeniyle Türkiye ve İran İslam Cumhuriyeti, Avrupa Kıtası'nın ülkeleri arasında yer almakta ve Türkiye, Avrupa Kıtası'ndaki ülkeler ile İran arasında bir köprü konumundadır.

20. yüzyıldan itibaren Doğu-Batı göç yolu üzerindeki konumu nedeniyle siyasi değişimler geçiren İran, yüzyılın başında petrol kaynaklarının keşfi ile jeopolitiğin önemi artmıştır. İpek ve baharat güzergahı üzerinde yer alan İran'ın jeostratejik önemi, kolonizasyona rağmen petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarına sahip olma mücadelesi yeniden ortaya çıkmıştır. İran, 2. Dünya Savaşı sırasında büyük devletlerin birbirini geçmeye çalıştığı bölgelerden biridir. Savaştan sonra bu büyük ülkelerin İran'daki çıkarları devam etmiştir (Sarıkaya, 2012: 1). Tahran Konferansı, Birleşmiş Milletler kurulmadan önceki en önemli konferanslardan biriydi. Bu durum ülkenin 2. Dünya Savaşı'ndan sonra jeopolitik önemini göstermektedir.

İran'ın siyasi tarihi, bölgedeki konumundan büyük ölçüde etkilenmektedir. İran'a coğrafi olarak bakıldığında Avrupa'dan uzak olması şaşırtıcıdır. Böylelikle yüzyıllardır güçlerle, diktatörlüklerle ve sömürge savaşlarıyla uğraşan Avrupa ülkelerinin mücadeleleri, 19. yüzyıla kadar İran üzerinde önemli bir etki yapmamıştır. Süveyş Kanalı 1869'da açılıncaya kadar İran'ın doğal coğrafyası, izole ve dik yapısı nedeniyle zor bir bölge olarak görülüyordu. 18. yüzyıldan bu yana, coğrafi bölgeyi

ekonomik faaliyet açısından riske atan aşiretler arası mücadeleyle merkezi yapı zayıflamış ve gayrimüslim nüfusun azlığı kültürel etkileşim için kanallar kuramamanın önünü açmıştır. Bunun sonucunda da yerel katılımcıların elinde içe dönük bir şekilde bir ekonomi oluşturulmuştur (Issawi, 1991: 590). Bu izole durum nedeniyle İran, 19. yüzyılın sonuna kadar Batı'dan etkilenmemiştir.

Ancak öncelikle, 2. Dünya Savaşı öncesinde bölgeyi paylaşan Rusya ile Birleşik Krallık arasındaki bölgesel bölünme nedeniyle İran'ın bir tampon bölge olarak varlığı, ülkenin siyasi tarihini kesin olarak etkileyen en önemli değişikliklerden biridir. O zamandan beri, İran toprakları Rusya ve Birleşik Krallık için her zaman büyük stratejik öneme sahip olmuştur. Rusya için, İran toprakları boğaz tarafından askeri ve alternatif olarak görülüyor. Birleşik Krallık için İran Bölgesi Orta Doğu ve enerji politikasında stratejik öneme sahiptir. Bu, özellikle iki ülkenin İran üzerinde büyük bir nüfuz mücadelesi başlattığı 19. yüzyılda, Rusya ve İngiltere arasında İran konusunda kafa kafaya bir çatışmaya yol açtı (Görçün, 2008: 3).

İran, coğrafi konumunun yanı sıra Türk ve İslam tarihinde de özel bir yere sahiptir. İran toprakları, 652'de Emeviler, Abbasi Hanedanı, Tahili, Samanid, Gazneli, Selçuk, Harzemşahlar, ardından Safevi, Afşar, Zende, Kasar ve Pehlevi Hanedanları tarafından işgal edilmiş ve İran'daki İslam Devrimi'ne kadar önemli bir coğrafya olarak kalmıştır. Bu devletler ve hanedanların büyük bir kısmı Selçuklu Sultanlığı ve Kaçar Hanedanları gibi Türk kökenli kişilerden oluşmaktadır.

1.2. Türkiye-İran İlişkileri

İki ülkenin uzun tarihine baktığımızda, öncelikle Türkiye ile İran arasındaki ilişkiyi tarihsel bir perspektiften kararlı bir şekilde kınamalıyız. Türkiye ve İran'ın ortak tarihine baktığımızda, akla ilk gelen, Osmanlı ülkeleri ile İran arasında uzun yıllar süren mezhep çatışmasına dayanan savaştır. Türkler ile İranlılar arasındaki en şiddetli çatışmanın Safeviler'in İran'daki yönetimi sırasında olduğu söylenebilir. Safevi Hanedanı'nın dağılmasından sonraki dönemde, yani 18. yüzyılda İran, kaos dolu bir tarihsel süreç yaşamıştır. Türkiye ve İran geçmiş tarihsel süreçte herhangi bir sürtüşme ile karşılaşmamış ve bugüne kadar ilişkileri devam etmiştir. Bir anlamda bugün iki ülke ilişkilerinin temelini geçmişten gelen ilişkiler oluşturmaktadır (Aras, 2006: 62).

Bugüne dönüp baktığımızda, Türkiye ile İran arasındaki ilişkinin iki ana yönü vardır. Öncelikle Sadabad Anlaşması ile başlayan Bağdat Sözleşmesi, CENTO (Merkezi Antlaşma Teşkilatı), RCD (Bölgesel Kalkınma İşbirliği Teşkilatı) ve ECO (Ekonomik İşbirliği Teşkilatı) teşkilatları bünyesinde işbirliği ve uzlaşma kapsamındadır. Diğeri ise, iki ülke arasındaki ortak sınır, iki ülke toplumlarında etnik unsurlar ve kültürel konular üzerindeki rekabet boyutudur (Çetinsaya, 2000: 788). Bugüne kadar Türkiye-İran ilişkileri süreklilik ve değişim yaşamıştır.

1.2.1. İslamiyet Öncesi Türk - İran İlişkileri

Türk olarak tanımlanan toplulukların geçmişi M.Ö. 6000 yılına kadar uzanmakta ve bu topluluklar Orta Asya'da (bugün Rusya ve Moğolistan sınırları içinde) göçebe bir yaşam sürmekteydi (Zekiye, 2007: 143-178). İlk olarak Göktürk Kağanlığı döneminde geçen "Türk" adı, Orta Asya Türk tarihinin en eski yazılı materyali olan "Orhun Kitabeleri"nde geçmektedir. Türk tarihinde Orta Asya için en önemli şey Oğuzkağan efsanesi, Ergenekon efsanesi, Bozkurt efsanesi, Manas efsanesi ve Alpertunga efsanesi olarak adlandırılan Türk destanlarıdır. Türkler İslam'ı tanımaya başladıktan sonra İslam ülkeleriyle ilişkileri arttı. Türkler, Orta Asya'dan Batı'ya, önce İran'a, ardından Anadolu'ya göç ederek, göçebe kültürden yerleşik kültüre geçmelerini sağlamıştır. Bu, Türklerin kültürünü zenginleştirmeye yardımcı olmuş ve bilimsel gelişmenin yolunu açmıştır. İslam'ın gelişiyle kurulan Türk devleti Karahanlılar, Uyğurlar, Gazneliler, Harzemşahlar, Selçuklular, Osmanlı Devleti ve son olarak da Türkiye Cumhuriyeti olarak Türk devletleri devamlılık sağlamamıştır (Yolalıcı, 2008: 473).

Türkler ile İranlılar arasındaki ilk ilişki uzun zaman öncesine kadar dayanmaktadır. Batılı bilim adamları, Türklerin bugünkü İran'a ilk coğrafi göçünün, Türklerin Kafkasya ve İran'a yerleştiği MÖ. 4-5.000 yılları arasında olduğunu söylemektedir. Bir kısmı Orta Asya'dan gelmiş olup, insanlığın en eski uygarlıklarından biri olan Dicle ile Fırat arasında Sümer ve Elam medeniyetlerini kurmuştur. Türk dili, MÖ. 550 yılına kadar İran'ı yöneten İran Türkleri tarafından resmen kullanılmıştır (Kafkasyalı, 2010: 46).

Horasan'dan Orhon Nehri'ne kadar uzandığı için o zamanlar "Turan" denilen Türk ülkeleri komşuydu ve Türklerle İranlıların da komşuluk ilişkileri vardı (Saray,

1999: 1). Coğrafi sınırları olan ülkelerin sürekli etkileşim içinde olması oldukça yaygındır. Dünyada özellikle geçmişte yaşanan savaşlar ve fetihler nedeniyle dünyanın coğrafyası ve haritaları sürekli değişmektedir. Bu değişimlere rağmen Türk Milleti ile İran Milleti arasındaki bu iyi komşuluk ve dostluk ilişkisi uzun süre devam etmiş ve bu ilişki tarihi kayıtlarda her zaman dostane bir ilişki olarak adlandırılmamıştır. Türkler ve İranlılar arasındaki ilk ilişki kesin olarak savaş olarak kabul edildi. Bu erken ilişkiler genellikle İran-Turan Savaşları olarak anılır ve bu savaşlar genellikle Türkiye'nin zaferine yol açar. İki ülke arasındaki bu savaşlar, İran'ın ilk tarihi anlatısının yer aldığı ve söylentilere dayandırıldığı Şehname'de da ortaya çıkmıştır (Kowalski, 1983: 291).

Ancak resmi kaynaklara dayanan ilk Türk-İran ilişkisi Hunların dönemine denk gelmektedir (Saray, 1999:1). Hunlardan sonra Göktürkler döneminde Sasaniler adına Türklerle savaşan ve onların kazanmasına yardımcı olan İranlılar, Akhun Halkı'nın toprakları paylaşıldıktan sonra tekrar komşu olmuşlardır. Bu yeni sınırlarla ilişkilerin restorasyonu ilk yıllarda sorunsuz ilerlemekle birlikte, çıkar çatışmaları bir kez daha çatışmalara yol açtı.

Türkler kolayca İslam'a adapte olmuş ve onu gelenek ve göreneklerine adapte etmişlerdir. Bu nedenle Sünni İslam çoğunlukla Anadolu'da benimsenmiştir. Öte yandan Aleviliği kabul eden ve benimseyen Alevi-Şii Türk vatandaşları da vardır (Yaman, 2012: 56). Tarafsız araştırmacılara göre bu sayı 10-15 milyondur. Geçmişte İran, Anadolu dışındaki Alevi-Şii Türk topluluklarında Şii inançlarını kullanarak siyasi politikalar uygulamıştır.

Türkler ve İranlılar arasındaki ortak tarih, Türkler İran'ın coğrafi bölgesine göç etmeden çok önce izlenmektedir. Bu ortak tarihin en az 1000 yıllık olduğu ve Türkiye'nin İran topraklarını yöneten en güçlü ülke olduğu da kabul ediliyor. Belli ki ülkemizde ve Balkanlar'a kadar komşu ülkelerde Türkler bu ülkelere göç etmek için İran topraklarını kullanmışlardır (Sarıkaya, 2012: 1). Hiç şüphe yok ki Türkler sosyal ve kültürel değerlerini fethettikleri coğrafyalara da götürmüşlerdir. Anadolu'ya da giderek oradaki kültürel zenginliklerle yeni bir millet inşa etme kabiliyetiyle üstünlük sağlamışlardır.

Anadolu'daki birçok imparatorluk ve aşiret gibi esas olarak İran'ı yöneten devletlerin gözü de her zaman İran'ın coğrafi çevresinden gelmiştir. Anadolu, 5.

yüzyılda İran'ın ilk ülkesi olarak bilinen Ahameniş Devleti tarafından fethedildi. Bu imparatorluk İskender tarafından yıkılınca Makedonya Krallığı bölgenin sahibi oldu. MS. 323'te Büyük İskender öldü, Makedonya Krallığı bölündü ve Anadolu'da küçük Helenistik Krallıklar ortaya çıktı. Bu krallıklar daha sonra Roma'nın bir parçası oldu. Anadolu dili ve kültürü, Roma döneminden önceki yüzyıllarda var olmuş, giderek azalarak yerini Yunan dili ve kültürüne bırakmıştır. Yıkılan bu kültürler arasında Pers kültürüne bağlı olarak eski İran etkileri de vardır. Aynı şey İran için de geçerli. Antik çağlardan beri İran İslam Cumhuriyeti'nde birçok farklı kültür ve topluluk yaşamıştır. İran platosu üzerinde pek çoğu M.Ö. '5500'e yıllarına kadar uzanan ilk uygarlığın izleri vardır.

Bu döneme Sasani dönemi denir. M.Ö.4000 yılına kadar sürmüştür. Sonraki yüzyıllarda bu topraklar eski kültürlerin yerleşim yeri olmuştur. M.Ö. birinci binyılın başında Pers denilen kabileler, Orta Asya'dan göçebe kabileler şeklinde günümüz İran yaylalarına gelmişlerdir. Buna rağmen Orta Asya'dan yerleşen göçebe Türkler ve diğer Asya kabileleri ile çok karmaşık bir etnik ve ekonomik yapı oluşturmuşlardır. Bu insanlar, İran'ın karmaşık sosyal yapısına uyum sağlamak için Orta Asya'nın siyasi ve askeri organizasyon yapısını benimsemiştir. Sonraki birkaç yüzyılda Orta Asya'dan gelmeye devam eden Türk göçbeleri, göçebeliklerini, atların ve silahlı kuvvetlerin sosyal yapısını devam ettirmişlerdir (Gartwaithe, 2016: 15-16).

MÖ 1000 civarında, İran platosundaki topluluklar arasında Medler, Persler ve muhtemelen Orta Asya'dan gelen Türk kabileleri vardı. Hatta bu dönemde kullanılan Avesta dili, M.Ö. 2000 yılında Orta Asya'da ortaya çıkan ve Zerdüşt yazıtları için kullanılan eski bir İran dilidir. Zerdüştlük, Zerdüşt tarafından kurulan ve eski İran inançlarının reformundan esinlenen eski bir İran dinidir. Zerdüştlüğün ne zaman ortaya çıktığı bilinmemektedir, ancak Ahameniş Devleti'nin (MÖ 6. yy) kurulmasından önce Persler arasında yayılmıştır ve yüzlerce yıldır ülkenin ana dini olmuştur. Arap fethinden önce Zerdüştlük, İran'daki son Sasani Devleti'nin (224-651) resmi diniydi (Niechciat, 2014: 274). Zerdüştlüğün Orta Asya'ya tam olarak ne zaman girdiğini belirlemek zordur, ancak Türk ülkesi üzerinde kültürel etkisi olduğu da söylenebilir (Tanyu, 1998: 20). Zerdüştlük eski bir İran dini olduğundan, tarihçiler bu dinin geleneklerinin Türkler ve İranlılarınkine benzer olduğunu keşfetmişlerdir. Eski zamanlarda bile Orta Asya kabilelerinin Hindistan ve Çin gibi İran ile ilişkileri vardı.

Orta Asya’da İranlı topluluklar vardı ve İran’da da Orta Asya toplulukları ve doğal olarak Türkler de yaşamaktaydı (Ögel, 1971: 353).

Daha sonra İran tek bir ülke ve imparatorluk olarak birleştirildi ve bu Medler ile başlayan dönemin en büyük dönemi idi. I. Darius, ortaçağ kraliyet ailesinin soyundan olmasa da, eski Pers kralları arasında en büyük kral olarak bilinir. 1. Darius yönetimindeki Pers Devleti, insanlık tarihinin en büyük devleti olarak bilinir. Ahameniş döneminde bu toprakların insanlarına sağlanan huzur, güvenlik ve zenginlik tarihte ender rastlanan bir durumdur. Bu dönem ticaretin en yoğun olduğu ve bölge halkının yaşam standartlarının yükseldiği dönem olmuştur. Ancak bu dönemde (MÖ 550-330) Ahameniş Halkı’nın Türk Toplumunu üzerinde baskı yaptığı bilinmektedir. Eski Yunan tarihçisi Herodot’un anlatımında, daha sonraki dönemde kurulan Medler ve Pers İmparatorlukları Kuzey’de (Doğu Avrupa-Tuna ve Tuna ve Dinyeper) yaşamak zorunda kalmışlardı, her seferinde İskitler olarak adlandırıldıkları insanlar tarafından yenildiği belirtilmektedir. Yerli ve yabancı pek çok bilim adamı, bu aşiretlerin Türklerin atası olduğunu söyleyerek bu aşiretlerin Ural-Altayca konuştukları söylemektedir (Cah, 1970: 187).

Büyük İskender, MÖ. 331’de Ahameniş Devleti’ne son vermesine ve İran’ın Helenistik Döneme girmesine rağmen, Türklerin İran’daki varlığı durmamıştır. Aslında, kısa bir Helenizm döneminden sonra, bu Türk toplulukları Hazar Denizi’nin Güney kesiminde Nisa/Nesa şehrinin merkezinde bulunan Türkçe konuşan Part/Eşkani ülkesini kurdular. Bu ülke bölgeyi 477 yıl boyunca yönetimi altına aldı (Kafkasyalı, 2010: 47). Part Devleti MS. 224 yılında sona erdiğinde bu topraklar üzerinde Sasani Devleti kurulmuştur. MS. 632 baharında başlayan Arap Müslüman istilas ve Sasani Devleti’nin 10 yıl süren Arap saldırılarına karşı koyamaması nedeniyle, Nihaven Savaşı sona erdikten sonra Sasani Devleti güç kaybetmiş ve İslam inancı 651 yılından itibaren İran’da yayılmaya başlamıştır.

MS. 395 yılında Hunların ve Türklerin Doğudan Batıya göçü ile birlikte Avrupa’da başlayan kavimlerin göçünün yol açtığı kargaşa, Roma Devleti’nin Batı Roma ve Doğu Roma olarak ikiye bölünmesine yol açmıştır. Doğu Roma, Bizans olarak anılmaya başlandı ve 1453 yılına kadar varlığını sürdürdü. Bizanslılar, İran’ın Sasani saldırısına uzun yıllar direndiler ve askeri yapılarını (ağır süvari ordusu) başarıyla taklit ettiler. 16. Araplar tarafından geçen yüzyılda kurulan İslam Devleti,

Sasaniler ve Bizans'ı yenerek Sasaniler ile Bizanslılar arasındaki mücadeleyi sona erdirdi. Sasani devleti, Araplarla Nihavend Savaşı'ndan (MS. 642) sonra hayatta kalamamış ve 651'de tamamen tahrip edilmiştir. Bunun sonucunda da Müslüman Araplar İran'ı fethetmiş ve Türklerle komşu olmuştur.

Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinden sonra ilişkilerin durumuna bakılacak olursa, Hz. Ömer zamanından itibaren İran İslam orduları tarafından fethedilmeye başlandı ve İran toprakları yeni bir düzene girdi. İran'ın İslam'a dönüşmesiyle Türkler ve İslam inancı arasında yakın ilişkiler başladı. 751 Talas Savaşı'ndan sonra, Türklerin İslam'ı kabul etmesiyle, farklı mezheplere sahip iki Müslüman ulus komşu oldu ve bu aşamadan sonra aralarında mezhep çatışmaları başladı (Saray, 1999: 7).

Sasani Hanedanı'nın yıkılmasından sonra, İran toprakları Emevi Hanedanı'nın egemenliğine girdi. Ancak İran toplumunun kültürel, siyasi ve bilimsel yapısında köklü değişikliklere yol açan bu durum nedeniyle İslamlaşma tam olarak gerçekleştirilememiştir. İranlılar, Sasani Devleti döneminde Buhara ve Semerkant gibi komşu şehirlerde yaşayan Türk boylarıyla ticari ilişkilere sahip olmuşlar ve bu ilişkiyi ülkenin çöküşü ve Arap egemenliği sırasında da sürdürmüşlerdir. Bu ilişki, İslam'ın Türkler tarafından tanıtılmasında etkili olmuştur. Nitekim Batı Horasan'da görev yapan Türkler, Emeviler döneminde Müslüman olmaya başlamışlar ve savaş sanatındaki yetenekleriyle önemli mevkiiler elde etmişlerdir. Emeviler döneminden sonra Abbasilerin Bağdat'ı fethetmesiyle İran, Emevi Hanedanı'ndan Abbasi Hanedanı'na geçmiştir. Abbasi Hanedanı döneminde de Türklerin faaliyetleri devam etmiştir. Aslında Abbasi Hanedanı'nın üst kademelerinde ve ordu komutanlarında çok sayıda Türk vardı.

Abbasiler, Emevi Hanedanı'na isyan eden ve Abbasi Hanedanı'nı destekleyen Ebu Müslim Horasani'nin ortadan kaldırılmasının, Araplara düşman olan İranlıları daha da düşmanlaştıracağından korkmuş ve bu nefret günümüzde de devam etmektedir. Dolayısıyla İslam ile savaş halinde olan İranlıların İslam'ı kabul etmeleri 200 yıl sürmüştür. Abbasi Halifeleri, otoritelerini sağlamak için İran'dan Fars vezirler seçmiş ve bu dönemde İran valisine önemli bir yerel özerklik sağlamışlardır (Yeğin, 2013: 20).

Abbasi Hanedanı'nın yıkılmasıyla aynı zamanda İran genelinde yerli ve bağımsız hanedanlıklar kuruldu. Bu çökmekte olan hanedanlar arasında en önemlileri

Horasan'daki Tahiri Hanedanı (821-873), Sistan Seferi (867-903) ve Buhara'daki Samani Hanedanı'dır (875-1005). Samani Devleti, İran'ın Müslüman Araplar tarafından fethedilmesinden sonra ortaya çıkan ilk yerli hanedandı. Bu süreç İran'da ulusal bir duygu uyandırdı. Arap işgalinden sonra Farsça, ilk kez Arapça'nın yerini alarak İran mahkemelerinin resmi dili oldu. O zamandan beri İran'ın Araplaştırma girişimleri hiçbir zaman başarılı olmadı. İran'ın ulusal kimliği bu dönemde ortaya çıktı ve kültürel hareket zirveye ulaştı. Günümüzde bu kültürel hareketler Farsça ve günümüzde İran'ın resmi dillerinin ortaya çıkışına yansımaktadır. Samani döneminde Türkler İslam topraklarına göç etmişlerdir. Birçoğu Arap ve İran ordularında da savaşçı olarak görev yaptı. Türkler Batıya doğru hareket ederken, Fars dili ve kültürü iki ülkenin kültürlerini etkilemiştir. 9. yüzyılda İslamiyet'i kabul eden Uğuz Türklerinin Kınık boyuna bağlı Selçuklular, Hazar Denizi ve Tuzlu Gölün Kuzeyi 'ne gelerek Anadolu'ya yerleşmişlerdir. Selçukluların bölgeye yerleşmeleri, diğer Türk topluluklarının Orta Asya'dan İran ve Anadolu'ya göçünü kolaylaştırmıştır.

10. yüzyılda Orta Asya'dan göç eden Türk boyları İran'a geldiler ve bugünkü Kuzey Irak ve Anadolu'ya geldiler. İran topraklarından gelen bu kabileler İslam'a inansalar da son birkaç yüzyıl içinde İran'ın idari yapısına uyum sağlamışlardır (Gartwaithe, 2016: 110): Selçuklular ve Gazneliler 1040 yılında Dandanakan Savaşı'nı kazandıklarında bölgede Büyük Selçuk Devleti kurulmuştur. Selçuklu toprakları, Perslerin (İranlılar) hayatta kalmak için bağımlı olduğu ve Türk boylarının göç faaliyetlerinin son derece aktif olduğu topraklardı.

Tuğrul Bey zamanında Selçuklular, Şii Fatimilere karşı Sünni İslam'ı savunmuş ve Abbasi Halifesi'ni koruma altına almışlardır. Abbasi Halifesi'nin daveti üzerine Bağdat'a gelen Tuğrul Bey, "Doğu ve Batı Hükümdarı" unvanını almış ve halifeye uygun olarak tüm toprakların kontrolünü Selçuklulara vermiştir (Özdemir, 1998: 326). 11. yüzyılda Selçukluların 1048'de Bizans'la Pasinler Savaşı'nı ve 1071'de Malazgirt Savaşı'nı kazanması sayesinde Anadolu'nun kapıları tamamen Türklere açılmıştır. Bizans'ın yenilmesinden sonra İslam Dünyası Selçuklu Sultanını İslam ordusunun komutanı olarak görmeye başlamış ve Selçuklular Orta Doğu'daki güç dengesini kontrol etmeye başlamıştır. Sonuç olarak, Sünni İslam kurumsal olarak gelişmiş ve Şiiilerin Abbasi Hanedanı'nı yönetme olasılığını ortadan kaldırarak Sünni İslam'ın güçlenmesine yardımcı olmuştur. Ayrıca bu savaşlar sonucunda Anadolu'da

başlayan Türk hareketi, sıradan Hristiyanlığın statüsünü sıradan Hristiyanlıktan İslam'a, Yunanistan'dan Türkiye'ye kaydırıldı. Aynı dine mensup iki topluluk -Türkler ve İranlılar- birlikte yaşamaya başladı.

İran'da Türk egemenliğine ve kültürüne hakim olan Selçuklu ülkesi gibi Samani ülkesinin yıkılmasıyla ortaya çıkan Gazneliler ülkesi de Türk ve Fars kültürlerini bütünleştirmesi nedeniyle ayrı bir önem kazanmıştır (İnal, 2015: 123). Gazneli Mahmud'un kurduğu imparatorluk ile İran'daki İslami akım 11. Yüzyıla başarıyla taşınmıştı. Gazneliler önemini kaybetmeden önce İslam Medeniyetinde kültürel ve siyasi açıdan önemli bir rol oynadılar. Burada ülkenin en önemli şairleri, sanatçıları, filozofları (1080 Belh Doğumlu İbn Sina gibi), müzisyenler, tarihçiler, mimarlar ve sanatkarlar rahatça çalıştılar. İran ile Türkler arasında sanat, bilim ve dekadantik alanlarında önemli bir etkileşim vardı. Gazneliler'in müritleri olan Selçuklular, egemenliklerini Akdeniz'den Orta Asya'ya kadar genişlettiler. O zamandan beri yüzlerce İranlı araştırmacı ve bilim adamının çalışmaları Avrupa Rönesansının doğuşuna katkıda bulundu. Selçuklular sadece İran topraklarına hükmetmekle kalmamış, aynı zamanda Türklerin bu topraklara büyük ölçekli göçüne de yol açmıştır. Bu yüzden İran yarı açık bir ülke haline gelmiştir.

Selçuklu Sultanı tarafından atanan vali tarafından yönetilen Selçuklu Devleti'nin idaresi altında Özbekistan, daha sonra Harezmi olarak bilinen bir Türk devletine sahiptir. Bu ülkenin kurucusu Harezmlî bir Türk genci olan Anuş Tigin'dir. Büyük Selçuklu Devleti zayıfladıktan sonra Hindistan'dan Doğu Anadolu'ya kadar hakim bir konuma geldi ve şimdi İran'daki hemen hemen tüm toprakları işgal ediyor. Bu devlet Selçukluların yönetim ve sanattaki devamı olup, ekonomik ilişkilerin oldukça gergin olduğu bir bölgededir. Zamanla bölgeye çok sayıda Türk yerleşmiştir. Orduda ve saraylarda "Türk" kullanılmaya başlandı. Ancak resmi dil hala "Farsça"dır. Siyaset, bilim ve sanatın şanlı bir dönemiydi ve birçok İslami okul ve kütüphane kuruldu.

Bu parlak dönemde, Harzemşah Devleti İran'da müreffeh ve gösterişli bir imparatorluk iken, Moğol Hanı Cengiz Han'ın işgali ile bir terör atmosferi patlamış, şehirler ve su yolları tahrip edilmiş ve birçok İranlı öldürülmüştür. Harzemşah Valisi tarafından Cengiz Han'a ait bir karavanın yağmalanması üzerine, Cengiz Han soyguncuların teslim edilmesini ve zararının telafi edilmesini istemiş ve bu istek

reddedildiğinde, tüm Doğu İslam dünyasını 200.000 kişilik bir orduyla ezmiştir. Yüzbinlerce Müslüman hayatını kaybetti, birçok şehir ve kültürel kalıntılar yakıldı (İnal, 2015: 171). Tarihi kayıtlara göre Herat'ta 1,6 milyondan fazla, hatta 2,4 milyondan fazla insan öldürüldü ve Nissabul'da Omar Khayyam tarafından 1.747 milyon kişi öldürüldü. Bu rakamlar, tam olarak doğru olmasa da, eşi benzeri görülmemiş bir katliam ölçeğini göstermektedir (George, 2011: 247). Bu dönem aynı zamanda İran'ın Türkiye üzerindeki egemenliğini de sarstı.

Bir sonraki Moğol hükümdarı Gazan Han (1295-1304) ve onun ünlü İran Başbakanı Raşid el-Din, İran'a kısmi ve kısa vadeli bir ekonomik toparlanma getirdi. Moğolistan zanaatkarlar üzerindeki vergileri azalttı, tarımsal kalkınmayı destekledi, sulama kanallarını yeniden inşa etti ve genişletti ve ticaret yollarını güvence altına aldı. Daha sonra Moğolların lideri olan Tamer, 1381'de Hezhong bölgesini fethetti ve kendi adını taşıyan bir imparatorluk kurdu. Timur'un kendisi de bir Türk ve Müslümandı. Türk diline ve Türk Fars geleneklerine bağlı bir adamdır. Timur'un gücü Cengiz Han veya Hülagu Han kadar iyi olmadığı için hareket hızı kendinden öncekilere göre daha yavaştır ve zulmü de daha düşüktür.

Safevi Hanedanı, İran'da kurulan ilk Şii İslam devletiydi. Şah İsmail'in kurduğu ülkede Türkiye ile İran ilişkilerinin de başladığı söylenebilir. Çünkü Safevi Devleti kurulmadan önce İran topraklarını yöneten devlet hala Türk devletiydi. Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin ayrışmasının bu başladığı görülmektedir. Safeviler ile Türklerin ve İranlıların birlikte geliştirdikleri kültürel yapı değişmiş ve Türkiye ile İran arasındaki kültürel farklılıklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Şii mezhebini resmi İran mezhebi olarak kabul eden Safeviler, yüzlerce yıldır İran'a önderlik eden İran'ı, Orta Doğu'daki Sünnileri Orta Asya ve Hindistan'daki Sünnilerden ayıran bir duvara dönüştürmüşlerdir (Hakyemez, 2014: 14). Bu duvar aynı zamanda Orta Asya Türk dünyası ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkileri de sınırlandırmıştır.

Safevi Hanedanı'nın kurulmasından sonra Safevi Hanedanı'nın Şii politikası nedeniyle Osmanlı Devleti ile Safevi Hanedanı arasında gerilimler ortaya çıkmıştır. Bu gerilimlerin nedeni, Şii siyasetinin yayılmasının bir parçası olarak, Osmanlı Devleti içindeki ayaklanmaları ifşa etme girişimiydi. Safevi Hanedanı Doğu Anadolu ve Kuzey Irak gibi bölgeleri de kapsamayı ummaktadır. Bu alanlarda Kızılbaş olarak

tanımlanan Şii Alevi topluluğu, Osmanlı Devleti ve Batı Venediklilerin anlaştığı İran topraklarına dahil edilmiştir. 2. Bayezid döneminde bazı isyanlar bastırılmadı. Osmanlı Devleti, Kızılbaş'ın tepkisinden korktukları için Safevi Hanedanı ile çatışmaktan kaçındı. Bu durum Safevi Hanedanı'nın Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmasını ve bölgedeki Şii toplulukları kendi amaçları için kullanmasını kolaylaştırdı (Allouche, 2001: 78-79).

Bunun nedeni, iki ülkenin kuruluşundan bu yana farklı yapılardan gelmesidir. Osmanlı Devleti, Oğuz-Türkmenistan gelenekleri ve adetleri üzerine kurulurken, Safevi yönetimi Şii Dini mistisizmine dayanıyordu. Yavuz Sultan Selim hilafeti devralmasına ve dini inançlara sahip olmasına rağmen, Osmanlı Devleti onu sadece siyasi amaçlarla kullanmış ve din, ülkeye karşı bağımsız bir siyasi güç olamamıştır. Çünkü Orta Asya'dan beri tüm Türk ülkeleri Hanefi mezhebinin mimarisine uygun bulmuşlardır. Ancak Safevi ve Şii doktrininde imamlar, peygamberin halifesi olarak kabul edilir ve devletle birlikte bağımsız bir yapı olarak var olmaya (gerekirse siyasi güçlere karşı) devam edebilmektedir (Gürakar, 2012: 64-66).

Osmanlı Devleti, 1514'te Çaldıran Muharebesi'nde Safevileri mağlup etmiş, sınırlarını Doğuya doğru genişletmiş, 1517'de Mısır Memlûklerini mağlup ederek Afrika kıtasına egemenliğini genişletmiş ve halifeliği Osmanlı Devleti'ne geçirmiştir. O zamana kadar Safevi döneminde Türkiye ile İran arasındaki çatışma en yoğun durumu yaşamıştır. Safeviler, Osmanlı Devleti güçlerine karşı savaşmak için dağınık bir göçebe süvari kurmazken, Osmanlı ordusu teknoloji ve disiplin açısından topraklarla güçlendirilmiştir. Buna rağmen Doğu Anadolu'daki Kızıl Türkmen aşireti Safevileri desteklemiş ve bölgenin coğrafi koşulları Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmıştır (Garthwaite, 2016: 155). Ayrıca Osmanlı Devleti ile Safevi Hanedanı arasındaki mücadele nedeniyle Avrupa saldırıları askıya alınmış ve Avrupa'nın yeniden kurulmasına yardımcı olmuştur. Osmanlı Devleti Viyana'yı fethettiğinde özellikle İspanyol ve Portekizli denizciler Amerika ve Uzak Doğu'da yeni koloniler kurmaya başladılar. Bu olaylar Osmanlı Devleti'nin gerilemesine ve güç dengelerinin değişmesine yol açmış ve günümüzde de etkisini sürdürmektedir (Allouche, 2001: 164-165).

Kanuni Sultan Süleyman döneminde, Osmanlı Devleti'nin Orta Avrupa ve Hint Okyanusu'ndaki hakimiyeti arttı. 16. yüzyılda Büyük Süleyman'ın önderliğinde

imparatorluk en güçlü konuma ve en geniş topraklara ulaştı. Aynı dönemde, Osmanlı Devleti'nin 1639'da Bağdat'ı fethinden bir yıl sonra, Kasr-ı Şirin Antlaşması ile İran sınırı çizildi ve İran ile yaklaşık 150 yıl Irak'ta toprak için savaştılar. Anlaşmaya göre, Türkiye ile İran arasındaki sınır bugüne kadar değişmeden kaldı.

Safevi Hanedanı, Abbas'ın 1588'de tahta geçtiğinde en güçlüydü. Bu hanedanlık döneminde İran'da devlet gücünün merkezileşme derecesi artmış ve İran'da ordunun modernize edilmesi ve İran'ın üretilmesi için ilk adım atılmıştır. Sanata daha fazla önem verdikçe estetik seviyeleri de yükselmiştir. Safevi Hanedanı'nın İran'da önemli bir dönem olarak görülmesinin bir başka nedeni de Safevi Hanedanı'nın Şii İran'ı planlayıp ardından bölgedeki diğer Müslüman ülkelere saldırmasıdır. Bu dönemde Osmanlı Devleti ile İran arasındaki mezhep çatışması devam etti (Gündoğan, 2011: 94). Safevi Hanedanı bir Afgan istilası ile sona ermiştir.

Osmanlı ülkeleri coğrafi keşifler, yeni yolların keşfi, ticaret yollarındaki değişiklikler, gelişmelere ayak uyduramayan teknoloji ve hukuk sonrası Sudan'ın yönetim becerilerinin eksikliği nedeniyle otorite ve güç kaybetmeye başladı. 1683 Viyana Kuşatması'ndan sonra Osmanlı Devleti bir durgunluk dönemine girmiş ve gerilemeye başlamıştır. Safevi'de İran, Şah Abbas'tan sonra hükümdarın zayıflığı nedeniyle topraklarını kaybetmiş ve Osmanlı Devleti'nin bu zayıf döneminden yararlanamamıştı.

Safevi Hanedanı'nın kuruluşundan bu yana, Türkiye Cumhuriyeti'nin (yani, Osmanlı ülkeleri ile İran arasındaki genel olarak nezh ilişkisi) kuruluşuna kadar, bazen savaşımlara bile yol açan gerilimleri kontrol altına almak için çaba sarf edilmiştir. İki ülke Doğu Anadolu, İran, Azerbaycan, Irak ve Batı İran toprakları üzerinde egemenlik mücadelesi veriyor. Bu ilişkide Osmanlı Devleti'nin hedefi Azerbaycan ve Kafkasya, İran'ın hedefi ise Irak idi. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna ve Sünni-Şii mücadelesine kadar iki ülke ilerlemekte tereddüt etmedi.

İslam'ın kabulünden Kasr-ı Şirin Antlaşması'nın imzalanmasına kadar geçen bu sürenin, Türkler ve İranlılar arasındaki gerilim ve çatışmalarla dolu olmasının sebepleri göz önüne alındığında, Osmanlı Devleti hükümdarı ile İran Kralı arasında büyük bir ihtilaf vardı. Bu ihtilaflara dayanarak her iki hükümdara da Zilullah (Tanrı'nın Gölgesi) adı verilir ve Şah unvanı Osmanlı Padişahından daha büyüktür. Şah'ın unvanları, Osmanlı Devleti'nin "Şahinşah" (Şah Şahı) ve Sultan "Sultan"

(Büyük Şah) şeklindedir. Bu iki lider arasındaki kararlılığı artıran bir diğer önemli faktör ise onların en büyük lider olmalarıdır. Bu iki lider arasındaki kararlılığı artıran bir diğer önemli faktör ise onların en büyük lider olmalarıdır. Sünni ve Şiiiler arasındaki anlaşmazlığın bir başka nedeni de Orta Doğu'yu ve eski Asya'yı yöneten aynı iki coğrafi bölgenin yanı sıra bu bölgeleri ekonomik ve siyasi olarak kontrol eden İslam coğrafyasının varlığı ve aynı zamanda İslam coğrafyasının kontrolünün varlığıdır (Mansel, 2010: 66). İran ve Türkiye arasındaki ilişkilerin durumu, Doğu İslam halklarının idealleri kapsamında karşılanabilecek bu arzu, en iyi ihtimalle boş şeklindeki bir hayalin örneği haline gelmiştir (Kitapçı, 1995: 225).

Ticaret yolunu değiştiren ve ekonomik geliri azaltan coğrafi keşifler nedeniyle, kuzeydeki Osmanlı Devleti ve Rus Devleti'nin yanı sıra Doğudaki Safeviler de Afganlar ile rekabet etmiştir. Abbas'tan sonraki kral partisinin olmaması nedeniyle iktidarı kaybetmiştir. 1717'de Horasan, Afganlar tarafından işgal edilmiş ve 1722'de başkent İsfahan'ı işgal eden Afgan ordusu Safevi Hanedanı'nı sona erdirmiştir (İnal, 2015: 316). Safevi Hanedanlığı'nın çöküşünün ardından 18. yüzyılda İran'da büyük bir kaos yaşanmış ve sonraki yıllarda iki ülke arasında sınır değişikliklerinden fazlasını gerektiren küçük çaplı sürtüşmeler meydana gelmiştir (Aras, 2006: 62). İran'ın güçlü Safevi Hanedanı'nın düşüşünden sonra, Osmanlı Devleti ve Rus Devleti, İran topraklarını kendi ülkelerine dahil etmeyi ummuş ve bu stratejiler, Nadir Şah'ın ölümüne kadar İran'da devam etmiştir. Nadir Şah 1747'de öldükten sonra Osmanlı Devleti ile İran arasında büyük sorunlar yaşanmamıştır.

Nadir Şah'ın ölümünden sonra İran'ın Afşar, Kaçar, Afganlar ve Zend aşiretinin liderleri arasında bir çalkantı döneminden sonra bir üstünlük mücadelesi patlak vermiştir. Bu dönemde her eyaletin valisi bağımsızlığını ilan etmiş ve sonunda rakibini mağlup eden Kerim Han (1750-1779) Horasan dışındaki diğer ülkeleri başarıyla birleştirmiştir. Kerim Han geleneğin ötesine geçmiş, şah unvanını kullanmayı reddetmiş ve Zend Hanedanı'nı kurmuştur. İran'ın Zend Hanedanı'nı yakından takip eden Kaçar Hanedanı (1796) Kuzeydoğu İran'da yaşayan bir Türk kabilesidir. Kaçar'ın yönetimi altındaki tüccarlar, ulema veya dini liderler toplumun önemli üyeleri haline gelmiştir. 19. yüzyılın 2. yarısında İran'da büyük ölçekli bir bürokratik mekanizma ile yeni bakanlıklar ve bürolar kurulmuştur. Kaçar Hanedanı'nın modernizasyon reformları, İran'daki ilk üniversitenin kurulmasını da

içeriyordu. Bu dönemde iki büyük güç, Rusya ve Birleşik Krallık, İran'a baskı yapmaya başladı. İran ve Ruslar, 1812'de Gürcistan ve Türkmenistan antlaşmaları yaptı ve İran Alas Nehri'nin Kuzey'indeki Kafkasya bölgesindeki tüm topraklarını kaybetti. 1857'de İngiltere ile "Paris Anlaşması"nın imzalanmasıyla İran, mevcut Afgan topraklarını İngiltere'ye bırakmak zorunda kaldı (Karadeniz, 2009: 56). Buna rağmen egemenliğini korumayı başardı ve diğer çevre ülkeler gibi bir koloni haline gelmedi. Kaçar Halkı, Osmanlı Devleti'nin zayıflığını bu toprakların kaybını telafi etmek için kullanmak istediği için Bağdat ve Şehrizar'a saldırdı ve bu nedenle 1821-1823'te yaşanan İran-Osmanlı Savaşı'nı başlattı. Kolera salgını İran ordusuna ağır kayıplar verdirince 28 Temmuz 1823'te Erzurum Antlaşması imzalandı ve Kasr-ı Şirin Antlaşması ile iki ülkenin sınırları kesinleşti. Anlaşmaya varıldıktan sonra iki ülke arasındaki ilişkiler 1850'lere kadar devam etti ve İran ve Osmanlı Devleti Rusya ve Avrupalı güçlerin üzerindeki baskılarında etkilendi (Aras, 2006: 62). Irak için mezhepsel nedenlerle farklı hesaplama yöntemleri olsa da 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda yaşanan bazı olaylara rağmen 1. Dünya Savaşı'na kadar işbirliği girişimleri devam etti. Özellikle 2. Abdülhamit döneminde İslami birlik adına İran ile Osmanlı Devleti arasında uzlaşma çabaları hız kazandı. II. Abdülhamit, "İslam Birliği" konusunu Orta Doğu'daki emperyalist Avrupa ülkelerine karşı siyasi bir ittifak ve savunma mekanizması olarak görüyordu. İran, Safevi döneminde katı bir mezhepçi tavrı terk etse de İslami birliğe ve emperyalizme karşı koalisyon girişimlerine meyilli değildi. Bunun en önemli nedeni milli birliğini korumak ve Şiiliği bu amaca ulaşmak için bir araç olarak görmesiydi. Bu koalisyon çabalarının Türkiye'nin ülkedeki büyük Türk nüfusu arasında milliyetçi bir hareket başlatarak ülkenin bölünmesine yol açacağından korkulmaktaydı (Hakyemez, 2014: 164-165).

1.3. 20. Yüzyılın Başında Türkiye-İran İlişkileri

19. yüzyıldan itibaren, Osmanlı Devleti içinde barış bozulmaya başladı ve imparatorluk genelinde sık sık isyanlar meydana geldi. Bu ayaklanmalar sonucunda toprak kayıpları arttı, askeri güç ve ekonomik denge bozuldu. Bu dönemde Rus çarlarına karşı yapılan savaşların çoğu başarısız oldu. Yine bu dönemde Trablus, İtalya Krallığı ile yapılan Trablus Savaşı'nda kaybetmiş, Balkan ülkeleriyle yapılan savaşta ise Balkanlar'daki toprakların tamamına yakını kaybedilmişti. 2. Abdülhamit, 31 Mart

olayında tahttan indirildi ve bu olaydan sonra ülkenin idari işlerine İttihat ve Terakki Cemiyeti başkanlık etti. Osmanlı Devleti'ni yöneten İttihat ve Terakki ile Enver Paşa gibi cemiyetin seçkin bazı üyeleri Almanya'yı destekledi ve savaşı Almanların kazanacağına inandı. Almanların savaşa girmeleri halinde Kafkasya ve Balkanlar'da kaybettikleri toprakları geri alabileceklerine inanıyorlardı. Osmanlı Devleti 1. Dünya Savaşı'nda yenildiğinde, itilaf ile ittifak kuvvetleri arasında bir ateşkes anlaşması imzalandı ve 1920'de Sevr Antlaşması'nın imzalanması sonucunda Osmanlı Devleti ittifak kuvvetlerinde yer aldı.

İngiltere, hammadde ve pazar talebini karşılamak ve Hindistan yollarının güvenliğini sağlamak için Kaçar Hanedanı'nın zayıflığından yararlanarak Basra Körfezi'ne hükmetti. Bölgenin anlaşılması üzerine yapılan çalışma, İngilizlerin bölgeye olan ilgisini artıran ve petrol sondajı yapmaya başlayan bol petrol kaynaklarını keşfedilebilir kıldı. 26 Mayıs 1908'de İran'da petrolün bulunmasıyla birlikte İran tarihi bir dönüm noktası yaşadı. O zamandan beri, petrol, Anglo-İran ilişkileri sürecini belirleyen en önemli faktör oldu.

1. Dünya Savaşı sonunda imzalanan ateşkes antlaşmasına göre, Osmanlı Devleti'nin İstanbul, İzmir ve Orta Anadolu'nun küçük bir kısmı hariç tüm toprakları işgal edildi. Bu işgal Türklerin milli direnişini harekete geçirmiş, Türkler uzun yıllar Osmanlı Devleti'nin kurucuları olmalarına rağmen görmezden gelinmiş ve hor görülmüştür.

1. Dünya Savaşı ve 2. Dünya Savaşı'ndan sonra devam eden, İngilizlerin, Türkiye ve İran'dan benzer beklentileri ve bu konuda bu iki ülkede milliyetçileri ve anti-empyralistleri uzlaştıran girişimler, diğer yandan muhafazakarlar ve kapitülasyoncuları birbirine daha da yakınlaştırdı. 1. Dünya Savaşı'ndan sonra 1919'da düzenlenen Paris Barış Konferansı'nda İran Hükümeti, mağlup edilen Osmanlı Devleti'nden toprak vermesini istedi. Bu istekte İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen İran; İran sınırının kuzeyindeki Aras Nehri'nden başlayan ve Kuzeydoğudaki Derbend'e kadar uzanan, Erivan ve Elizabetpol dahil olmak üzere Tiflis, Kars ve Erzurum'dan geçen bölgenin kendisine verilmesini istedi, ancak bu istek ciddiye alınmadı (Sonyel, 1987: 42).

İran'ın toprak iddialarını görmezden gelse de 1921 darbesi ile Rıza Han'ın iktidara gelmesi ve Kaçar Hanedanlığı'nın sona ermesinde İngiliz desteği önemli rol

oyladı. Kaçar Hanedanı 1925'te resmen sona erdi ve Türk kökenli son hanedan oldu. İran ile Türkiye arasındaki siyasi ilişkilerde tam anlamıyla bu dönemden sonra başlamıştır.

1.3.1. Kurtuluş Savaşı Dönemi

Türk milli direniş hareketinin dönüm noktası, 1915 Çanakkale Savaşı'ndan çıkan Mustafa Kemal Paşa'nın ülkenin geleceğini değiştirmek için attığı adımdır. Mustafa Kemal, Türkiye'deki Çanakkale Savaşı'ndan sonra yeni bir devrimin oluşumu için bunun gerekli olduğuna inandı ve 19 Mayıs 1919'da Samsun'dan halk hareketini yönetmek için planlandığı gibi geri çekildi. O andan itibaren, 1923'te müttefiklerle "Lozan Antlaşması" imzalanana kadar Türk Kurtuluş savaşı başladı.

Kurtuluş Savaşı sırasında Mustafa Kemal Paşa, işgal güçleriyle sadece Anadolu'da değil Orta Doğu'da da savaşmış ve Araplarla işbirliği yapmaya çalışmıştır. Mustafa Kemal Paşa, 17 Mayıs 1920'de Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yaptığı açıklamada, İngilizlerin İslam dünyasındaki mücadelesinin tüm Müslümanların sorumluluğunda olduğunu vurguladı (Kürkçüoğlu, 1978: 130). Müslümanları, Orta Doğu'yu kendi amaçları doğrultusunda bölmeye çalışan İngiltere ve Fransa'ya ortaklaşa muhalefet etmeye çağırdı. Bu çağrı, özellikle Suriye, Irak ve Musul'daki bağımsız Türk ve Arap toplulukları tarafından cevaplandı. Irak ve İran'daki Şii icra memuru Şeyh Mirza Muhammed Tafi, Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup gönderdi. Mektupta; Irak halkından Osmanlı Devleti'nin gölgesinde yaşamalarını ve ölmelerini istemiş, düşmanı Irak'a sürme vakti gelmiştir demiştir. Bu amaca ulaşmak için sık sık Arapça konuşan on kişi Irak'a gönderilmiştir (Umar, 2010: 455).

Dolayısıyla Osmanlı Devleti döneminde pek iyi olmayan Türk-İran ilişkileri Kurtuluş Savaşı sırasında gelişmeye başladı (Özgiray, 2000: 297). 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (Türkiye Büyük Millet Meclisi) açılmasıyla, Ankara hükümeti ile aynı ulusal topraklarda 2. bir hükümet ortaya çıktı. İran başlangıçta Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tanımadı, ancak 22 Nisan 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetini tanıdığını açıkladı ve Ankara'ya bir büyükelçi gönderdi (Turan, 1996: 187). Ancak iki ülke arasındaki ilişkiler, İngilizlerin İran üzerindeki baskısı nedeniyle gelişemedi. Kurtuluş Savaşı, Eylül 1922'de Batı

cephesinde Yunanistan Krallığı'na karşı kazanılmış ve Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi ile sona ermiştir. Bakan Sadık Han Sakar Nizam, Mustafa Kemal Paşa'yı tebrik ederek hediyeler sunmuştur (Umar, 2010: 462). Kasım 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından saltanatın kaldırılmasıyla, 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar hüküm süren Osmanlı Devleti sona erdi. Yeni Türk hükümeti tarafından 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması, ilk kez uluslararası hukuki ve siyasi önemi tanımış ve 29 Ekim 1923'te Türkiye resmi olarak cumhuriyetin ilan edilmesiyle kurulmuştur. Ankara'da bu yeni devletin başkenti olmuştur.

1919'da milli mücadele ile Cumhuriyet'in kurulmasının ardından İran ile Türkiye, bu dönemde ikili bir yapının oluşması sebebiyle 1925 yılına kadar çatışma halinde olmuştur. Bir yandan milliyetçilik, antiemperyalist, tam bağımsızlık ve Batılı rejimler, iki ülkenin eski rejimlerinin yerini almak için daha iyi bir ilişki kurmuş, diğer yandan iki ülke arasındaki geçmişin izleri yeniden ortaya çıkmıştır. Türkiye ile İran arasındaki bu ikili yapı, 1925'te iki ülke arasındaki ilişkilerde devam etmiştir.

Türkiye'de yaşanan Kurtuluş Savaşı, İran ile Türkiye arasındaki ilişkiyi kafa karıştırıcı ve gergin hale getirmiş, olay Azerbaycan'daki Kürt bölgesinde isyan çıkmasına neden olmuştur. Türkiye-İran sınırında yaşayan Şikak aşiretinin lideri Simko ya da İsmail Ağa, Mondros Antlaşması'nda bölgede ortaya çıkan iktidar boşluğundan yararlanarak önce Nasturileri mağlup etmiş, ardından Urmiye'yi işgal etmiştir. İran'da Kürt ordusunun önderliğinde Simko, farklı hedeflere ulaşmak için İran hükümeti ve Osmanlı Devleti ile farklı zamanlarda işbirliği yapmıştır. İran ordusu isyancı Simko'yu bastırmaya çalıştığında, Anadolu milli mücadelesiyle işbirliği yapan Türk milliyetçileri Türkiye'den silah ve mühimmat almış ve İran'ın kontrolündeki bölgelerde yayılmaları daha iyi kontrol etmiştir (Metin, 2012: 164-167).

1920'de Simko ile sürekli çatışmaya giren İranlı güçlerle Türk tarafı ile işbirliğine girmemiş, İran'a karşı başarıları sayesinde aşiret bölgelerinden yeni güçlere katılması için İran Hükümeti'ne gitmemiştir. İran Hükümeti bu hareketlerin Türkiye'nin İran'ı işgali olarak yorumlamıştır. Bu tarihten 30 Ağustos zaferine kadar İran, hükümetin büyüklerini Türkiye Büyükelçisi olarak göndermiş ve Simko ile olan huzursuz ilişkisini Ankara Hükümeti'nden geri çekmek istemiş ve çeşitli zamanlarda İran Azerbaycan'ına müdahalesinden vazgeçtiğini iddia etmiştir (Çetinsaya, 2000: 775). Türkiye ve Afganistan Mart 1921'de imzalanan "İngiliz Dostluk Antlaşması'nın

kabul edilmesinden sonra, taşıdığı İslam ittifakı sayesinde İslam ülkeleri arasında dikkat çekmiş, hatta İran ile olan bu işlemde gizli unsurların da varlığı şüphe çekmiştir. Ancak, bu şüphe doğru olsa da bu beklenti henüz gerçekleşmemiştir.

Mayıs 1921’de, İran Dışişleri Bakanı, İngiliz, Sovyet Büyükelçisi, Türkiye, Afganistan ve İran arasında bir ittifak önerdiğini bildirmiş, ancak bu teklifi kabul etmesine rağmen, İran Türkiye’nin herhangi bir tarafa bağlı olmadan dış politikada dengeleyici bir politika benimsemesini istemiştir. Çünkü, Türkiye’nin Simko ile olan ilişkisinden rahatsız olmuştur (Yıldırım, 2011: 55).

Simko 1922’ye kadar topraklarını büyütmüş ve genişletmiştir. Türkiye’de, aynı dönemde İngilizlerle olan ilişkisinin Simko’nun Ankara’nın İran büyükelçisine gelmeden önce Simko’ya karşı tutumunu değiştirdiğini öğrendiğinde, Türkiye, Irak ve İran’da Simko’nun topraklarında bu dönemde bir “Kürt devleti” anlayışına dayandığını ve İngilizlerin büyümek istediği güçleri hedef aldığını söylemiştir (Çetinsaya, 2000: 772-773).

Şah Rıza Pehlevi, 1921’de İran’da iktidara geldi. Simko ayaklanmasının ülkenin hayatta kalması için bir tehdit olduğuna inanıyordu, bu yüzden Simko’ya tüm gücüyle saldırdı ve Simko’yu ağır bir şekilde mağlup etti. Simko, askerleri ile ülkeyi terk etti ve Irak’ın Süleymaniye bölgesindeki Şeyh Mahmut’a sığınmak zorunda kaldı. Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler milli mücadelenin sona ermesi başarıyla yeni bir sayfa açtı. İran, Türk hükümetini büyükelçisi ve temsilcileri aracılığıyla zaferden dolayı kutladı. Ancak İran Hükümeti, İstanbul Hükümeti’ne Büyükelçisi’ni Ankara Büyükelçisi olarak atamaya çalıştı ve büyükelçinin brifing telgrafında “Osmanlı Hükümeti önünde” ifadesini kullandı ve bu da Ankara Hükümeti’nin tepki vermesine neden oldu. İran’ın bu konudaki olumsuz tutumuna rağmen, Türk Hükümeti ilişkileri yakınlaştırmamak için azami temkinli davrandı. İran bundan sonra atacağı adımları daha iyi hesaplamaya başladı. Türkiye ve İran bu dönemde kapsamlı işbirliği çerçevesinde politikalar oluşturarak birbirlerine manevi destek verdi.

İran bir yandan yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile sorunları çözmeye çalışırken, diğer yandan da sınır anlaşmazlığını bastırmaya ve yeni ülkeye direnmeye çalıştı. İran, sınır sorununa çözüm bulmak için Lozan Konferansı’na katılmayı umuyordu. Bu, sınır meselesine katılımın durmasına neden oldu ve Kürt aşiretleri, İngiltere’nin konuyu ikili görüşmeler yoluyla çözme kararına karşı çıkıyordu. İran’ın

Lozan toplantısına katılma talebi reddedilse de yaşanan gelişmeler ile yakından ilgilendi ve Musul Meselesi'nin tüm aşamalarını ele aldı. Türkiye ile Birleşik Krallık arasındaki Musul, Milletler Cemiyeti'nin gündemine gelindiğinde İran'ın bu konudaki desteğini ifade etmesi gerekiyordu.

1.3.2. Erken Cumhuriyet Dönemi

28 Ekim 1923'te, Türkiye'nin Cumhuriyet'i ilan etmesinden bir gün önce Rıza Han, İran'ın Başbakanı oldu. İran Başbakanı Rıza Han'ın halefi olmasının ardından Seyyid Tabatabai, Türkiye'nin Türkiye Büyükelçisi olarak atandı ve görevine başladı. Ankara'ya geldiğinde Mustafa Kemal Paşa'nın tepkisi din adamı olması sebebiyleydi. (Çetinsaya, 2000:784). Bu dönemde Ankara Hükümeti'nin de İran'ın henüz Cumhuriyet ilan etmediği ve iki ülke arasındaki Musul Sorunu'nun çözülmediği devlet Başkanı Rıza Han ile ilgili soruları vardı. Bu dönemde göreve gelen Tabatabai, Türk Hükümeti'nin Rıza Han'a yönelik bu şüphelerini fark etti ve ortadan kaldırmaya çalıştı.

1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti kuruldu ve İran Hükümeti'nin yeni yönetim tarzı onun üzerinde derin bir etki bıraktı. Süreç İran'da da gerçekleşti, Türkiye, Cumhuriyeti ilan etti (Kocatürk, 2006: 20). 29 Ekim 1923'ten itibaren Türkiye Cumhuriyeti, Ankara Hükümeti tarafından yönetilmeye başlandı ve İran'da da saltanatın lağvedilmesi dileklerini dile getirmeye başladı. Bu konu birçok kez Rıza Han ile çeşitli şekillerde tartışıldı. Rıza Han ikna olmuş görüldüğü için Ankara'dan beklentileri vardı. İran'da hareket başladığında Ankara, Türk basınından haberler ve makaleler yoluyla İran'da bir Cumhuriyet kurulacağı açıklamasını desteklemeye devam etti. Türkiye'nin bu çabasının arkasında, İran ve Türkiye devrimi için de İslam ülkeleri için model olmak isteyen yabancı devletlerin boyunduruğundan bağımsız bir devlete sahip olma isteği vardı (Çetinsaya, 2000: 782-783).

Uzun süren milli mücadeleden bu yana Türkiye, Müslüman komşularıyla iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Bunun için de İslami söylemi kullanmıştır. Cumhuriyetin kurulmasından sonra Türkiye, İran ve Afganistan ile siyasi ilişkiler kurdu. Mezhep çatışmalarına, sınır anlaşmazlıklarına ve İran'ın bu bölgelerdeki Kürt isyancıları uzlaştırmaya rağmen, iki ülke arasında zaman zaman gerginlikler yaşanmış, ancak her iki ülkenin liderleri de gerekli iyi komşuluk ve dostane önlemleri almaya

çalışmışlardır. Örneğin; Aralık 1923'te Türkiye, İran Hükümeti'ne "Acem" kelimesinin İranlılar için kullanılmayacağını bildirmiş ve bunun karşılığında İran hükümeti tüm resmi dairelere ve gazetelere "Osmanlı" yerine "Türkiye" ifadesini kullanma talimatı vermiştir. Öte yandan, 1925'te her iki ülkenin basınında suçlayıcı ve aşağılayıcı makalelerin birbirini almasını önlemek için bir girişimde bulunulmuştur (Anbarcioğlu, 1983: 7-8).

Bu dönemde, her iki ülkedeki hükümetlerin milliyetçi, tamamen bağımsız ve dini / mezhep bağnazlığından arınmış oldukları ve İngiltere'yi ortak düşmanı olarak kabul ettikleri ve kısa vadede Sovyet Rusya'yı dostları olarak gördükleri bilinmektedir. Bu anlamda iki ülke işbirliği içinde politikalar geliştirdi ve birbirlerini destekledi. Rıza Han Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye'de gerçekleştirdiği devrimin ilerleyen aşamalarından da çok etkilendi. Kendi ülkesinde benzer bir modernleşme hareketi gerçekleştirmeye çalıştı. Ancak bu kapsamlı çalışma Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye'de gerçekleştirdiği ile aynı şekilde ve çok yönlü değildi. Bunun nedeni, İran'daki radikal dini ve muhafazakarların herhangi bir yeniliğe karşı çıkmasıdır (Can, 2008: 4). İran'da Cumhuriyet Rejimi'ne geçişle ilgili hareketler ve bu hareketlerin yoğunlaşmasıyla birlikte Rıza Han, iktidardaki Ahmet Şah'a yönelik protestoların kamuoyunda olgunlaştığı ana kadar bekledi ve kendisini destekleyen milletvekilleri ile görüşmelerde bulundu ve Cumhuriyet'in ilanı için gerekli kanun tekliflerini hazırladı. Bu değişikliği 21 Mart 1924'te Nevruz'dan önce yapmayı planladı. Ancak, meclisteki rakip fraksiyon içindeki kırgınlık bölünmeleri derinleştiren, meclis çalışmaz hale geldi ve Cumhuriyetçi muhalifler yandaşlarıyla gösteri yapmaya başladı. Ayrıca Türkiye'nin Halifeliği kaldırmasının Cumhuriyet rejiminden kaynaklandığına inanan İran uleması da bu rejim değişikliğinden endişe duyuyor. Halifenin ilgası bu grubu uzun yıllar Türkiye ve Rıza Han konusunda şüpheye düşürmüştür (Oran, 2009: 357-358). Basın, aydınlar ve yerel yöneticiler, Türkiye'nin Cumhuriyete geçişini Batılılaşma ve modernleşmenin canlı bir örneği olarak gördüler. Ancak milliyetçiler, hanedan yandaşları ve din adamları, İran'ın bir Cumhuriyet kurmaya hazır olmadığına inanmakta ve hatta Ulema Liderliği, Cumhuriyet'in İslam'la bir oyun olduğuna inanarak buna karşı çıkmaktaydı. Ne de olsa, kendi gücünden de endişe duyan Rıza Han, Cumhuriyet fikrinden vazgeçti ve hanedanın adı olarak "Pehlevi" kelimesini seçti (Garthwaite, 2016: 208).

Mustafa Kemal Paşa'nın inovasyonunun ve Rıza Han'ın başarısızlığının arkasında başka faktörler de vardı. En önemlisi Mustafa Kemal, bilgili ve donanımlı bir siyasetçidir. Türklerin modernleşmeleri İranlılardan daha uzun sürdü ve işgalcileri ülkelerinden kovarak bağımsızlık kazandı. Ancak aynı zamanda İran, İngiliz işgali altındaydı. Aynı derecede önemli olan, yüzyıllardır toplumun karakteristiği olan dini fenomendir. Türkiye'de, ülke Şii Müslümanların dini inançlarından önce gelse bile, Sünni Müslümanların hükümete sadakati onların en büyük önceliğidir. Bu şekilde, din adamları her zaman İran'da güçlerini korumaktaydı (Kinzer, 2011: 77-78). Öte yandan Mustafa Kemal Paşa, halifeliğin kaldırılması ve laiklik gibi birçok önemli devrimde başarılı olmuştu. Bu nedenle Rıza Han, Cumhuriyet de dahil olmak üzere birçok yeniliği başaramadı, daha sonra Pehlevi Hanedanlığı'nı kurdu ve 1925'te Şah oldu (Kocatürk, 2006: 20).

Rıza Han'ın İran'da iktidara geldiği Şubat 1921 ile Aralık 1925 arasında, Ankara Hükümeti'nin Rıza Han / Şah hakkındaki görüş ve değerlendirmeleri trendlerle doluydu. Örneğin 1923 yılında İzmit'te yapılan bir röportajda Mustafa Kemal Rıza Han için yakın ve dostane ilişkiler kurulması istediği belirtmiştir (Çetinsaya, 2010: 783).

İki ülkenin hükümet yetkilileri arasındaki müzakereler bu şüpheleri gidermeye devam etse de İran Parlamentosu 1925'te Kaçar Hanedanı'na son verince Ankara, İran konusunda yeni bir yüzleşmeye başladı. Yeni İran rejiminin ne olacağı belli değil ve Rıza Han'ın "Şah" ilan edileceğine dair söylentiler var. İran Kurucu Meclisi toplanıp Rıza Han Şah ilan edildiğinde, yeni rejimden haber alınmadan birkaç gün geçti. Bu davranışın ardından Cumhuriyetin gerçekleştirilememesi duygusuna yönelik bir kızgınlık gösterisi olarak yorumlandığını ifade eden Şah, Türkiye ile dostane ilişkiler geliştirmek istediğini ifade etti. Ankara Hükümeti'nin İran'a karşı politikası, 1921'de Rıza Han'ın Hükümeti ele geçirmesinden 1925'in sonuna kadar İran'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü sağlamak için manevi yardım sağlamak olarak da tanımlanmaktadır (Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları-1, 1992: 25-27). Ancak, o gün Rıza Han atandığında İran'ın Türkiye'yi açıkça tercih etmesine ek olarak, Türk Hükümeti de karanlık milliyetçilerin oluşumunu ve Türk karşıtı bir politika yoluyla zorlama olasılığına karşı çıktı ve ordu bunu kullanmaya istekli görünüyordu. Politikacılar, bu eylemi yakından izlemek zorunda kaldı. Bu nedenle Türkiye, İran'ın

parçalanması ve o dönemin dağılmasında Rıza Han tarafından bunun Türkiye'yi sıkıntıya sokabileceğinden endişelenmiş ve Şah olumlu bir tavır benimsemeyi seçmiştir. Türkiye söz konusu olduğunda, bu yaklaşımın nedeni Türkiye ile İranlı Kürtler arasında temel meselelerde uzlaşma olasılığının sağlanmasıdır.

1925'te Türkiye'de Şeyh Said isyanı ile İran arasındaki ilişkiler açısından ciddi sorunlar ortaya çıktı. Bu ayaklanmanın ardından her iki ülkenin de Kürtlere bakış açıları değişmeye başladı. Türkiye'de Kürt isyanı öncesi Simko olayında İran durumuna göre hareket ederken, Şeyh Said isyanı sonrası İran bu isyana olumlu bir yaklaşım göstermişti. (Kocatürk, 2006: 21).

Nisan 1926'da İran ile Türkiye arasındaki sınırlar açısından karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi meseleye son vermiştir. İki ülke, İran'ın başkenti Tahran'da "Güvenlik ve Dostluk Anlaşması" imzaladı. 1926'da imzalanan bu anlaşma için ilk talep İran'dan geldi. İran'ın buradaki politikası, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'nden uzaklaştırmak ve Türkiye'nin Azerbaycan'a yönelik "kibir" olasılığını ortadan kaldırmaktır. 11. madde olarak tanımlanabilecek genel tarafsızlık ve saldırmazlık anlaşması, anlaşmanın ilk üç maddesinde dostluk, tarafsızlık ve saldırmazlık hükümlerinin yanı sıra ilişkiler, ticaret, sınır güvenliği ve diğer üçüncü ülkeleri de şart koşuyordu (Yıldırım, 2011: 70).

1930 yazında devam eden Ağrı İsyanı, Türkiye ile İran arasındaki gerilimi doruk noktasına taşımış ve Türkiye'nin İran'a yönelik olumsuz tutumunu daha da sertleştirmiştir. Bu ayaklanma sırasında Türkiye, Kürt isyancıların İran'ın desteğiyle gerekli sınır güvenlik önlemlerini aldıklarını savundu (Yıldırım, 2011: 77). Ağrı İsyanı, Türkiye-İran ilişkileri ve Kürt sorunu açısından bir dönüm noktasıdır. Çünkü Türkiye'de ayaklanma sırasında Ağrı Dağı tarafında konuşlu Kürt isyancılara karşı sınırlarının belirlenmesi gerekliliğini ortaya koydu (Olson, 2010: 47). İran'a karşı tutum almak için de Türkiye'de anlaşmazlık ortaya çıktı. Mustafa Kemal meselenin müzakerelerle çözülmesini desteklerken, İsmet Paşa sert önlemler almak istedi (Cin, 2007: 105). İran tarafında da asla taviz vermeyen bir hükümet vardı. İki ülkenin hükümetleri arasında çözülemeyen anlaşmazlıklar vardı. Ancak Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ve İran Şahı tarafından durumun ele geçirilmesiyle sorunlar en üst düzeyde çözülebildi.

Bu sorunlar, Türkiye ile İran arasında yapılması planlanan ticari ve konut anlaşmalarının gecikmesinden kaynaklanmaktadır. 23 Ocak 1932'de iki ülke arasında

imzalanan anlaşma, Türkiye ile İran arasındaki sınır meselesini de çözdü ve bu da tartışma konusu oldu. Nitekim Şah 1934'te Türkiye'yi ziyaret ettiğinde, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişimini çoktan göstermişti. Mustafa Kemal Paşa'nın ölümünden sonra iki ülke arasında olumlu bir hava oluştu. Mustafa Kemal Paşa'nın ölüm haberi İran kamuoyunda geniş yankı uyandırdı. Bu durum karşısında İran hükümeti bir ay taziyelerini duyurdu ve İran Parlamentosunda özel bir anma töreni düzenledi. Ayrıca İran, Mustafa Kemal Paşa'nın cenazesine katılmak üzere üst düzey bir heyet atadı (Kocatürk, 2006: 21).

Bu dönemde Türkiye'nin Balkan Antlaşması'nın kurulmasında diğer ülkelerin önünde olduğu görülmektedir. Doğu ülkeleriyle aynı ittifakı kurmak için Türkiye bu konuda İran Rejimi'yle en önemli ve ciddi işbirliğini sağlamıştır. Türkiye'nin Balkan ülkeleri ve Doğu ülkeleriyle ittifak politikası uygulamaya karar verdiği söylenmektedir. En önemli gelişme, İtalya'nın 1. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan uluslararası ittifak sistemine ters düşen Habeşistan'a müdahalesidir. Dünyanın barışçıl ortamını korumak ve tüm ülkelerin çıkarlarını korumak her zaman derneğin temel amacı olmuştur.

Bu gelişmeler sonucunda Türkiye, İran ve Irak, Ekim 1935'te Cenevre'de üçlü bir anlaşma imzaladı. Afganistan daha sonra imzalanan anlaşmaya dahil edildi. Bu anlaşma aynı zamanda bölge ülkeleri tarafından Temmuz 1937'de imzalanan Sadabad Antlaşması'nın da temelini oluşturmuştur. Türkiye Doğu sınırını Orta Doğu'nun ortaya çıkan tehlikelere yanıt olarak oluşturulmamış ilk çok taraflı anlaşmasıyla güvence altına aldı (Yıldırım, 2011: 93-97). Afganistan, Irak ve Türkiye'nin İran ve Kürt toplulukları nedeniyle sınır sorunları yaşaması ve İran ile antlaşmadaki diğer ülkeler arasındaki sınır anlaşmazlıklarının Sadabad Antlaşması ile çözülmesinden sonra, antlaşmanın oluşmasının en önemli nedeni sınır güvenliğinin sağlanması olmuştur. Beş yıllık Sadabad Anlaşması'nın dört imzacısı, Milletler Cemiyeti'ne sadık kalma, birbirlerinin içişlerine karışmama, ortak sınırlara saygı gösterme ve saldırgan operasyonlara veya saldırgan siyasi örgütlere katılmama sözü verdi (Armaoğlu, 1985: 347).

1.3.3. 2. Dünya Savaşı ve Sonrası Dönem

2. Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra Türkiye, statükoyu korumak için tarafsız bir politika benimsemiş ve savaştan uzak durmaya çalışmıştır. Bu nedenle savaşın tehlikesinden ve olumsuz etkilerinden kurtulmak istiyordu. Öte yandan İran aynı başarıyı elde edemedi. 1941'de Kuzey Sovyetler Birliği tarafından, güney ise İngiltere tarafından işgal edildi. Bu dönemde İran bu işgallere karşı koyamadı. İşgalden 1947'ye kadar Türkiye ile İran hükümeti arasındaki ilişki, Türkiye ile İran hükümeti arasındaki ilişki değil, Türkiye ile işgalci güç arasındaki ilişkiydi.

2. Dünya Savaşı devam ederken İran, İngiltere, Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri'nin (Amerika Birleşik Devletleri) çıkarları için sahne oldu. 1943'teki Tahran Konferansı'ndan sonra, üç ülke İran'ı yeniden inşa etmek için bir anlaşmaya vardı. Ancak Sovyetler Birliği'nin farklı bir fikri vardı. Kara ve deniz ticaretinin kesişme noktasında olan İran, Sovyetler Birliği'nin Çarlık Rusya'sından beri sürdürdüğü "açık denizlere ulaşma" stratejisinin önünde bir engeldi (İzzeti, 2005: 70). Bu nedenle SSCB, İran'ın içişlerine karışmış ve İran topraklarındaki bu anlaşma Kasım 1945'te komünist bir ayaklanma yoluyla 2 Aralık 1945'te Azerbaycan Cumhuriyeti'nden bağımsız olarak Tebriz'den çıkan Gazi Muhammed önderliğinde Kürt Mahabad Cumhuriyeti'ni kurdu. İran'da güçlü bir konuma sahip olan sol görüşlü Tudeh Partisi, bu iki devletteki merkezi otoriteyi sona erdirdi. İran ile bir anlaşma yapmak zorunda kaldı. SSCB'ye, topraklarının bütünlüğünü ihlal eden bu iki devleti sona erdirmek için kuzeydeki petrol yataklarını işletme ayrıcalığı tanıdı. Ancak Batılı güçler bu Sovyet girişimine sessiz kalmadı, Sovyetler Birliği İran'ın etkisi ve kontrolü altında Basra Körfezi'ne çıkmak istedi. Amerika Birleşik Devletleri bölgedeki etkinliğini artırdı ve İran'ın toprak bütünlüğünü garanti altına aldı. O zamandan beri, İran Parlamentosu bu imtiyaz anlaşmasına karşı çıktı ve reddetti. Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık'ın desteğiyle İran, bu iki ülkeyi ortadan kaldırdı ve Sovyetler Birliği'nin Amerika Birleşik Devletleri ile çatışmayı üstlenmemesi konusunda ısrar etmesini engelledi. Sovyetler Birliği'nin çekilmesinden sonra, Aralık 1946'da İran'ın kuzeyde silahlı kuvvetleri tarafından kurulan Azerbaycan Komünist Cumhuriyeti ve Mahabad Kürt Cumhuriyeti tasfiye edildi. Bu gelişmeler ülkedeki milliyetçi muhalefeti güçlendirdi. Muhalefet hareketine liderlik eden Ulusal Cephe, son birkaç yılda etkinliğini giderek artırdı, bu nedenle İran

Parlamentosu 1951’de petrolü kamulaştırma kararı aldı. Şah Rıza Pehlevi, müteakip ayaklanmaları kontrol etmek için Nisan 1951’de milliyetçi çevrede saygın bir siyasetçi ve hukukçu olan Milli Cephe’nin lideri Muhammed Musaddık başbakan olarak görev yaptı. Musaddık’ın hükümetteki ilk işi, petrolü kamulaştırma kararını onaylamak oldu. Millileştirme çalışması, özellikle ülke yönetiminde güçlü olan elit kesimden ve İngilizlerden tepkiler aldı ve ülke içinde siyasi ve ekonomik kaos yaşandı.

Ülke siyasetinde halihazırda çeşitli siyasi alanlara hakim olan ve ülke içinde birbirini ortadan kaldırmaya çalışan üç farklı görüş vardı. Bunlar Kral ve Muhafazakar Parti, Sovyet yanlısı Sol Ulusal Parti ve Musaddık liderliğindeki halk hareketidir. Her üç grup da muhaliflerini ortadan kaldırmak için ülkede kaos yaratmayı tercih etti, ancak Musaddık hükümeti kaosu durduramadı (Katouzian, 2011: 72). İngiltere’nin İran petrol piyasasından çekilmesi ve Musaddık için yeni bir pazar bulmakta zorlanması ekonomik krizi daha da şiddetlendirdi. Musaddık’ın yükselişi Batı yanlısı Türkiye’de de büyük endişe yarattı. Bunun ana nedeni Musaddık’ın Batı ülkelerinden uzak olması ve sol görüşlü Tudeh Partisi ile işbirliği yapmasıydı. Yeni İran Rejimi’nin Sovyetler Birliği’nden etkileneceğinden endişe duyuyordu ve bu 1953’e kadar ilişkilerde krize yol açtı (Oran, 2009: 650).

Bu tarihten 1953’e kadar Şah Rıza Pehlevi, Musaddık’ın Amerika Birleşik Devletleri’den bağımsızlığından memnun değildi, ancak Amerika Birleşik Devletleri yanıt verdiği için baskısına karşı koyamadı ve Müslümanların desteğini çekti. Musaddık’ı görevden alma girişiminde onu ülkede destekleyen kalmamıştı. Bu nedenle isyanın ardından Şah ülkeyi terk etti. Amerika Birleşik Devletleri, Merkezi İstihbarat Teşkilatı’nın (CIA) askeri darbesiyle Musaddık’ı devirdikten sonra ülkeye döndü ve görevi devraldı. Bu sahalardaki son gelişmelerin ardından, petrol operasyonları çok uluslu şirketler birliği tarafından üstlenilirken, İran petrolünün işletme haklarının %50’si İran’a bırakıldı.

Bu dönemin olaylarını İran siyasetinde ve toplumunda bir dönüm noktası olarak kabul etmek gerekmektedir. Bu dönemde Musaddık devrildi, sadece uygar bir milliyetçi güç oluşturmakla kalmadı, aynı zamanda bu dönemde siyasi parti Tudeh’in dağılmasıyla birlikte halkın korumaları ve cihatçı örgütleri (bugün gençlik örgütleri olarak anılır) doğdu. Musaddık, “işçi hareketi” ile iktidara geldi, önemli bir rol oynadı ve İran’daki İslam Devrimi’ne kadar etkisini sürdürdü.

ABD, yönetiminin ilk günlerinde Musaddık'ın milliyetçi girişimine sempati duydu ve ardından, Musaddık'ın güvenilmez olduğuna inanarak Birleşik Krallık'ın yaptığı gibi harekete geçti. Musaddık'ın Batı'dan bağımsız hareket etme çabaları ve solcu Ulusal Parti'nin desteği, ABD'nin Musaddık'ın yönetimine bakışını değiştirdi. ABD için İran'ın Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği'nden etkilenmesi kabul edilemez. Bunun sonucunda Şah Muhammed Rıza ve İran ordusunun işbirliğiyle İran'da operasyon düzenlendi ve Musaddık tutuklandı. Musaddık daha sonra cezaevinde öldü. Ordu iktidarı ele geçirdi ve Şah Muhammed Rıza ülkeye döndü. Bu dönemde Türkiye, Batı devletlerinin İran'a karşı tüm hareketlerini destekledi, hatta İngiliz ve Amerika Birleşik Devletleri yönetimlerini Musaddık aleyhinde çalışmaya teşvik etti (Kamer, 2013). Musaddık iktidara geldikçe Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler krizden hızla çıkarak normale döndü.

Yeni Türkiye, 2. İkinci Dünya Savaşı sırasında uzun süre tarafsızlığını koruyan Yalta Konferansı'nın kararına göre, Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti ve savaştan sonra Birleşmiş Milletler'e üye oldu. Savaşa katılmadan önce Birleşmiş Milletler'in kurucu üyelerinden biriydi ve Haziran 1945'te kuruldu. Türkiye 1950'den sonra farklı bir siyasi dönemden geçti, 2. Dünya Savaşı'na katılmasa da ekonomik zorluklarına göğüs germek zorunda kaldı. Yeni çok partili sistem çağı başladı. Daha özgür ve daha açık bir hükümet işlemeye başladı.

1950'den 1953'e kadarki süreçte Türkiye Kore Savaşı ülkelerinin bir üyesi oldu ve 1952'de NATO üyesi olarak kabul edildi. Orta Doğu'da NATO üyesi Türkiye'nin mevcut görevlerini yerine getireceği vurgulandı (Gönlübol ve Ülman, 1987: 232). Bu gerçekten gelecek dönemlerde Türkiye'ye düşen vaadini nasıl yerine getireceği konusunda, Orta Doğu'da komşularıyla ilişkilerde sorun yaratma ve İran olasılığına rağmen yerine getirmiştir. Türkiye'nin Balkanlar'da güvenlik ve işbirliğini sağlamak amacıyla NATO'ya katılmasından bir süre sonra, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya ile Şubat 1953'te bir dostluk antlaşması imzalandı. Bununla birlikte, Yugoslavya'nın tutumu ve Yunanistan ile olan gerginlik bu ittifakın kağıt üzerinde kalmasına neden oldu ve resmen 1960'da sona erdi. Yugoslavya'nın 1955'te kurulan Bağdat Paketi'ne karşı tutumu da bu sonuçta önemli bir faktördü.

NATO'nun taahhütlerinin bir gereği olarak Türkiye, Orta Doğu'daki savunma düzenine katılmak zorundaydı (Armaoğlu, 1985: 519). Balkan Antlaşması'nın

kurulmasının ardından Orta Doğu'da özellikle Sovyetler Birliği'ne karşı savunma işbirliği kuruldu. Anlaşma, Irak ve Türkiye'nin Bağdat'ta imzaladığı anlaşmaya dayanılarak Şubat 1955'te kuruldu. Anlaşma Arap Ligi'ne veya taraflarca tanınan herhangi bir ülkeye açık hale geldi Pakistan ve İran anlaşmaya İngiltere'den önce katıldı. İran'ın Kasım 1955'te anlaşmaya katılması, geleneksel tarafsız politikasından vazgeçmesinde bir dönüm noktası oldu. İran Şahı, Batı'nın yararına olan bir politika izlemeye başladı. Bu durum Türkiye-İran ilişkilerine de olumlu yansıdı (Gönlübol ve Ülman, 1987: 265).

İran'daki Musaddık yönetiminin sona ermesinden İran'daki İslam Devrimi'ne kadar önemli bir gelişme, Şah Muhammed Rıza'nın 1962'de genişleyen ve Ak Devrimi olarak adlandırılan reform hareketiydi. Bu reform hareketinden önce sosyo-ekonomik yapı değiştirildi, istihdam artırıldı ve ücretler yükseltildi. Ülkede Şah iktidarı altındaki petrol gelirlerinin yardımıyla sanayi burjuvazisi giderek zenginleştirildi. Öte yandan, "Ak Devrim Hareketi" toprağı terk eden çiftçileri gecekonduarda yaşamaya zorladı, yoksul, işsiz ve çaresiz topluluklar kurdu. Dışardaki büyük şehirlerden ekonomik ve siyasi olarak dışlanan öfkeli muhalif gruplar yarattı. Bu koşullar altında İran'ın sol güçleri ikiye bölünerek iktidarı kaybederken, sosyo-ekonomik koşullarda çoğunluk ile yakın ilişki içinde olan ulema, ülkedeki etkinliğini giderek artırdı.

Siyasi, ekonomik ve sosyal farklılaşma sürecinde Şah Muhammed Rıza, İran'da modern kapitalizmi hedefleyen, orta sınıf işadamlarını ve toprak ağalarını kendine çeken reformları uygulamaya çalıştı. İran'ın siyasi ve sosyal hayatı her zaman korunmalıdır. Şah hükümetinin önderlik ettiği Ak Devrimi sırasında; toprak reformları, seçim reformları, kadınların oy haklarının tanınması ve devlete ait işletmelerin bazı hisselerinin satışı yoluyla İran'ın tarım ekonomisi felç olmuş, toprak sahipleri sanayi yatırımları yapmıştır.

Ak Devrim sürecinin İran'ın dış politikasına yansıması, İran'ın giderek bölgede ABD'nin askeri polisi haline gelmesine yol açmıştır. 1970'lerde İran petrol fiyatlarının aşırı yükselmesiyle ülkenin geliri arttı ve modernizasyon finanse edildi. İran, Basra Körfezi'ndeki askeri varlığını güçlendirmek için ABD'den satın aldığı silahları da kullandı.

Şah Muhammed Rıza rejiminin uyguladığı reformlar, ülkedeki çeşitli gruplar tarafından olumsuz karşılandığından, İran'ın İslam Devrimi'nin nedenleri olgunlaşmaya başlıyordu. Batı çevresinin pek çok yerinde, düzenlemeler neredeyse sıfırdan vizyoner olarak görülebilirken, modern ekonominin kurulması ve orta sınıfın artmasıyla, insanlar kadınların oy haklarının ve diğer temellerin tanınmasının genişlediğini gördü. Öte yandan, kadınlara oy kullanma hakkının tanınması, İslam hukukuna aykırı olduğuna inanması sebebiyle ulemayı rahatsız etmişti (Atay, 1997: 37). Bu reformların ekonomik ve siyasi olarak tehdit ettiği sınıf, ulema ile birçok yeniliğe karşı çıkan yozlaşmış kitleler arasındaki ittifaktan kaynaklandı. İslam Devrimi'ne giden süreçte İran'da zorlu olayların başlamasını tetikledi. Bu olaylarda daha sonra İran İslam Devrimi'nin lideri olan Humeyni, siyasi lider olarak öne çıkmaya başladı ve olanlardan sorumluydu, önce hapse atıldı, ardından Türkiye'ye gönderildi ve bir torbada tutuldu. Daha sonra öğrencileriyle daha iyi iletişim kurmak için Irak'a gitti ve sonunda Saddam'ın Irak'ta kalmasını istemeyince Fransa'ya taşındı. 15 yıllık sürgün hayatı boyunca Humeyni, toprak reformu, bürokratik güç ve cinsiyet eşitliği gibi konuları alenen konuşmaktan özenle kaçındı. Humeyni, Şah Muhammed Rıza'yı Batı'ya kolayca taviz vermek ve İsrail ile zımni bir anlaşmaya varmakla suçladı (Demirci, 2013: 41). Bir anlamda devrime dışarıdan önderlik etti.

İran'daki bu toplumsal gerilimlere rağmen Türkiye'de de önemli siyasi değişimler yaşandı. Türkiye'de çok partili sisteme geçiş için yapılan bazı başarısız girişimlerin yanı sıra, uzun tek parti dönemi 1946'da sona erdi ve hükümet 1950'de çok partili seçimlere başladı. Sovyetler Birliği 2. Dünya Savaşı sonunda Boğaziçi'nde söz sahibi olma isteği ve Kars ve Ardahan illerine olan talep, Türkiye'yi Sovyetler Birliği tehdidine karşı Batı ittifakına yaklaştırdı. Savaş sırasında İngiliz askeri yardımı alan Türkiye, Sovyetler Birliği'nin tehdidi altında yalnız kaldı ve İngiliz ekonomisinin çökmesi nedeniyle yardım kesildi. 1947'de ABD Başkanı Harry Truman, ABD Kongresi'nde kendi adıyla bilinen doktrini okudu ve Türkiye'ye 400 milyon ABD doları yardım sözü verdi. Amerika Birleşik Devletleri bu doktrine dayanarak tecrit politikasından vazgeçerek dünyanın her yerinde Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikalarına müdahale edeceğini ilan etmiştir. Türkiye bu doktrini memnuniyetle karşılarken, Sovyetler Birliği çok sert tepki gösterdi. Başkan İsmet İnönü, bu açıklamayı "Amerika'nın dünya barışının devamı ve tescili için kendisine düşen büyük

rolü tam olarak kabul ettiğinin parlak ve umut verici bir işareti” olarak değerlendirdi (Gönlübol, 1993: 216).

2. İRAN İSLAM DEVRİMİ’NDEN ADALET VE KALKINMA PARTİSİ DÖNEMİNE KADAR TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

2.1. 1979 İran İslam Devrimi

1979’da İran’da meydana gelen İslam Devrimi, bölge ve dünya siyasi tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Tarihsel bir bakış açısıyla, 20. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin çöküşü gibi tarihin akışını değiştiren bir olay olarak değerlendirilebilir (Gündoğan, 2011: 94). Bu devrim, 1789 Fransız Devrimi ve 1917 Bolşevik Devrimi’ne benzemektedir. Çünkü rejim değişikliği uluslararası sistemi etkileyecektir.

Tüm devrimlerdeki adalet, eşitlik, özgürlük gibi meşhur sloganlar, İran’da Şah döneminde ve İslam Devrimi sırasında ekonomik ve siyasi baskı altında ezilen grupların temel talepleridir. Aradaki fark, “ezen ve ezilen” çatışmasının İran Devriminde “mustakbir-mustazaf” olarak kullanılmasıdır. Burada “müstekbir” sıfatı Amerika Birleşik Devletleri ve işbirliği yaptığı ülkeler için kullanılırken, çoğu bu grup dışındaki ülke ve insanlar için kullanılmıştır (Ünal, 2011: 411-418).

Sovyetler Birliği ve Fransız Devrimi arasındaki bu benzerliklere ek olarak, Ekim 1979 İran İslam Devrimi özellikle İslam dünyasında bazı farklılıklar ve yeniliklere sahipti. Bunlardan en önemlisi Şah yönetimine karşı toplumun çoğunluğunun desteğini alarak hükümeti değiştirmektir. İran’da daha önce kitlesel

hareketler olmasına rağmen çok başarılı olamadılar. 1906'da İran darbesi, dini grupların (ulema) ve halkın ortak hareketi tarafından başlatıldı ve yeni anayasa Şah'ın gücünü zayıflattı. Ancak anayasaya rağmen yöneticiler bildiklerini okudular ve uyguladıkları politikalarla üretici ve tüccarların durumu daha da kötüleşti. 1979 devriminin başarısı ve geniş halk kitlelerinin desteği, devrimin üretici ve tüccarlar tarafından desteklenmesiydi.

Devrimin bir diğer önemli özelliği de devrimi gerçekleştirmede din adamlarının önderliğidir. Din adamları yeni bir yönetim modeliyle insanların önüne çıktı, onlara yol gösterdi ve başarıya ulaştı. İslam dünyasında, idari sistemin siyasi yapısını yöneten ve değiştiren çok az din adamı vardır. Velayati Fakih modeli, İslam inancına dayalı, ancak halka dayalı bir yönetim biçimi öngörmektedir.

Humeyni devrimin lideriydi ve her zaman "din ve siyasetin ayrılmaz olduğuna ve din adamlarının hükümeti ele geçirdiğine" inanıyordu. Dini en iyi bilen grup Müslüman olduğu için elbette sorumlu olmalıydılar. Humeyni bu görüşlerde diğer din adamlarından farklıdır. Karşı devrimci mücadelenin ana isimlerinden Ayetullah Şeriatmedari de dini bir otorite olarak kabul edilmiş ve devrimden önce Şah'a karşı savaşmıştır. Ancak amacı Şah'ın partisini devirip hükümeti ele geçirmek değildi. Ayetullah Humeyni "Velayet-i Fakih" teorisinde, din bilginlerinin dini ve laik işlerin talimatı olduğu fikrine katılmıyordu. Şeriatmedari, ülkenin halkı demokrasi yoluyla, bir grup din adamı değil, halk tarafından yönetmesi gerektiği fikrini kabul etti ve ulusal anayasanın buna göre oluşturulması gerektiğini savundu (Ören, 1980: 203).

Humeyni, Şii inancının On İki İmamı'nın ortadan kaybolması ve On İki İmam gelmeden önce tüm hükümetlerin İslam'dan kurtulacağı fikrini kabul etmesine rağmen, Şii Müslümanların sorumluluk alması ve adaleti sağlayan bir hükümet kurması gerektiğine inanıyordu. Şii Dini gruplar, özellikle Ali Şeriatî bu fikri büyük ölçüde destekledi (Kerim, 1979: 266-268). Ancak, Şeriatmedari gibi bazı devrimciler, bu reformistin Ayetullah Humeyni hakkındaki görüşüne katılmadı.

İran İslam Devrimi birçok açıdan önemli bir devrim olarak görülmektedir. Devrimin genelleştirilmesi için çok fazla neden var. Bu devrimin oluşmasında birçok siyasi, ekonomik ve dini faktör rol oynamıştır. Ancak bu faktörlerin yanı sıra Mosadhai dönemi de insanların uyanışı veya tepkisi için bir başlangıç noktası olarak kullanılabilir. Şah Muhammed Rıza Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık'ın

desteğiyle Musaddık Hükümetini devirdi, yeniden yönetimi halkın büyük bir kısmının yankılarını uyandırdı ve halk arasında birlik duygusu uyandırdı. Şah ve diğer yöneticiler petrolün peşindeydi. Bu dönemde Humeyni bir halk olarak ortaya çıktı, bir liderin özelliklerini gösterdi. Liderin Şah ve yabancı güçler hakkındaki görüşleri ve yenilikçiliğe karşı tutumu giderek büyüyen bir halk hareketi oldu.

Musaddık'ın dış güçlerin yardımıyla ülkeyi terk etmesinin ardından meydana gelen olaylar dizisi, devrimi her geçen gün hızlandırmış ve Humeyni çevresine halkı doldurmuştur. Humeyni'nin bu süreçteki en önemli rolü, muhalefeti Şah'a karşı tek bir cephe kurmak için birleştirmek, maharet ve kurnaz tavrıyla Şah'a eleştiri getirmektir.

SAVAK istihbarat teşkilatı 1956 Yılında Şah Muhammed Rıza tarafından kurulmuş ve Humeyni ve destekçilerini büyük baskı altına almış olsa da Şah ve Ulema arasındaki eylemlerde halk harekete geçmeyi başardı. Liberaller ve sosyalistler dahil tüm gruplar rejimlerini değiştirdi. Ulema, Şah Muhammed Rıza Hükümeti'nin uygulamaya çalıştığı Ak Devrimi'ne ve uygulamak istediği toprak reformuna şiddetle karşı çıktı. Toprak reformu beklenen sonuçları alamadı ve ekonomik kriz derinleşti. Petrol gelirlerindeki artışa rağmen halk hala fakirleşiyordu ve bu sorumlusu olarak Şah Hükümeti ve Amerika Birleşik Devletleri'nin yükselişi olarak görüyorlardı (Adıbelli, 2012: 67). Toprak reformu, Ak Devrim'in en önemli ayağıdır ve kırsal alanları, toprak mülkiyetine sahip olmaktan çok politik olarak kolayca siyasallaştırılabilen bir toplumsal kitleye dönüştürmüştür. Petrol gelirindeki artış, yatırımdan ziyade doğrudan üst sınıfın harcamaları için kullanılıyor, bu da en yüksek gelirli ile sosyal sınıftaki yoksullar arasındaki gelir eşitsizliğini daha da kötüleştiriyordu. Şah, sosyal gerilimleri artıran eğitim, sağlık ve altyapıya yatırım yapmak yerine parasını lüks tüketim ve silahlanmaya harcıyordu (Abrahamian, 2014: 183-188).

Şah'ın bir diğer çabası İran'daki muhafazakar halkın Batı tarzı yaşamını teşvik etmek ve alışmaktır. Çoğu orta sınıfa ve geleneksel kırsal yaşama alıştı. Bu ulema ve inananların tepkisini uyandırmıştır. Batılı yaşam tarzına yön vermeye çalışan Şah ve yakın arkadaşlarının yaşam tarzı Müslümanlar tarafından da insanların tepkilerini çekmek için kullanılıyordu.

Humeyni 1958'de Şah rejimiyle şiddetli bir mücadeleye başladı. Haziran 1961'de Tahran'daki bir askeri hapisane olan İsratabad'da gözaltına alındı ve burada

kan döküldükten sonra rejim aleyhinde konuştuğu için tutuklandı, ancak daha sonra serbest bırakıldı. Şah Hükümeti'nin İran'da Amerikan askerlerinin işlediği suçlara ayrıcalık tanıyan bir yasayı geçirmesinin ardından Humeyni, yasanın İran'ın ulusal egemenliğini ihlal ettiğini iddia ederek isyan etti ve 1963'te yeniden tutuklandı. Humeyni'nin tutuklanması Tahran, Ahıska, Tebriz ve İsfahan'da ayaklanmalara yol açtı. İran'da Kum'dan ayaklanmanın lideri olarak kabul edilen Ayetullah Humeyni, 10 bin kişinin ölümüne ve çok sayıda kişinin yaralanmasına neden olan ayaklanmanın ardından Türkiye'ye sürgüne gönderildi. 11 ay Bursa'da, 14 yıl Irak Necef'te ve son olarak da 3.5 ay Fransa'da sürgünden sonra İran'da Devrim patlak verdi (Tabriz, 2004: 169).

İran Devrimi, Şah'ın biriken toplumsal sorunlara karşı duyarsızlığının ve yıllar içinde gelişen ve yoğunlaşan toplumsal çatışmanın sonucudur. Şah Muhammed Rıza'nın yabancı istihbarat teşkilatlarının yardımıyla milliyetçi hareketin simgesi Musaddık'ı devirerek mutlak iktidara geldiği ve aslında devrime öncülük etmeye başladığı söylenebilir. Ocak 1978'den bu yana Kum, Tebriz ve İsfahan gibi şehirlerde polis müdahalesi altında düzenlenen muhalefet gösterileri düzinelerce ölüm ve çok sayıda yaralanmayla sonuçlandı. 1978 Eylül Cuma günü, sıkıyönetim ilanından sonra Tahran'daki Gyor Meydanı'nda "Kara Cuma" adlı bir etkinlik düzenlendi. Kalabalığı dağıtmaya çalışan binlerce asker, kalabalık dağılmayınca şehit oldu ve istedikleri zaman ateş açtı. Bu olay Şah Muhammed Rıza ile halk arasındaki ilişkiyi yok etti ve ülke genelinde grevler ve okul boykotları gerçekleşti. Şubat 1979'da Humeyni sürgünden döndü ve Şah iki hafta sonra ülkeyi terk etti. 11 Şubat'ta Tahran Radyosu "İslam Devrimi"ni dünyaya duyurdu (Abrahamian, 2014: 212). Devrimden sonra Humeyni, yeni rejimin dini kimliğini ortaya çıkarmak ve meşrulaştırmak için halkı referanduma götürdü. Mart 1979'da yapılan seçimlerde halk, oyların %90'ını alarak yeni rejimi İslam Cumhuriyeti olarak seçti.

2.1.1. Devrimin İran'ın Dış Politikasına Yansımaları

İslam Devrimi ile kurulan Humeyni rejimi komünizme, Hristiyanlığa, ateizme ve laik bir ülke anlayışına karşı çıkarak İran halkına farklı bir ruh ve kişilik kazandırmıştır. Doğal olarak bu rejimin muhalefete müsamaha gösterme niyeti yoktur. "Rehine krizi", İranlı öğrencilerin Kasım 1979'da ABD Büyükelçiliği'ni işgal

etmesiyle başladı ve Humeyni'ye laik ve ılımlı grupları ortadan kaldırmak için mükemmel bir fırsat sağladı. Bunu kısa vadeli bir kriz olarak değerlendiren ABD Hükümeti'nin ekonomik ambargo nedeniyle yeterli tepki vermemesi ve Humeyni'ye hizmet etmesi de bunun tek nedenidir. Humeyni'nin büyükelçiliği kötüye kullanması, öğrencinin kararlılığını ve krizin süresini artırdı. Artan Milliyetçi duygu, mollaların İran halkı arasındaki gücünü artırdı. İranlılar Amerika Birleşik Devletleri'ni "Büyük Şeytan" olarak gördü. Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçiliği, gizli ajanların evi olan, devrimden sonra kurulan ılımlı Mehdi Bezirgan Hükümetini de yendi ve Kasım 1979'da onu istifaya zorladı. Bu nedenle İranlı Din adamları ve Humeyni'nin yolunu açtı (Takeyh, 2009: 114-119). Humeyni, parlamento seçimlerinde mollaların gücünü artırırken, muhalefet partilerini bastırmak için köktendinci "İran Cumhuriyet Partisi"ni ve laikleri ortadan kaldırmak için bir siyasi polis teşkilatı olan "Devrim Muhafızları"nı kurdu. Devrim Muhafızları, yeni rejimin kurallarına uymamak için direnenlere karşı çok katıydı.

Devrimden bu yana İran'ın dış politikası, İran Anayasası'nda da belirtilen devrimci İslam İdeolojisi 'ne göre formüle edilmiştir. Evrensel bir İslami düzen kurmak, mazlumların yanında mazlumlara karşı mücadele etmek, İran İslam Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ve bütünlüğünü korumak ve dünyadaki diğer Müslümanların haklarını savunmak bir sorumluluk olarak kabul edilir. 154 ve 155. maddelere göre diğer ülkelerdeki baskıcı rejimlere karşı savaşanlara destek sağlanacaktır. Ayetullah Humeyni'ye göre İran'ın en önemli amacı evrensel bir İslami düzen kurmak ve İran'dan İslam Devrimi'ni ihraç etmektir. Bu devrimci ihracat misyonuna göre, başta Şii hareketler olmak üzere tüm İslami hareketlerle işbirliği yapmak, Amerika Birleşik Devletleri ve İsrail ile ilişki kurmamak, hatta onları yok etmek ve hükümetlerin meşruiyetini sorgulamak bir sorumluluk olarak görülmüştür. Körfez ülkeleri başta olmak üzere tüm Müslüman ülkeler bu ülkelerle işbirliği yapmaktadır (Asl, 2011: 142-144).

2.2. Devrimin Türkiye'nin İran'a Yönelik Dış Politikasına Yansımaları

2.2.1. Devrimden SSCB'nin Dağılmasına Kadarki Süreç

1970'lerden bu yana Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği'nin başını çektiği Soğuk Savaş gerilimleri bir yumuşama dönemine girdi. 1973'teki petrol

krizinden sonra Batı ve Doğu blokları güvenliği artırıcı bir ilişki kurdular. 1975'te nükleer Savaşın patlak vermesiyle AGİK Konferansı geçersizleşmeye başladı. İran ve Batı yanlısı dış politikası, iç karışıklık nedeniyle İslam Devrimi'ne yönelse de Kıbrıs Rum yönetiminin Kıbrıslı Türkler üzerindeki baskısı ve yükselen petrol fiyatları nedeniyle Türkiye, fiyatlar sorununu uluslararası düzeyde çözmek zorunda kaldı. Türkiye'nin 1974'te Kıbrıs'a müdahalesinin ardından Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye'ye silah ambargosu uyguladı ve bu, Amerika Birleşik Devletleri ile Türkiye arasındaki ilişkilerde ciddi gerginliğe neden oldu. Türkiye, 1974 Kıbrıs Operasyonu ve yaşadığı Amerika Birleşik Devletleri silah ambargosu nedeniyle Avrupa ile ilişkilerini geliştirmek için çok çalıştı. Amerika Birleşik Devletleri ambargosu ve petrol krizi Türkiye'yi ekonomik krize sürükledi.

Türkiye, Kıbrıs gibi diplomatik ilişkilerde uluslararası sorunlarla karşılaşmıştır, ancak ülke içinde de zorluklarla karşılaşmaktadır. Türkiye'de arka arkaya askeri müdahalelere rağmen, demokratik rejim ve Cumhuriyetin doğası değişmeden kalırken, İran Devrimi İran'ın idari yapısını ve sosyal yaşamını temelden değiştirdi. "İslam Devrimi" olarak da bilinen İran Devrimi, 1978'de Şah'a karşı büyük bir hareket olarak başladı. Şiiler, ülkeyi iç savaşın eşiğine getiren Şah'a şiddetle karşı çıktı. Muhalefetin lideri, önce Irak'a sürgüne, sonra da Fransa'ya sürgüne giden Ayetullah Humeyni'dir. Şah 16 Haziran 1979'da ülkeyi terk ettikten sonra, Yüksek Askeri Şura'nın desteğiyle Başbakan olan Şapur Bahtiyar, ülkedeki durumu kontrol edemedi. Humeyni, 1 Şubat'ta İran'a döndü ve çok sayıda insan tarafından karşılandı. Ülke de şahın taraftarlarına karşı çıkan süreçte yüzlerce kişi idam edildi. İslam Cumhuriyeti için yapılan referandum oyların %90'ından fazlası ile sona erdi. Ama burada bir nokta var, insanlar iki seçenekle karşı karşıyaydı: "İslam Cumhuriyeti'ni kabul ediyor musunuz? Evet-Hayır". Referandumla İran resmen İslam Cumhuriyeti oldu ve İran'ın ilk teokrasi anayasasını ve Humeyni'nin dini liderliğini onayladı (Akkoyunlu, 2009: 55).

1970'lerin ilk yarısı, İran Hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki yakın ilişkiler dönemi idi. İran, Batı Avrupa ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından desteklendiği için iç güvenliği tesis etmeye ve Şia'nın dış politikadaki etkisini artırmaya çalışıyor, bu nedenle Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'ye yönelik tavrına paralel bir tavrı vardı. Bu tutum İran İslam Devrimi'nin "ne Doğu ne

Batı" sloganıyla değişti. İran, Bölgedeki Amerika Birleşik Devletleri'nin ana ülkesidir, ancak onun düşmanı haline gelmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Doğu'daki çıkarları ve İran'la düşmanları, Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki gerilimi ve olumsuz ilişkileri artıran İsrail'in güvenliği için hayati önem taşıyordu (Çoşar, 2014: 104-105). Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye'ye karşı tavrını değiştirdi ve 1978'de Amerika Birleşik Devletleri ambargoyu kaldırdı. Ancak, ablukanın da etkili olduğu ekonomik kriz, siyasi çatışmanın neden olduğu sosyal olaylarla birleştiğinde, Türkiye'de 1980'de askeri bir darbenin yolunu açtı.

Türkiye, 1979 İslam Devrimi öncesi süreçte tarafsız bir tutum benimsemiş, devrimden sonra Türkiye bu olayı bir rejim değişikliği ve İran'ın içişleri olarak değerlendirmiştir. Başbakan Bülent Ecevit, Şubat 1979'da ilk resmi açıklamasında, Türkiye'nin her zaman ülkenin içişlerine karışmama ilkesine bağlı kaldığını ve diğer ülkelerden de aynı tavrı beklediğini ve yeni rejimi tanıdığını ifade etti. Bu gelişmelerin ardından Türkiye, İran'a tebrik mesajı gönderdi. Haziran 1979'da Türkiye Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün resmi olarak İran'ı ziyarete davet edildi. Bu ziyaret kapsamında iki ülke yetkilileri arasında biri ticari, diğeri kültürel anlaşma olmak üzere iki anlaşma imzalandı. Ortak bildiride; görüşmelerde yeni bir işbirliği anlayışı kazanıldığını, gözlemlere göre bunun iki ülke arasında yeni bir düzene ve yeni bir temele dayanan ekonomik ilişkiler için yeni bir başlangıç noktasını simgelediğini belirtiliyordu (Fırat, 1989: 119).

Bu dönemde Türkiye, yeni İran rejimiyle iyi ilişkiler kurmak ve sürdürmek için çok çalıştı. Türkiye'nin bu politikayı sürdürmesinin en önemli nedeni, İran'ın Sovyetler Birliği'nden etkilenmesi, İran Devrimi'nin başarısız olması ve İran'ın bölünmesidir. Ayrıca Türkiye'nin temel kaygısı şudur: Bu, İran'ın bölünmesi ve bölgede bir Kürt Devleti'nin kurulmasının temelidir. Türkiye de İran Dini rejimi iktidara geldikçe Türkiye'deki İslami hareketin artacağından endişe duyuyordu. Bu nedenle İran ile ilişkilerinde son derece temkinliydi (Olson, 2005: 11).

1970'lere kadar İran, Türkiye ile ilişkilerinde belirleyici bir taraf değildi, ancak 1970'lerin ilk yarısından itibaren şahın gücü arttıkça, ordunun teknolojisi güncellendi ve petrol fiyatı yükseldi, İran silahlandı. Nükleer enerji, ekonomik gücün artmasıyla değişti, Türkiye için de değişti. Çünkü o dönemde askeri açıdan Türkiye silah ambargosu uygulandı. İran petrol fiyatları nedeniyle ekonomik olarak zayıflasa da Şah

yönetimindeki İran ekonomik ve askeri olarak güçlendi ve Türkiye'ye karşı bölgenin dengesini bozmaya başladı. Bu nedenle Şah'ın devrilmesi Türkiye'yi memnun etti. 1974 Kıbrıs operasyonunda Amerika Birleşik Devletleri ve Batılı güçlerin Türkiye'ye yönelik olumsuz tutumlarını göz önünde bulundurarak İran ile ilişkileri geliştirmeye çalıştı. Türkiye'nin yeni İran rejimiyle ilgili siyasi kararı şu şekildeydi: "İran'ın içişlerine asla karışmayın, ülkelerin kendi kaderini tayin hakkına müdahale etmeyin ve İran'ın toprak bütünlüğünü koruma hakkına saygı gösterin (Bleda, 2000: 107).

Türkiye, İran'daki kaotik günleri, çatışmaları ve sokak gösterilerini sessizce takip ediyordu. Türkiye, bu olaylardan dolayı İran'daki iktidar değişikliğini esas olarak bir güç değişikliği olarak yorumluyordu (Yazar, 2001: 18-19). Devrimden sonra başta Sovyetler Birliği olmak üzere bölge ülkeleri ve izlediği siyaseti dikkate alarak politikalarını belirledi. İran'daki İslam Devrimi'nden sonra Türkiye, İran ve Pakistan'ın ayrılması nedeniyle normal işleyemeyen CENTO'da Sovyetler Birliği ile tek başına karşı karşıya kaldı (Çetinsaya, 1999: 149). Aksine örgüt, Arap ülkelerinin katılımını sağlamayı başaramadı, Suriye ve Mısır gibi ülkeleri Sovyetler Birliği'ne yaklaştırdı ve hiçbir zaman NATO kadar caydırıcı olamadı. Aksine Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkileri daha da gerginleştirdi. Örgütün dağılması, Türkiye'nin komşu ülkelerle ilişkilerinde daha bağımsız düşünmesini sağladı.

Türkiye aynı dönemde 12 Eylül Darbesi'ni yaşadı ve bu da Türkiye ile İran arasında büyüyen ilişkilerin sağlıklı bir temele oturtulmasını engelledi. Bu ilişkiler sağlam bir temel üzerine kurulmasa da karşılıklı dış ticaret hacmi artmıştır. Bu durumun en önemli nedeni İran'ın Batı'nın ekonomik ve mali ambargosuna bağlı kalması, bir anlamda Türkiye ile ticaret yapmak zorunda olmasıdır. Bu nedenle, 1980'lerde Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler esas olarak ticarete odaklanırken, siyasi ve kültürel konular hala arka plandaydı. Benzer şekilde 12 Eylül Darbesi'nden sonra Türkiye'nin AET (Avrupa Ekonomik Topluluğu) ülkeleriyle ilişkileri bozuldu ve Orta Doğu ülkeleriyle daha yakın ilişkiler kurmaya çalıştı. Özellikle Suudi Arabistan ile askeri alanda işbirliği, Sovyetler Birliği ve İran'dan tepki uyandırdı. Askeri alanda işbirliğinin planlayıcısı Amerika Birleşik Devletleri, bölgeye doğrudan müdahale etmese de, Basra Körfezi'nin güvenliğini Sovyetler Birliği ve İran'a devretmek istemiyordu. İran, Türkiye'nin Körfez bölgesindeki faaliyetlerini Türkiye'ye karşı bir

önlem olarak görmekte ve ciddi önlemler almıştır (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2010: 126).

1980'ler boyunca Türkiye, İran gibi güçlü bir ülkenin Sovyetler Birliği ile kendisi arasında tampon görevi görmesinden memnundu. Bu nedenle Sovyetler Birliği tehdidinin azalacağına inanıyordu. Dolayısıyla Türkiye, İran'ın uluslararası toplumdan izole edilmesini istemiyordu. Ancak bu durum, Sovyetler Birliği ile İran arasında Türkiye'nin çıkarlarına tehdit oluşturabilecek olası bir uzlaşmayı da içeriyordu. Türkiye bu durumdan dolayı temkinli bir politika izleme eğilimindedir. Devrim sırasında olayları izlemekten memnun kaldı ve devrimden sonra yeni İran rejimine olumsuz tepki vermedi. Bu temelde ekonomik ve politik gereklilik de vardı (Yılmaz, 1999: 85-100). Ekonomik nedenler diğer nedenlerden daha önemlidir, çünkü 1980 yılında ordunun iktidarı ele geçirmesinden sonra Türkiye'de serbest ekonomiyi ve ihracatı vurgulayan anlayış hakim olmuş ve sermaye birikimi bu politika için gerekli bir koşul olmuştur. Ayrıca petrol Türkiye'nin en önemli enerji kaynağı haline gelmiş ve petrol karşılığında ticaret de önemli bir gelir kaynağı haline gelmiştir. Devrimden sonra İran'ın da özellikle ambargo nedeniyle Türkiye'ye ihtiyacı vardı. Bu ihtiyaç nedeniyle iki ülke arasındaki rejim ve politika farklılıklarından kaynaklanan ihtilaflar 2. plana dahil edilmiş ve iki ülke arasındaki ticaret 1980-1985 yılları arasında artmıştır (ithalat 2,5 kat, ihracat on kattan fazla) (İnat, 2015: 18-19). Petrol ve doğal gaz, her zaman İran ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiyi kararlı bir şekilde belirleyen en önemli faktör olmuştur.

Ancak, iki ülke arasındaki ekonomik bağımlılık, iki ülke arasındaki temel farklılıkları ve karşılıklı görüşleri hiçbir zaman değiştirmedir. İslam Devrimi'nden sonra Türkiye ile İran arasındaki ilişkileri etkileyen en önemli fark, iki ülkenin siyasi aldatmacaları ve hizipleridir. 1923'te kurulan Türk rejiminde Türkiye'nin demokratik, çoğulcu, laik ve sosyal hukukun üstünlüğü hakim olmakla birlikte, "İran Anayasası'nın 1. Maddesi İran'ın İslami yöntemleri kullanan bir İslam Cumhuriyeti olduğunu vurgulamaktadır. 1979 Devrimi'nden bu yana, bu durum Türk ve İranlı yöneticileri çatışmaya sürükleyerek karşılıklı suçlama ve tehditlere yol açtı. İran Türkiye'yi İslam'ı terk etmekle suçladı ve Türkiye İran'ı rejimi ihraç etmek ve Hizbullah gibi İslami Terör Örgütleri'ni desteklemekle suçladı. Türkiye'de Nüfusun çoğunluğu Sünni Müslümanlar ve mezhep mensuplar olsa da Şii, ulusal bilincin temel

bir unsuru ve İran'ın dış politikasını etkileyen bir faktör haline geldi. Bunun iki ülke arasındaki ilişkiler üzerinde olumsuz bir etkisi oldu (Kiraz, 2014: 269-270).

Nitekim Amerika Birleşik Devletleri'nin Tahran Büyükelçiliği personelinin rehin aldığı ve devrimin dağıldığı krizin patlak vermesinden sonra, Türkiye'nin yeni rejimi tanınması olumlu bir atmosfer yarattı. İki ülke yöneticilerinin karşılıklı sert açıklamaları, iki ülke arasındaki ilişkileri gerginleştirdi. Buna rağmen, düello ilişkisinin bozulduğu herhangi bir hesaplaşma olmadı. İran Devrimi'nden sonra Türkiye'nin iki ana sorunu vardı. 1.si, İslami siyasi kargaşa Türkiye'yi de etkiledi. Diğeri ise devrimin kalıcı olmaması ve ortaya çıkan kaos İran'ın çökmesine neden oldu. Çünkü Kürtler, bu ortamı ülkelerini inşa etmek için kullanmak için bölgedeki diğer Kürt topluluklarıyla işbirliği yapma tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Bu nedenle Türkiye devrimden sonraki adımı çok dikkatli atmıştır. O dönemde Türkiye için en büyük tehdit terör örgütü PKK idi. Öte yandan İran'daki Türk muhalefet hareketleri özellikle "Halkın Cihad Hareketi" ve Azerbaycan Milliyetçiliği'dir. Türkiye bu dönemde sadece sınır ötesi eylemlere veya gerektiğinde çeşitli uygulamalara başvurmuş, bu eylemler kuzey Irak'taki petrol rezervlerine yönelik olmayıp, Kürtleri bağımsızlığa veya özerkliğe teşvik edecek etkiyi ortadan kaldırmıştır (Ceylan, 2008: 53-54).

Devrimin başlangıcında, İran'daki şah taraftarları ile İran devrimci hükümeti arasındaki kaosun ortasında, İran'da dağınık görüntüler ortaya çıktı. Bu dağınık görüntü Irak lideri Saddam Hüseyin'in de dikkatini çekti. Devrim sırasında İran ordusunun parçalanması; Saddam Hüseyin'in Irak için önemli olan Huzistan bölgesinden, Arap nüfusu ve zengin petrol rezervlerinden yararlanma arzusuna ilham verdi. Saddam Hüseyin, bu düşünceler ışığında İran'a sürpriz bir saldırı başlatmayı ve üç gün içinde Tahran'a varmayı planlıyordu.

Bu plana göre Irak ordusu savaşı başlattı ve 1980'de Huzistan topraklarına girdi. Bu savaşa Irak ile İran arasındaki savaş deniyordu ve Irak, hâkim konumunu 1982 yılına kadar sürdürebildi. İran'ın 1982'deki saldırısına yeniden başlamasından bu yana altı yıl daha devam etti. 1988 Yılı'nın Ağustos ayında, silahlar sessizken, bilanço çok ağırdı: yaklaşık Bir Milyon insan öldü (Shalom, 1993: 67). Irak'ın Halepçe'de Kürtlere karşı kimyasal silah kullanması, Irak ile İran arasındaki savaşın insanlık tarihinde bir aşağılama olmasına neden oldu. Saldırıda çoğu kadın, çocuk ve

yaşlı olmak üzere beş bin sivil öldürüldü ve onbinden fazla kişi sakatlandı. İran ve Irak arasındaki savaşta, tıpkı Şah zamanında olduğu gibi, İran Iraklı Kürtleri Irak merkezi hükümetini silahlandırmaları için kışkırttı ve silahlandırdı. Bu durum, Ankara'nın İran'ın Kürtlere yeni bir rejim dayatmasını istemediğini gösteriyordu.

İran-Irak Savaşı, talep çerçevesinde politikaların nasıl formüle edileceğini gösteren bir olaydı. Devrimden sonra İran ile Türkiye arasındaki ilişkiler bozulsada Türkiye'nin ithalat ve ihracat kaynağı ve yabancı aracı olarak rolü İran'ın son derece önemli bir ülke olduğunu göstermektedir. Öte yandan, 1980 Yılında askeri müdahale ve petrol talebi nedeniyle Avrupa ile ticari ilişkiler daralmış ve Türkiye, İran ile ekonomik ilişkilerini iyileştirmeye çalışmıştır. 1981 ve 1982 Yıllarında imzalanan mübadele anlaşmalarına göre Türkiye, İran'dan gıda karşılığında petrol satın aldı. Ancak bu, Türkiye'nin İran-Irak Savaşı'nda İran'ı desteklediği anlamına gelmez. Türkiye savaş sırasında Irak'la ilişkilerini kesmedi ve tarafsızlık politikası izleyerek dış ticareti artırmayı umdu. Bu savaş sırasında Körfez'deki ticaret gemilerinin bombalanması nedeniyle hem İran hem de Irak ihtiyaçlarını Türkiye'den karşılıyordu.

Ayrıca savaş sırasında İran'dan yaklaşık 1,5 Milyon mülteci geldi. Bu İranlı Mülteciler, "Halkın Cihadı" üyeleri nedeniyle Türkiye ile İran arasında kargaşaya neden oldu. İran Hükümeti; Türkiye'yi İran rejimine karşı mücahitlere karşı gerekli önlemleri almamakla suçladı. Türkiye ayrıca Türkiye'den kaçan İranlıların hissettiği endişeyi de duymuştur. Türkiye, İran topraklarında çıkabilecek herhangi bir Kürt ayaklanmasının bu isyan ve çatışmaları kendi topraklarına yayacağından endişe ediyordu. İran'ın özellikle Türkiye'nin Doğu ve Güney Doğu bölgelerinde Kürt toplulukları ve Kuzey Irak'ta Kürtleri desteklemekteydi. Görülüyor ki devrimden sonraki bu İran anlayışı Kürt olgusunu da dikkate alıyordu. İran İslam Devrimi'nin ekonomik, sosyal ve siyasal düzeylerine yansımalarının yanı sıra Türkiye-İran ilişkilerinde de stratejik öneme sahipti. İran İslam Devrimi'nden sonra Türkiye coğrafi konumu içinde bölgesel güvenlik kavramından soyutlanmış ve komşu İslam coğrafyalarının laik demokratik yönetim tarzı ile stratejik önemi artmıştır.

2.2.2. Türkiye'de Özal İktidarı Dönemindeki İlişkiler

1983 genel seçimlerinde iktidara gelen Anavatan Partisi, lideri Turgut Özal yönetiminde Türkiye'nin geleneksel dış politikasında büyük değişiklikler yaptı. 1.si,

1980'lere kadar Türkiye'nin dış politikasına Batılılık ve statüko politikaları hakim olmuştur. Türkiye'nin Batılı bir ülke olmasının ideolojik nedeni, Cumhuriyetin Batı yanlısı bir ülke tarafından kurulmuş olmasıdır. Bu durumda statükoya değer veren Türkiye için Batı, statüko demektir (Çınar, 2011: 5). Mustafa Kemal Paşa'nın ölümünden sonra iktidara gelen yöneticiler bu anlayışı sürdürmeye devam ettiler. Türkiye'nin kuruluşundan bu yana tamamıyla Batı endekslerine uygun olarak uygulanan dış politikası, Özal döneminde yeni bir yorum almıştır. Turgut Özal, ilk kez bu politikalara yönelik algıda bir değişiklik başlatarak Batıcı ve statüko politikalarını uygulamaya devam etti. Özal Hükümeti, ülkenin varlık yapısını değiştirmeden karar alma sürecine hakim oldu. Özal'ın liderliği kültürel ve politik olarak ülkenin kimliğini "tamamen seküler ve Batılı" bir rejimden "teknik olarak Batılı ama kültürel olarak Doğulu" bir devlete dönüştürdü (Ataman, 2003: 50).

Özal, Amerika Birleşik Devletleri'nde ekonomi okuduktan sonra ekonomi alanında liberalleşmeyi savunmaktaydı. Bu görüşe göre, ağırlıklı olarak ekonomiye odaklanan bir politika izlemekteydi. Özal, serbest bir ekonominin tüm gereklerini yerine getirmeye çalıştı ve diplomatik ilişkilerde çok taraflı, ekonomik odaklı bir politika izledi. Özal Türkiye'nin dış ticaret hacmini artırmak amacıyla birçok uluslararası organizasyonda aktif rol oynamıştır. Özal, Türkiye ile Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİ) ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) ülkeleri arasındaki "ekonomik sınırı" ortadan kaldırmaya çalıştı (Ataman, 2003: 51). Özal döneminden önce Avrupa ülkeleriyle dış ticaret genel olarak gergin olsa da 12 Eylül Darbesi nedeniyle Avrupa Topluluğu da ilişkileri askıya aldı ve Özal hükümeti dış politikasını diğer bölgelere yaymaya başladı. Bu durumda Orta Doğu Ülkeleri ile iş ilişkileri geliştirmeye çalıştı. Sonuç olarak Orta Doğu ülkelerine ihracat arttı. 1978'de İran'a ihracat sadece 44 Milyon Amerika Birleşik Devletleri dolarıydı ve 1985'te bu rakam 1,1 Milyar Amerika Birleşik Devletleri dolarına yükseldi (Ataman, 2003: 52). Elbette bunda Irak-Irak Savaşı'nın etkisi ve Batılı ülkelerin İran'a karşı aldığı ekonomik önlemlerin de etkisi vardı. Özal döneminde Türkiye'nin bölgeye yönelik dış politikası Batılı ülkelerin çıkarlarından çok farklıydı. İran'a karşı bir dış politika oluşturmuyarak Irak-Irak Savaşı'nın "aktif tarafsızlık" politikasını izledi. Batı'nın İran ve Libya'yı izole etme politikası olmasına rağmen, hala bu iki ülke ile "ticari ilişkileri

geliştirmeye" çalışıyordu. Arap sermayesi Türkiye'ye akmaya başladı ve birçok Arap ve İran bankası ve şirketi Türkiye'de şubeler açtı.

Özal'ın ekonomik açıdan dış politikaya yaklaşımı farklı çevrelerde tuhaf olsa da özellikle komşu ülkelerle sorunların çözümünde ekonomik işbirliğinin etkinliğine inanmaktaydı. Özal, Osmanlı mirasının tarihi, kültürel ve coğrafi yakınlığının Türkiye'nin komşu ülkelerle ilişkileri geliştireceğine yardımcı olacağına inanıyordu. Bu amaçla Türkiye'nin dış politikasında ve resmi protokolün uygulanmasında karşılaşılmayan bazı yeni adımları atmaktan çekinmedi. Özal, yeni bir dış politika anlayışına sahipti ve İran'la dış ticareti artırmaya hevesliydi, bu yüzden İran Başbakanı Musavi'nin Anıtkabir'i ziyaret etmeden Türkiye'ye gelme talebini kabul etti (Demiray, 2002: 292).

Genel olarak konuşursak, İran'daki devrimden 1989'da İran Cumhurbaşkanlığına ve 1989'da Anavatan Komitesi başkanlığından istifasına kadar, iki ülke arasındaki iyi ilişkiler, temelde güvensiz olsalar bile ortak çıkarlara dayanmaktadır. Özellikle Türkiye'de İran'ın İslami rejimle ilgili endişeleri ve İran cephesinde Azerbaycan Milliyetçiliği korkusu bu ilişkiye yansımıştır.

Başbakan Turgut Özal'ın zamanında Kürt meselesi, Türkiye'nin İran'la ilişkilerini baltalayabilecek bir başka dış faktördü. Türkiye, PKK ve PKK'nın kuzey Irak'taki birliğinin ülkesinin bütünlüğüne tehdit oluşturduğuna inanmakta ve Mayıs 1983'te Kuzey Irak topraklarına girerek PKK'ya ağır kayıplar verdirmişti. Irak Hükümeti saldırı hakkında konuşmasa da İran, Amerika Birleşik Devletleri ve NATO'nun çıkarlarına dayalı bir hareket olduğunu söyleyerek yanıt verdi. İran'a yönelik ana tehdit Türkiye'deki cihatçı gruplardı. Bu nedenle, Türkiye ve İran 28 Kasım 1984'te bir güvenlik anlaşması imzalarken, iki ülke sınırında başka bir ülkenin güvenliğini tehdit edebilecek eylemleri yasaklama kararı aldı. Anlaşma, Türkiye için İran PKK'sının faaliyetlerini engellemesi açısından çok önemliydi. Ekonomik açıdan bakıldığında iki ülke arasındaki ilişkilerin 1980 öncesine göre çok yakın olduğu söylenebilir. Özal'ın liberalizmi ve İslamcı yönetim tarzı dış politikayı ekonomik bir perspektiften değerlendirdi ve bunda önemli bir rol oynadı.

Özal, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin Türkiye'nin Batı dünyası için önemini zayıflatmayacağına, aksine Orta Asya ve Balkanlar'a yeni fırsatlar getireceğine inanıyor. Bu amaçla, Türkiye'nin küresel sorunlar karşısında tarafsız kalmaya

çalışmaktan, bu sorunlara daha etkin katılan bir dış politikaya geçmesi gerektiğini ve bu geleneksel politikanın Türkiye'yi kısıtladığını öne sürdü (Aral, 2011: 78).

2.2.3. Soğuk Savaş Sonrası Dönemdeki İlişkiler

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya ve Kafkasya'da yeni ülkeler ortaya çıktı. Türkiye, bu ülkelerle siyasi ve ekonomik ilişkiler kurmak için iyileştirici tedbirler aramaktadır. Bu yeni ülkeler için bir model olarak, demokrasiyi ve piyasa ekonomisini başarıyla uygulayabilen büyük bir Müslüman ülke olduğu kanıtlanmıştır. Öte yandan İran, Coğrafi avantajlarını bu ülkelere örnek olacak şekilde kullanmaya çalışıyor. Bu durum, Türkiye ile İran arasında yeni bir rekabet ve çatışma alanı olarak kararlı bir şekilde kendini göstermiştir (Korkmaz, 2014: 308).

Körfez Savaşı sonrası dönem, Özal Hükümeti'nin dış politikada ABD'nin etkisinden kurtularak çok taraflı dış politikaya yöneldiği bir dönemdi. Bu dönemi tetikleyen olaylar, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Türk dış politikasına yönelik en önemli tehditlerden birinin ortadan kalkması olmuştur (Çınar, 2011: 11).

1990'larda Türkiye'nin Güney ve Doğu komşularıyla ilişkilerini iki önemli faktör belirledi: Birincisi Türkiye ile PKK terör örgütü arasındaki mücadele, ikincisi 1991'den sonra Kuzey Irak'ta güç kaybı (Svistunova, 2010: 88). Bu iki konu, Türkiye'nin Orta Doğu politikasında güvenlik konularını ilk sıraya koydu. Bu endişe esas olarak Suriye ve Irak gibi Arap ülkelerinden geldi ve Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin gelişmesine yol açtı. Türkiye'nin Orta Doğu'ya güvenlik açısından bakışı 1990'larda Türkiye-İsrail'in yakınlaşmasına neden olurken, Arap ülkeleri Türkiye'nin Arap dünyasından uzaklığını eleştirdi (Şahin, 2010: 9).

1990'da Sovyetler Birliği'nin dağılması, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve küreselleşmenin yoğunlaşmasıyla uluslararası sistem değişmeye başladı ve bu değişiklik Orta Asya ve Kafkas ülkeleri ile dolayısıyla İran ve Türkiye arasındaki ilişkileri de etkiledi. İran'ın bu dönemde karşılaştığı en önemli konu, petrol ve doğal gaz kaynaklarının satışı ve diğer ülkelere güvenli bir şekilde taşınmasıdır. İki ülke arasındaki ilişkileri etkileyen bir diğer önemli olay, Irak'ın Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etmesiyle başlayan Körfez Savaşı ve ardından gelen bir dizi olaydır. Körfez Savaşı'nın Türkiye üzerindeki en belirgin etkilerinden biri Kürt mültecilerdir. Körfez

Savaşı'ndan sonra, Iraklı Kürtlerin Saddam Hükümeti'ne karşı ayaklanması ve Saddam'ın onlara sert tepkisi, Türkiye ile İran arasındaki sınırda mültecilerin yoğunlaşmasına yol açtı. Amerika Birleşik Devletleri ve müttefiklerinin bu duruma müdahalesi İran'ı rahatsız etti. Irak'ın parçalanması ve Kürtlerin yeni oluşumda yer edinme çabaları, İran ile Türkiye arasında Irak'ın toprak bütünlüğüne dayalı bir işbirliğine yol açtı. Ancak ABD'nin bölgede bulunması ve Irak-ABD ilişkilerinin bozulması işbirliğinden çok çatışma ve rekabete yol açmıştır.

Öte yandan İran ve Türkiye'nin sınır komşusu olduğu Kafkasya bölgesi bir bölge haline geldi. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından yeni bağımsızlığını kazanan ülkeler toprak bütünlüğü konusunda endişeliydi. Bu bölge aynı zamanda bol enerji kaynaklarına sahipti. Amerika Birleşik Devletleri ve diğer Batı ülkelerinin dikkatini çekmeye başlamıştı. Amerika Birleşik Devletleri için en önemli konu petrol ve doğal gaz kaynaklarının uluslararası pazara güvenli bir şekilde taşınmasıdır. Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri, İran'dan etkilenmeyen yeni bağımsızlığını kazanan Kafkaslar ve Orta Asya Türk Cumhuriyeti'ni ana politika araçları olarak kullanacaktır. Bu nedenle Türkiye'yi destekliyor ve Türkiye'yi bu ülkeler için model olarak görüyordu. Bölge, Orta Asya'ya ve enerji hatlarına açılan kapı olması nedeniyle Türkiye için de önemliydi. Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'ye verdiği destek ve bölgenin bağımsızlığı nedeniyle İran, Kafkasya'da önemli faaliyetler gösteremedi. Ancak enerji politikası açısından bölge İran için de çok önemli. Bu doğrultuda İran, Azerbaycan petrolünü kendi topraklarından geçirip uluslararası pazara ulaştırmayı ummuştu, ancak Amerika Birleşik Devletleri tarafından engellendi (Kasım, 2009: 10). Ayrıca İran karşıtı Azerbaycan Milliyetçiliği'nin yükselişi ve İran ile Ermenistan arasındaki uzlaşma, İran-Türkiye ilişkilerinde zorluklar yarattı. O zamanki Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebulfeyz Elçibey'in dış politika seçimleri Türkiye ile İran arasındaki gerginlik üzerinde büyük bir etkiye sahipti. 1991 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından Cumhurbaşkanı olan Elçibey, İran'ın Azerbaycan Milliyetçi politikalarına cevap verdi. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki uzlaşma, Elçibey'in kuzeydeki Azerbaycanlıları ve güneydeki Azerbaycanlıları birleştirme arzusu ve kamuoyuna yaptığı açıklamalar komşu ülkeler, özellikle İran tarafından memnuniyetle karşılandı. Elçibey'in Güney Azerbaycanlılara birleşme için savaşma çağrısı, İran'ın Türkiye'yi ülkeyi bölmeye çalışmakla suçlamasına neden

oldu. Bu duruma tepki olarak İran, Elçibey yönetimi altında Azerbaycan ile ilişkilerini tamamen kesti ve Elçibey'in savaştığı Haydar Aliyev'i desteklemeye başladı. Elçibey rejiminin sona ermesinden ve Haydar Aliyev'in 1993'teki Başkanlığından bu yana, İran'ın Azerbaycan ve Türkiye ile ilişkileri kısmen gevşedi.

Bu dönemde Turgut Özal'ın ölümü şüphelidir. 1993 Yılı'nın Nisan ayında Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinden dönerek Türkiye'nin dış politika tercihlerini değiştirmişti. Süleyman Demirel, Özal'dan sonraki Cumhurbaşkanlığı döneminde, Özal'ın aksine Orta Doğu'ya uzak bir dış politika yaklaşımını benimsedi. Avrupa Birliği ile ortaklık kurma sürecinde gümrük birliği kurma çalışmaları yoğunlaştırılmış, İran, Irak ve Arap ülkeleriyle ilişkiler 2. plana dahil edilmiştir. Ayrıca Suriye ile ilişkilerin güçlenmesi nedeniyle Arap dünyası ve Orta Doğu ile ilişkilerde ciddi değişimler yaşanmıştır (Oran, 2010: 558).

Öte yandan, Türkiye 1995'te ciddi bir enerji krizine girdi. Bu nedenle çeşitli nedenlerle Türkiye ve İran, İran'dan doğal gaz satın alma konusunda anlaştı ve bu nedenle iki ülke arasında bir doğal gaz boru hattı kurma kararı aldı. Anlaşma İran için çok önemliydi. Amerika Birleşik Devletleri'nin izolasyon politikası nedeniyle İran'ın o dönemde dış dünya ile hiçbir bağlantısı yoktu. Bu nedenle Amerika Birleşik Devletleri anlaşmaya büyük tepki gösterdi. Türkiye'nin enerji krizini aşma girişiminin ardından gerçekler, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye'nin bölgede ve bölgesel stratejilerde ciddi farklılıklar olduğunu gösterdi. Türkiye, İran'a karşı yumuşak bir faydacı politika benimsemelidir. Türkiye'nin sadece İran'ın petrol ve gazına değil, aynı zamanda Türkiye'nin uluslararası pazara erişimine de ihtiyacı vardı. Bununla birlikte, bu ekonomik bağımlılığa rağmen, Türkiye'deki bir dizi siyasi gelişme hala ilişkilerin gelişmesini engellemiştir.

1990'ların 2. yarısından bu yana ikili ilişkiler kötüye gitti. Gazeteci Çetin Emeç'in öldürülmesinde bazı İranlı diplomatların rol oynadığı yönünde Türk medyasında yer alan suçlamalara göre, bu suçlamalar "Casusluk" suçlamasına dönüştü ve diplomatik krize yol açtı. Şubat 1996'da Türkiye ile İsrail arasında imzalanan "Askeri Eğitim ve İşbirliği Antlaşması" propagandası ve ardından İsrail'in Lübnan'da Nisan 1996'da İran yanlısı Hizbullah'a yönelik eylemi İran'ı rahatsız etti. İran bu rahatsızlığını kamuoyuna açıkladı ve ayrıca savunma alanında Suriye ile işbirliği arayışına girmişti.

Başbakan Necmettin Erbakan'a bağlı olan ve 1996-1997 Yılları arasında, İran'la bile uzlaşma fırsatı olarak görülen Refah-Yol Koalisyon Hükümeti iktidara geldi. Ancak bu beklenti kısa sürede hayal kırıklığına yol açtı. Erbakan ve ekibinin dış politika hataları nedeniyle iki ülke ilişkileri bozuldu. Erbakan ilk yurtdışı ziyaretini Ağustos 1996'da yaptı ve o sırada ciddi şekilde eleştirildi. Bu ziyaret sırasında iki ülke arasındaki ilişkiler gelişti ve Türkiye ile İran, 23 Milyar Amerika Birleşik Devletleri doları değerinde gaz anlaşması imzaladı (Özyanık, 2005: 27). Bu nedenle ilk olarak iki ülke arasında doğal gazın taşınması için bir doğal gaz boru hattı kurulacak. Projenin uygulanması için üst düzey ziyaretler gerçekleştirildi.

İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani 1996 yılında Ankara'yı ziyaret etti ve görüşmede ulaştırma, turizm ve ticaret, savunma, istihbarat ve gümrük birliği alanlarında işbirliğini ele aldı. Birçok ekonomik anlaşma ve protokol imzalanmıştır. Ayrıca Rafsancani, Türkiye'ye garantiler verdi ve PKK'ya karşı işbirliği önerdi. Ancak, Türkiye'nin bu garantilerin ve işbirliği önerilerinin güvenilirliği konusunda şüpheleri vardı. Çünkü İran'ın, Kuzey Irak'taki varlığını sürdürmesi ve Rusya ile Orta Asya'dan silah satın almasına yardım etmesi için PKK'yı desteklediği biliniyordu. Bölgede Kürt faaliyetlerindeki artışın, Ankara'da her zaman hakim olan Türkiye'nin kuzeyindeki güç dengesi açısından İran'a Türkiye karşısında avantaj sağladığına inanılıyordu. Ayrıca İran ve Rusya'nın, Türkiye'nin Kafkasya ile Orta Asya arasında bir enerji geçiş koridoru haline gelmesini engellemek için PKK'ya yardım etme fikri de Türkiye'nin dikkatini çekmişti (Olson, 2010: 81).

Öte yandan İran ile müzakerelerde savunma ve istihbarat gibi konular gündeme getirilerek Türk basınında, siyasi ve askeri bürokratik çevrelerde kafa karışıklığı yaşandı. Ortaya çıkan gerilimler, daha sonra "28 Şubat Krizi" olarak adlandırılan 1997 başındaki krize yol açtı. İsrail'in varlığı İngiltere'yi suçluyor; gece etkinliklerine katılanları radikal olmaya ve İslami öğretileri takip etmeye teşvik ediliyor; Ankara'da siyasi bir fırtına patlak veriyordu. Filistin ayaklanmasını anlatan dram ve Hizbullah ve Hamas liderlerinin sahne ve salondaki posterleri tepki uyandırmıştı. Türk Silahlı Kuvvetleri, Sincan sokaklarına 50 tank için uyarı pasoları koydu; muhalefet ve basın, İranlı misafirlerin ve diplomatik temsilcilerin sınır dışı edilmesini talep etti. Alt kademe İranlı diplomatların müdahalesiyle yoğunlaşan ve bir süre devam eden kriz de iki ülkenin medyası birbirini suçladı. Kriz, Ankara ve Tahran büyükelçilerinin

çekilmesiyle sona erdi, ancak bu olay Refah Partisi ve Erbakan'ı iktidardan mahrum etti. Cumhurbaşkanı Demirel ve Cumhurbaşkanı Rafsanjani'nin atmosferi rahatlatma girişimleri bile bu gerilimi ortadan kaldırmaya yetmedi. Aynı dönemde İran'da yeni Cumhurbaşkanlığı seçimi süreci başladı. 28 Şubat krizinin ardından Başbakan Erbakan istifa etti.

1990'larda Türkiye'nin temel sorunu terörizmdi ve önceliği güvenlikti. 1990'ların sonunda Türkiye, Kuzey Irak'taki PKK terör örgütüne karşı giderek daha şiddetli askeri operasyonlar gerçekleştirmiş ve bu konuda İsrail ile işbirliğini güçlendirmiştir. 1997 Yılında Tahran'da düzenlenen İİT (İslam Konferansı Örgütü) zirvesinde İranlı ve Arap temsilciler, Kuzey Irak'taki eylemleri ve İsrail ile işbirliğini kınadı. Zirvede Türkiye'yi temsil eden Süleyman Demirel, eleştiriler nedeniyle zirveden ayrılarak Türkiye'ye döndü.

Türkiye'nin bir anlamda İran ve Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerde sıkışıp kaldığı söylenebilir. Bu çelişkinin merkezi, Türkiye'nin bir yandan İran'dan petrol ve gaz satın alması, diğer yandan da Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'nin bölgesel ve küresel politikalarını uygulamak için sağladığı siyasi destektir. Bu nedenlerden ötürü, Türkiye'nin İran ile ilişkileri sürdürme çabaları ise, Amerika Birleşik Devletleri'nden tepki çekmemek için İran'a siyasi platformda uzak durmak için yalnızca ekonomik düzeydedir. 1990'ların ortalarından itibaren Türkiye'nin enerji sıkıntısı ve İran'ın ekonomik ambargodan kurtulma çabaları iki ülkeyi birbirine yakınlılaştırdı ve Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilişkiler gerginleşti. Bu durum İran'da Hatemi Dönemi'ne kadar devam etti ve İran ile Amerika Birleşik Devletleri arasında yumuşamaya başladı. Hatemi Dönemi'nde hem Türkiye-İran ilişkileri hem de Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri ilişkileri normalleşme sürecine girdi.

Ağustos 1997'de İran Cumhurbaşkanlığı seçimlerini reformist aday Muhammed Hatemi kazanarak Türkiye ile ilişkileri yumuşattı. Batılı özgürlük anlayışıyla kıyaslanamaz olsa da, daha özgür bir anlayışa sahip olan Hatemi'nin daha laik bir karaktere sahip olmasını ve bu ilişkiyi yumuşatmasını beklemektedir. İran'ın yeni Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin göreve başlamasının ardından Türkiye'de Başbakan Mesut Yılmaz liderliğindeki Anadol-D koalisyon hükümeti kuruldu. Mevcut yönetim döneminde Türkiye'nin İran ile ilişkileri, özellikle Dışişleri

Bakan İsmail Cem'in çabaları sayesinde düzeldi. İsmail Cem, "bölge odaklı bir dış politika" çerçevesinde Orta Doğu ve İran'daki komşu ülkelerle ikili temaslarını hızlandırdı. İran'ın Hizbullah'a verdiği desteğe ilişkin söylentiler, İran'ın Türkiye'de Hizbullah'a verdiği desteğin öldürülmesiyle ilgili bir başka güvensizlik meselesidir. Ancak iki ülkenin yetkili makamları, bu durumun ortamı kolaylaştırdığını yalanladı.

Sonraki dönemde Türkiye ile İran arasındaki gerginliğin tırmanmasına neden olan bir diğer gelişme de 1998 Yılında İran'da yaşanan öğrenci olayıdır. Bu olaylar halkın karar alma sürecine daha fazla katılım talebinden kaynaklanmasına rağmen, belediye başkanının haksız yere tutuklandığı gerçeğine isyan etmişlerdi. Ancak İranlı muhafazakârlar bu olaylardan Türk Hükümeti'nin sorumlu olduğunu düşünüyordu. İki dışişleri bakanının uzlaşmacı tavrı nedeniyle, bir Türk uçağının bir İran köyünü bombalaması ve iki Türk askerinin yanlışlıkla İran tarafını geçerken tutuklanmasıyla başlayan gerginlikler sona erebilirdi.

Türkiye, dış politikadaki bu çabalarını 1990'ların sonuna kadar sürdürmesine rağmen, İran'ın iç politikasında İslami gücü Türkiye'ye devretme çabalarına cevap verebildi. Türk medyasında bir polis raporu, İran'ın başörtüsü meselesini kullandığını ve 1983'ten beri Türkiye'nin gerici faaliyetlerini kamuoyuna desteklediğini, İslam devrimini yaymaya çalıştığını ve İran ile ilişkilerinin gergin olduğunu gösterdi. 1990'ların sonuna kadar İran, Hizbullah'a ve diğer dini kuruluşlara eğitim ve lojistik destek sağladığından ve İran örneğini izlemeye çalışanlara destek verdiğiinden, Türkiye Orta Doğu Ülkeleriyle ilişkilerini daha fazla geliştiremedi. Türkiye'nin laik daireleri, özellikle Türk Silahlı Kuvvetleri, rejimi ihraç etmek amacıyla İran'ı terörist ve modası geçmiş bir ülke olmakla suçladı ve iki ülke arasında medya aracılığıyla savaş çıktı.

Şubat 1999'da PKK terör örgütünün lideri Abdullah Öcalan yakalanarak Türkiye'ye götürüldü ve PKK dağılma sürecine girdi. Ancak bu durum, Türkiye-İran ilişkilerine yeni sorunlar getirdi. İran, Suriye'nin kapatılmasının ardından terör elebaşı Öcalan'ın işgal ettiği İran Kürdistan İşçi Partisi üyelerinin İran üzerinden Türkiye topraklarına girmesini protesto etmesine rağmen, Türkiye'yi büyük ölçüde sarsan bu eylemi engelleyemedi. Temmuz ayında peş peşe yaşanan bir dizi olay, gerilimi krize dönüştürdü. İlk olarak Fazilet Partisi'nden milletvekili seçilen Merve Kavakçı'nın Meclis'e gelip başörtüsüyle yemin etmek istemesi krize neden oldu. İran

devriminin bir ürünü olarak yorumlanan bu olay, İran'ın Türkiye'nin laik sisteminden rahatsız olduğunu açıkça ortaya koydu (Elik, 2012: 45).

İkinci olarak Ahmet Taner Kışlalı, Bahriye Üçok ve Uğur Mumcu gibi laik bilim adamlarının ve aydınların gerici suikastların kurbanı olduğunu ve bu saldırıların arkasında İran'ın olduğunu iddialarıydı. 1990'ların sonlarında Avrupa Birliği ile ilişkilerin gelişmesi ve Suriye Sorunu'nun çözülme sürecinin başlaması, Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik dış politikasını daha dengeli bir çerçeveye oturtmasının temelini oluşturdu (Arı, 2008: 628).

İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi'nin Ocak 2000'deki ziyareti ile gerilim bir ölçüde azalmaya başladı. Dışişleri Bakanı İsmail Cem ve İran Cumhurbaşkanı Kemal Harrazi, iki ülkenin bakanlıkları arasında düzenli siyasi istişareleri şart koşan bir mutabakat zaptı imzaladı. İmzalanan muhtıraya göre, iki ülke dışişleri bakanlıkları arasında bakanlık yardımcısı düzeyinde bir çalışma grubu kurulmasına, yılda en az iki çalışma grubu toplantısı yapılmasına ve çalışma sonuçlarının bakanlıklara iletilmesine karar verildi.

2.3. İran Devrimi'nin Türkiye'ye Yönelik Politikalara Yansımaları

İran'da İslam Devrimi, yerini aldığı Şah Rejimi'nin tüm politikaları gibi, dış politika fikir ve stratejilerini ortadan kaldırmış ve bir yeniden yapılanma sürecini başlatmıştır. Bu yapısal uyum sürecinde İran'ın dış politikasının ana sloganı "Doğu ve Batı" değil, yeni dış politika ilkeleri "tam bağımsızlık", "Batı karşıtı" ve "güçlü bir ülkenin güvenli ihracatı"dır (Kiraz, 2014: 26).

Başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere diğer bazı uluslararası aktörler, İran ile Türkiye arasındaki ikili ilişkilerde önemli bir etkiye sahip olmuş ve iki ülke arasındaki ilişkilerde belirli bir süre belirleyici güç haline gelmiştir. Bölgesel çıkarlar açısından İran ve Türkiye, bölgedeki Amerika Birleşik Devletleri'nin her zaman en önemli ülkeleri olmuştur. 1979 öncesi dönemde İran'ın Batı bloğuna katılması gerekiyordu ve İran Amerika Birleşik Devletleri'ni Sovyetlere bir teminat olarak kabul etti. İran etnik yapısı nedeniyle her zaman ikisinin arasındaki ilişkiyi belirleyen sürekli bir tehdit olarak gördü. Öte yandan Amerika Birleşik Devletleri'nin İran'a ait enerji kaynaklarına sahip olması ve İran'ın Sovyetler Birliği'nin enerji kaynakları elde etmesini engelleyen güç olarak görülmesi İran-Amerika Birleşik Devletleri ittifakının

doğmasına neden olmuştur. Bu dönemde Türkiye-İran ilişkilerinde belirgin bir sorun yaşanmadı. Aksine, Amerika Birleşik Devletleri ile iki ülke arasındaki iyi ilişkiler, Sovyetler Birliği'nin İran ve Türkiye'ye yönelik tehditlerinin varlığı ve iki ülke arasındaki olası sorunlar bu dönemde ikincil plana atıldı.

İran'da İslam Devrimi gerçekleştiğinde Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye dahil tüm bölge ülkeleri hakkındaki görüşleri değişti. İran ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Şah'ın devrilmesi, en yakın müttefiki konumundan İran'ın en büyük düşmanı haline geldiğinde, Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'nin gerçeklerini anladı. İran Devrimi'nin ardından Amerika Birleşik Devletleri ile İran arasında yaşanan gerginlik ve krizler, Türkiye'nin bölgedeki stratejilerini ve İran ile ilişkilerini ciddi şekilde etkiledi. Kıbrıs'taki Barış Harekatı'nın gerdiği Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilişkiler, 1979 İran Devrimi'nden sonra birdenbire yumuşadı ve örneğin Amerika Birleşik Devletleri, devrimden dört ay sonra Türkiye'ye silah ambargosunu kaldırdı.

1979'da İranlı öğrencilerin Amerika Birleşik Devletleri'nin gizli komplolarının planlama merkezi olarak gördükleri Tahran'daki Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçiliği'ne baskın düzenledikleri "Rehine Krizi" olayının ardından 52 Amerika Birleşik Devletleri vatandaşını esir aldı (Armaoğlu, 1985: 25). Amerika Birleşik Devletleri ve İran tamamen paramparça oldu. Türkiye rehine krizi sırasında tarafsız bir politika izledi ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'deki üslerini BM kararı olmadan rehineleri kurtarmak için kullanmasına bile izin vermedi. Soruna barışçıl bir çözüm savundu. Aynı dönemde SSCB'nin Afganistan'a girmesinin ardından Amerika Birleşik Devletleri, bölgede stratejik olarak Türkiye'ye daha fazla önem vermeye başladı. Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki bu ilişkiye paralel olarak Türkiye-İran ilişkileri de bozulmaya başladı.

Bu dönemde İran'ın Türkiye'ye karşı tutumunu etkileyen bir diğer unsur da İsrail oldu. 1980'lerde Türkiye, Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmek için ekonomik nedenlerle İsrail'le çatışan Arap ülkelerini destekledi. İsrail ile ilişkiler tamamen kopmasa da özellikle İsrail'in tek taraflı yaklaşımı nedeniyle İsrail ile ilişkiler son derece gerginleşmişti.

İran'ın Türkiye ile ilişkilerini etkileyen dış etkenlerin yanı sıra, zaman zaman Türkiye ve İran'ın unsurlarının ve iç politikalarının ön plana çıktığı görülmüştür. İç

faktörler ve siyaset, Türkiye-İran ilişkilerini olumsuz etkileyen ve iki ülke arasındaki ilişkileri rahatlatan faktörler olarak görünebilirdi.

Bu dönemde İran'ın sosyal yapısındaki ırksal faktörler İran'ın dış politikasını büyük ölçüde etkiledi (Görçün, 2008: 74). İran'ın etnik yapısının her dönemde iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz etkileyen bir faktör haline geldiği söylenebilir. İran, demografik yapısına İranlı olmayan etnik toplulukların neredeyse yarısını dahil etmekte ve ülke her zaman ülkenin ırksal farklılıklarını bir iç tehdit olarak görmüştü.

Her dönemde Azerbaycanlıların nüfusu en büyüktü. Bazı verilere göre, İran nüfusunun %33'ünü oluşturan Azeriler, İran'ın toprak bütünlüğünü tehdit etmeye kalkışmamışlardır. Ancak kimliklerinin sosyal ve kültürel haklarından rahatlıkla yararlanabilmekte ve İran her zaman tehlikeli bir durumda olmuştur. Azerbaycan Milliyetçiliği 'ne gelince, çünkü Kuzeyde bağımsız bir Azerbaycan devleti vardı (Birsell, 2013: 22). Ayrıca Azerbaycanlıların Türk olması ve Türkiye ile yakın ilişkileri olması da sosyal bir fenomen olarak ortaya çıkmış ve Türkiye-İran ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Bu nedenle İran ile Türkiye arasındaki ilişkiler gergindi. Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan arasındaki yakın ilişki ve bazen ifade edilen "iki devlet, tek millet" sözleri İran'dan ayrılma korkusuna neden oldu. Türkler kendi ülkelerindeki Azerbaycanlılardan etkilenebilir ve İran'ı Azerbaycanlılarla kurulan komşu bölgelerden ayırabilirdi. Bu İran'ın Kafkasya ve Hazar Denizi'nden enerji transferini engelleme çabalarının temelini oluştururdu. Bu nedenle İran bir yandan laik bir rejime sahip olsa da ortak Şiiiler aracılığıyla Azerbaycan'da rol oynamaya çalışıyor ve rejimi ihraç etmek için ikinci plana Türk kimliğini dahil ediyordu. Öte yandan, Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kurarak Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri'nin etkisini azaltmaya çalışmış, İkinci, Hazar Denizi'nden elde ettiği petrol ve gazı kendi topraklarından taşımayı hedeflemiştir (Mammadov, 2013: 4).

Türkiye ile İran arasındaki ilişkileri etkileyen bir diğer etnik grup da Kürtlerdir. İran'daki Kürtlere etnik kimlikleri üzerinde baskı yapılırsa da ülke dışındaki Kürtler diğer ülkelere karşı bir politika aracı olarak kullanılıyordu. Ülkelerin askeri ve ekonomik desteklerini alıyor ve özerklik mekanizması kurmaya teşvik ediliyordu. Ancak İran, bu özerk yapının bir Kürt devleti haline gelmesini önlemek için çok çalıştı. İran ve Türkiye bu konuda aynı görüşlere sahip olsa da İran, bölgedeki Türk nüfuzunu sınırlamak için Kürtleri kullanmaya devam ediyordu. Suriye ve Irak kadar özgür

olmasa da PKK terör örgütünün bu kamplarda yetişen teröristlerin Türkiye’de hareket edebilecekleri ve takip edilme korkusu olmadan İran’a dönebilecekleri yeni kamplar kurmasına izin verilmekteydi

İran’ın sınırları içinde desteklediği bir diğer etnik grup da Ermenilerdi. İran, Ermeni Milleti’nin Türkiye’ye karşı tüm faaliyetlerini destekliyor ve tarih boyunca düşmanca davranışlarını görmezden geliyordu. İran, 1970’lerde ve 1980’lerde Ermenistan’daki en önemli terörist faaliyet kaynaklarından biriydi (Laçiner, 2005: 260). Aynı zamanda, özellikle Azerbaycan-Türkiye uzlaşmasına tepki olarak kuzeyde Ermenistan ile iyi ilişkiler kurmaya çalıştı. Sonuç olarak Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler de olumsuz etkilendi.

İran ile Türkiye arasındaki ilişkileri bozan bir diğer etnik grup da İran’da yaşayan Türkmenlerdir. Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından bağımsız Türkmenistan Devleti’nin kurulmasıyla birlikte İran’da 2 Milyon nüfuslu bu Türkmen topluluğu İran’ın siyasi birliği için endişe kaynağı olmuştur (Balbay, 2006: 124). Bu nedenle İran, Türkiye Cumhuriyeti ile Türkmenistan arasındaki yakın ilişkiye ciddi önem veriyordu. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki yakın ilişkiyle birleştiğinde İran, Batı, Kuzey ve KuzeyDoğu’daki Türk kuşağıyla çevrili olmanın tedirginliğini yaşıyordu. İran, bu konumu nedeniyle Türkiye ile ilişkilerinde her zaman olumsuz bir tutum sergilemiştir.

Devrimden sonra İran, İslami örgütlerin Arap-İsrail çatışmasına paralel aktif bir politika izledi ve doğrudan çatışmalardan ziyade İslami örgütler aracılığıyla İsrail ile dolaylı mücadelelere girdi. İran’ın İsrail’le bu şekilde savaştığı 1980’lerin başından bu yana, Hizbullah ve Hamas gibi terör örgütlerine gıda sağlayarak bölgenin istikrarını tehlikeye attı Hamas, Batı Şeria’da İsrail’e karşı bir ayaklanma başlatarak Filistin Kurtuluş Örgütü’nü destekliyordu. İran’ın lojistik desteğiyle Hizbullah Lübnan’da adam kaçırmaya ve bombalama operasyonları gerçekleştirdi (Alp, 2015: 106-109). Bölgede istikrarın tehdit altında olması, Türkiye’nin Orta Doğu’ya istikrar ve güvenlik sağlama politikasını geçersiz kılıyordu. İran ve İsrail arasındaki bu sorunlar nedeniyle Türkiye, Orta Doğu’da denge ve istikrarı sağlamak için güvenliğe dayalı yeni tedbirler almak ve İsrail ile yakın ilişkiler kurmak zorundaydı. Bu dönemde İsrail ve Türkiye, İran’ın Orta Doğu’daki çıkarlarının yakınlaşması nedeniyle Türkiye ile İsrail arasında imzalanan askeri anlaşma ve uzlaşmayı yaşadı.

İran, Türkiye ile İsrail arasındaki uyumun ve ortak çıkarlarının ona karşı bir ittifak olduğuna inanıyordu. İran, Türkiye'nin İsrail ile ittifak kurduğunu ve Türkiye ile İran arasındaki sınır bölgesini İsrail'e istihbarat sağlamak için kullandığını iddia ederken, Türkiye'nin bölgenin güvenliğini tehdit ettiğini veya buna izin verdiğini ve İran'a arkadan ateş ettiğini belirtti. Bu dönemde Türkiye ile İsrail arasındaki mesafe gittikçe yaklaşmış ve Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler olumsuz etkilenmiş, İran her koşulda bu konudaki memnuniyetsizliğini dile getirmiştir.

Eylül 1980'de başlayan İran-Irak Savaşı, 8 Yıl sürdü ve 1988'de sona erdi, ancak kesin bir sonuç alınamadı. Bu iki ülke için çok büyük ekonomik kayıplara ve binlerce kişinin ölümüne neden oldu. İran, savaş sırasında tarafsızlığı ve arabuluculuğu sürdüren İran ile Türkiye'nin ekonomik ve güvenlik sorunlarını dikkate alan bir politika izlemeye çalıştı. Türkiye'nin ekonomik kaygısı, sınır ticaretinin zarar görmemiş olması ve güvenlik endişelerinin PKK terör örgütünün eylemlerinden kaynaklanmasıdır. İran, Türkiye'nin ekonomik çıkarlarına zarar vermekten dikkatli bir şekilde kaçındı, ancak Türkiye'nin İran'dan kaçıp Türkiye'de hareket eden PKK'lı teröristleri yakalama talebini reddetti. Öte yandan 1984 Yılında, topraklarını PKK faaliyetleri için kullanmayacağına söz veren bir anlaşma imzaladı ve Irak-Irak Savaşı'nın sonuna kadar uymaya çalıştı (Oran, 2010: 153-154).

İran-Irak Savaşı sona erdikten sonra, İran İslam Cumhuriyeti rejiminin ihracat politikasına yeniden başladı. Türkiye bu İran politikasına tam olarak cevap veremiyor, siyaset ve toplumdan büyük ölçüde etkileniyordu. İran, Türkiye'yi Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgedeki bölgesel çıkarlarını destekleyen bir ülke olarak görmesi ve bu nedenle Türkiye'yi bölgedeki rekabet için hedef ülke olarak görmesi nedeniyle uzun süredir iki ülke arasındaki ilişkiler olumsuz etkilenmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Kafkasya ve Orta Asya'da yeni Ülkeler ortaya çıktı. Türkiye gibi İran da bu yeni bağımsız ülkelerle iyi ilişkiler kurmayı umuyor. İran ve Türkiye yeni bir rekabet ortamına girmiştir. Bu ülkelerin doğal kaynakları rekabetin temelidir. Türkiye için bu ülkeler sadece enerjinin ülkeye ulaştırılması açısından değil, ulaşımdan elde edilen enerji talebi ve ulaştırma gelirinin karşılanması açısından da çok önemliydi. Bu nedenle Türkiye, ekonomik alanda bölge ülkeleriyle işbirliği kurmak için "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı" nın kurulmasına öncülük ederken, İran da bu teşkilata karşı "Hazar Denizi Devlet

Teşkilatı" nı kurdu. Türkiye'nin çıkarlarına ters düşen politikalar uygulamaya başladı (Aras, 2006: 71-72).

İran, Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını kazanan ülkelerle ilişkilerinde de Rus tepkilerini çekmek için her türlü çabayı göstermiştir. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasında Orta Asya ve Kafkasya'da oluşan siyasi uçurumun kapatılması ve ekonomik fayda sağlayacak faaliyetlerde bulunulması faaliyetlerini hemen durdurmadı. Aynı şey Türkiye'de de geçerliydi. Ancak gerçekler ne İran'ın ne de Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığını kanıtladı. İran Hükümeti, bu yeni bağımsız ülkelerin bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüklerini koruyamayacaklarına inanıyor ve Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri ve Batı ülkelerinin bu yeni ülkelerin kontrolünü ele geçireceğine ve İran'ın toprak bütünlüğünü tehlikeye atacağına inanıyordu. Ancak zamanla bu görüş değişti ve İran artık Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki faaliyetlerini kendisine bir tehdit olarak görmüyordu. Türkiye ve İran, Orta Asya ve Kafkasya'da Rusya kadar etkili olmadıklarını anlayınca işbirliği yapmaya karar verdi (Sinkaya, 2014: 14).

Bu dönemde, İran'ın siyasi karar vericileri Türkiye'yi özellikle Orta Asya'da İran'ın rakibi olarak gördüler. Çünkü diğer uluslararası katılımcılara göre, Türkiye'nin bu yeni bağımsız ülkeler, ulusal yönetimi ve yapısı, Türkiye ile bu ülkeler arasındaki tarihi ve kültürel ortak tarih için bir model olabileceğinden endişe ediyorlardı. Kısa bir zaman içerisinde bu ülkelerin Türkiye tarafından tanındığını açıklandı. Bu dönemde hem Türkiye hem de İran, bu ülkelerle ticari ve ekonomik anlaşmalara ulaşmak için büyük çaba sarf etti. Buna ek olarak, İran bu ülkelerdeki İslami örgütleri ve hareketleri bazen gizlice ve bazen açıkça desteklemiştir. Bu tutum, Orta Asya Cumhuriyeti yöneticilerinin İran'a şüphe ile yaklaşmasına neden oldu ve bu da Türkiye ve müttefiklerinin bölgedeki hakimiyetini ve etkisini güçlendirdi.

3. ADALET VE KALKINMA PARTİSİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

3.1. Adalet ve Kalkınma Partisi Döneminde Türkiye-İran İlişkileri

11 Eylül 2001’de Amerika Birleşik Devletleri’nde yaşanan terör saldırısının ardından dünya siyaseti farklı bir yöne döndü ve yeni bir döneme girdi. Saldırının ardından Amerika Birleşik Devletleri küresel terörizme karşı savaş başlattı. Özellikle 11 Eylül’de saldırıyı yapan teröristlerin Müslüman olması Amerika Birleşik Devletleri’nin terörle mücadelede Müslüman ülkeleri hedef almasına yol açtı. Amerika, özellikle demokratik sistemlerle yönetilmeyen Müslüman ülkeleri hedef alıyor, terörizmin kökeninin bu ülkelerden geldiği iddiasını savunuyordu. 11 Eylül saldırılarının ardından Amerika Birleşik Devletleri hemen Afganistan’a saldırdı ve Taliban rejimini sona erdirdi. Afganistan’da Taliban rejiminin düşmesinden kısa bir süre sonra Irak’ta operasyonlar yapmaya hazır olduğunu ima etmeye başladı, Irak’ın Orta Doğuda demokratik bir rejim olmadığına inandı (Özpek, 2012: 191). Türkiye bu süreçte önemli siyasi ve ekonomik meselelerle uğraşıyor ve dış politikasında belirsizlikler vardı. 2002 genel seçimlerinden sonra iktidara gelen Ak Parti, dış politikasına, Orta Doğu ile ilişkilerin geliştirilmesine ve bölge ülkeleriyle siyasi, ekonomik ve kültürel işbirliğinin geliştirilmesine büyük önem veriyordu.

Amerika Birleşik Devletleri, 20 Mart 2003’te Irak’a askeri bir operasyon düzenledi. Tarihte 2. Körfez Savaşı olarak anılan bu askeri hareketin amacı Irak Devlet Başkanı Saddam’ı devirmektir. Amerika Birleşik Devletleri, dünya kamuoyunun Irak’ın kimyasal silahlara sahip olduğuna inandığını iddia ederek bu eylemi meşrulaştırmaya çalışıyor. Savunduğu bir diğer Argüman ise Saddam Hüseyin’in Irak’ta devrilmesi ve Irak’a demokrasi getirileceğidir. Amerika Birleşik Devletleri’nin Irak’taki operasyonundan önce Türkiye’den Irak’a ulaşmak için topraklarını kullanmasını istedi. Karşılığında da TSK’yı Kuzey Irak’a konuşlandırma sözü verdi. Ancak Başbakan’ın TSK’yı yabancı ülkelere gönderme ve yabancı silahlı kuvvetlerin 6 ay süreyle Türkiye’de kalmasına izin verme izni 1 Mart’ta Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından reddedildi (Ceylan ve Uslu, 2012). Dilekçenin reddedilmesi Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında gerginliğe yol açacak olsa da dönemin baş danışmanı Ahmet Davutoğlu, Türkiye’nin savaştan ciddi şekilde etkileneceğine inanıyordu. Amerika Birleşik Devletleri’nin Irak’taki 2. müdahalesi

sırasında Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri askerlerinin topraklarından geçmesine izin vermedi, ancak Ak Parti hükümeti, Irak'taki savaşı önlemek için Irak'taki Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti ile işbirliği yapmaya devam etti. Irak parçalandı, istikrarı sağladı, bu iki ülke ile olan ilişkilerini yenilgiye uğratmadı ve geliştirmede. Ayrıca, Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkileri onarmak ve bölgede daha aktif bir dış politika sürdürmek için Amerika Birleşik Devletleri başkanlığındaki Büyük Orta Doğu Projesi'ni (BOP) aktif olarak desteklemektedir (Bağcı ve Sinkaya, 2006: 21-37).

Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak'taki eylemleri ve bu operasyonda Kuzey Irak'taki Kürt yönetimi ile ortak hareketleri bölgede Kürt Milliyetçiliği'nin canlanmasına neden oldu (Özpek, 2012: 192-193). Ortaya çıkan bu durum Türkiye, İran ve Suriye için ortak bir sorun haline geldi. Özellikle bu üç ülkenin topraklarında Kürtlerin varlığı, üç ülkenin güvenliğini birbirine bağımlı hale getiriyordu (Özpek, 2012: 195). Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt Devleti kurma olasılığı konusunda Türkiye, İran ile ilişkilerin geliştirilmesine ve güçlendirilmesine büyük önem vermektedir.

Türkiye'nin BOP'taki olumlu tutumunun yanı sıra, 1 Mart'taki hareket ve baskı nedeniyle Türkiye, İran ve Suriye ile ilişkilerini geliştirdi ve bölge ülkeleri Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye algısını değiştirmeye başladı. Bundan önce, Türkiye'yi bölgede bir Batı karakolu olarak gören ülkeler, artık Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri'nden bağımsız bir bölge yanlısı politika izlediği sonucuna varmışlardır. Sonuç olarak, Batı bağlantılarının Türkiye'nin Orta Doğu ile ilişkilerinin yıllar içindeki olumsuz etkileri üzerindeki olumsuz etkisi giderek ortadan kalktı. Ak Parti'nin İslami kimliğinin yanı sıra reformist imajı ve AB üyeliği de Orta Doğu Ülkeleri'nin Türkiye'ye ilgisini artırmıştır. Diğer bir deyişle, bu dönemde AB ile olan iyi ilişkiler Türkiye'nin Orta Doğu ile ilişkilerini olumlu yönde etkiledi (Dağı, 2006: 167-88).

Ak Parti'nin ilk döneminde İran'ın uluslararası ilişkileri çok kötüydü. Özellikle İran'ın uranyum zenginleştirme çalışması uluslararası toplumun dikkatini çekmiştir, çünkü İran onu nükleer silah geliştirme ve üretim faaliyetlerine dönüştürebilirdi. Birleşmiş Milletler'in (BM) İran'daki nükleer faaliyetleri durdurmaya yönelik cevapsız çağrısı, İran'a uluslararası müdahale riskini artırdı. Türkiye, İran'la ilişkilerin

geliştirilmesinde önemli adımlar atmış, askeri müdahaleye karşı çıkmış ve sorunun diplomasi yoluyla çözülmesini önermiştir (Kahraman, 2013: 105). İran'a askeri müdahale Türkiye'yi ya içine çekecek ya da çatışmanın eşiğine getirecektir. Dolayısıyla İran'a askeri müdahale hoş karşılanmaz, Türkiye'ye ve bölgedeki tüm ülkelere karşı sıfır sorun politikası uygulayan Türkiye bu nedenle hoş karşılanmaz ve sorunun çözümü için barışçıl yolları destekler (Silahçıoğlu, 2006: 139-140).

Irak Savaşı devam ederken Ak Parti iktidarı değişti. Ak Parti'nin kurucusu ve Başkanı Recep Tayyip Erdoğan yeni hükümeti kurmak üzere milletvekili seçilerek Başbakan oldu. Recep Tayyip Erdoğan'ın seçimlere katılması yasaklandığında Başbakanlık yapan Abdullah Gül, kabinede Dışişleri Bakanı olarak da görev yaptı (Poyraz, 2010: 148). Abdullah Gül, Tahran'a yaptığı ziyarette İran Dışişleri Bakanı Harazi ve diğer yetkililerle Körfez Savaşı ve bölgedeki güvenlik konularını ele aldı. Görüşme sırasında İranlı yetkililer Türkiye'nin bölgeye asker göndermesini istemedi ve kamuoyuna karşı çıktı. İki Dışişleri Bakanı, bölgedeki iki ülkenin ortak çıkarları temelinde birlikte hareket etme gereği konusundaki görüşlerini dile getirdi. İranlı yetkililer, iki ülke arasında enerji işbirliğinin geliştirilmesi karşılığında PKK'yı terör örgütü olarak tanıyacaklarını açıkladı. Ancak bu iki konu birbirinden bağımsız olduğu için Türk makamları, İran makamlarının talebini yersiz buluyordu (Olson, 2004: 159). İki ülkedeki güvenlik sorunları giderek artmıştır. Bu nedenle, iki ülke güvenlik konusunda işbirliği yapmaya karar verdi. Temmuz 2004'te İran, PKK'yı terör örgütü olarak tanıırken, Türkiye İran karşıtı Halkın Cihatçı örgütünü terörist listesine aldı. İran ve Türkiye, PKK ve PKK'nın İran'daki kolu olan PJAK ile mücadele için işbirliği yapmaya başladı (Karacasulu, 2010: 207).

Sonuç olarak, Türkiye-İran ilişkilerinde Ak Parti dönemine bakıldığında Arap Baharın'da yaşanan politika farklılıklara rağmen ikili ilişkilerin uyumlu bir şekilde gelişmeye devam ettiği görülmüştür. Bu dönemde ikili ilişkiler; ortak güvenlik kaygıları, Irak işgali ve Filistin meselesi gibi bazı alanlardaki gelişmelerden etkilendi. Bu gelişmelerle birlikte, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler büyük değişikliklere uğradı. Ayrıca İran'ın nükleer çabalarının yarattığı gerilimler ve Türkiye'nin üçüncü bir taraf olarak yer alması Türkiye-İran ilişkilerini yakınlaştırmıştır. Ancak 2011'de başlayan Suriye Krizi ile Türkiye ve İran zaman zaman sorunlarla karşılaştı.

3.1.1. Türkiye ve İran Arasındaki Siyasi İlişkiler

1979 İran Devrimi'nden sonra tüm İslam dünyası gibi Türkiye'de de İran rüzgarı bir süre esti. İran devrimini yayan kitaplar tercüme edildi ve radikal İran eğilimleri ve eğilimleri gençler arasında destek bulmaya başladı. Sünni Anadolu İslamı ile aynı fikirde olmasa da bazı insanlar İran Devrimi'ni Türkiye için taklit etmeye çalışıyor. Güçlü İran rüzgarlarının estiği 1980'lerde, bugün Ak Parti'deki birçok İslami genç İran'dan etkilendi. İran dergilerini ve kitaplarını okuyarak zihinlerini şekillendirdi (Akpınar, 2013: 217). Sonuç olarak, mevcut Ak Parti ve Hükümeti yöneten insanlar dış politikada hareket ederken İran'a olan sevgilerini ve sempatilerini bir kenara bırakamadılar. Bu akıllarda İran ve Şii için sempati yarattı. Bunun bir örneği 2006 Yılında İsrail'in Lübnan'daki İran Şubesi Hizbullah ile olan çatışmasında görüldü. Hizbullah, Batı medyasında, hatta medyamızda bile, olayların arkasını okuyamayan her Müslümanın Hizbullah'a ve dolayısıyla İran'a sempati yaratacağı şekilde kahramanlaştırıldı (Akpınar, 2013: 218).

Ağustos 2005'te İran'da yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde muhafazakar Mahmud Ahmedinejad'ın zaferi, iki ülke arasındaki ilişkilerin geleceği için çok önemli. Türk tarafı Batı'ya döndü ve Amerika Birleşik Devletleri ile ittifak kurarken, İran tarafı muhafazakâr bir bölgede izole edildi. Ancak bir süre sonra iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulacağına dair endişeler giderek olumlu bir havaya dönüştü.

İki ülke arasındaki anlaşmazlığın arkasındaki güvenlik ve sınır anlaşmazlıkları büyük önem taşır. Türkiye ile İran arasındaki sınır meselesinin bir yönü toprak, diğeri ise orada yaşayan insanların varlığıdır. İran ve Türkiye, topraklarında yaşayan Kürtlere yönelik farklı politikalarında her iki tarafın da dikkatini çekti. İki ülke her zaman birbirini destekleme endişesi içinde olmuştur veya bağımsız bir Kürt Devletini destekleyecektir. Özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarından bu yana, Kürt sorunu Türkiye'deki ayaklanmalarla birlikte büyüdükçe, Ankara'nın en büyük endişelerinden biri İran'ın "Kürt kartını" kullanabilmesiydi. Öte yandan, İran'ın en büyük endişelerinden biri, Türkiye'nin Azeri kartını oynayabilmesiydi (Keneş, 2012: 253). İran ile Türkiye arasındaki sınırda çok sayıda Azerbaycanlı yaşadığı için Azerbaycan Milliyetçiliği İran'ı endişelendiriyor. Ancak ne sebeple olursa olsun Türkiye hiçbir zaman Azerbaycan kartını kullanmamıştır, çünkü İran'ın parçalanması her ne sebeple olursa olsun Kürt Milliyetçiliğini destekleyecektir. Türkiye, İran'ın Türkiye'deki veya

Irak'taki Kürt Hareketine verdiği destekten endişe duymaktadır ve iki ülke arasındaki işbirliği, uzlaşma ve rekabetin boyutları da bu temel kaygı etrafında şekillenmiştir (Çetinsaya, 2006).

İran İçişleri Bakanı Abdulvahid Musavi Lari, PKK terörü konusunda Türkiye ile işbirliği yapabileceklerini söyledi. Bakan, komşu ülkelerden İran'a yayılan huzursuzluktan endişe duyduklarını, İran PKK terör örgütünün üyesi olmadığını ve bu konuda gerekli tedbirleri aldıklarını söyledi (Özpek, 2012: 207). Sınır komşumuz İran ile her zaman güvenlik sorunları yaşadığımız ve bu sorunları çözmek iki ülke arasındaki işbirliğini tam anlamıyla gerçekleştiremediği görülmektedir. Ancak bu süreçte iki ülke arasında işbirliği ve güvenlik sorunlarının uzun vadeli çözümüne yönelik fikirler ortaya çıkmıştır. Türkiye ve İran'ın jeopolitik konumlarını değerlendirirken, iki ülkenin birbirine güvenmek ve işbirliği yapmak için pek çok nedeni vardır. İki ülkeye göre değerlendirilirse, özellikle Orta Doğu'da ortak çıkarları var. Hepimizin bildiği gibi, iki ülkenin bölgede ekonomik çıkarları vardır. Ancak iki ülkenin jeopolitik avantajları birbirini üstün kılmaya yetmiyor ve iki ülkenin de birbirine ihtiyacı vardır. İran'ın Batı'ya açılabilmesi için Türkiye'den geçmesi, Türkiye'nin de İran üzerinden Orta Doğu ve Asya'ya açılması gerekiyor. Türkiye açısından durumu değerlendirirken ihtiyaç duyduğu enerjiyi sağlamak için İran'ın coğrafi konumunu kullanmalıdır. Bugün iki ülke arasındaki ilişkilerin ideal düzeye gelmemesinin en bariz nedeni stratejik ortaklıklar ve ideolojik farklılıkları olan ülkeler kurmalarıdır (Silahçıoğlu, 2006: 154). Bu nedenle enerji ve güvenlik işbirliği konularının iki ülke arasındaki gelecekteki ilişkiyi belirleyeceği söylenebilir.

3.1.1.1 Türkiye-İran Arasında Gelişen İşbirlikleri

3.1.1.1.1. PJAK/PKK'ya Karşı Kurulan İşbirliği

1980'lerin başında Marksist-Leninist bir felsefeyle kurulan PKK terör örgütü, o zamandan beri Türkiye'nin Orta Doğu politikasında ve Orta Doğu ile ikili ilişkilerinde önemli bir konu olmuştur. Türkiye uzun zamandır ikili ilişkilerde büyük sorunlara neden olan PKK'nın İran, Irak ve Suriye tarafından desteklendiğini belirtmiştir. Ancak Ak Parti döneminde Türkiye-İran ilişkileri ve PJAK'ın İran'daki faaliyetleri iki ülkeyi yakınlaştıran sebeplerdir. Aynı zamanda, iki ülkedeki geniş Kürt nüfusu, kuzey Irak'ta bir Kürt Devleti'nin kurulmasını engelledi, ikisini birbirine yaklaştırdı ve işbirliğini güçlendirdi (Oran, 2010: 451).

İran'ın ilk yılında PKK'yı desteklediği söyleniyor. Bu durum iki ülke arasında büyük gerilimlere neden oldu. Kendisi de büyük bir Kürt nüfusuna sahip olan İran hükümeti, PKK'nın büyümesi ve bir Kürt devleti kurma hedefi konusunda endişeli (Oran, 2010: 452). Bu doğrultuda İran, Türkiye ile karşı karşıya gelmemek için 1984 Yılında Türkiye ile bir anlaşmaya varmalıdır. 28 Kasım 1984'te imzalanan anlaşmaya göre, İran ve Türkiye kendi topraklarında birbirlerinin güvenliğini tehlikeye atan faaliyetlere izin vermeme konusunda anlaştı (Özcan, 2013). Ancak bilim adamı Nihat Ali Özcan, Türkiye ile İran'ın bu anlaşmaya varmasından 2 yıl sonra İran'ın 1986'da PKK ile anlaşmaya vardığını iddia etti. Özcan'a göre, anlaşmada PKK'nın Türkiye-İran sınırında hareket etmeyeceği ve Türkiye'den İran'a istihbarat verilmesi gerektiğine karar verildi (Özcan, 2013). İran ile PKK arasındaki ilişki, ikili ilişkilerde güvenlik konularını ön plana çıkarmıştır.

Ak Parti'den önce Türkiye ile İran'ın güvenlikle merkez olarak yaklaşmasının geçmişi PKK'nın kurulduğu yıllara kadar uzanmaktadır. Ancak Türkiye, anlaşmanın imzalanmasına rağmen İran'ı hala eleştirdiği ve Suriye'nin bölgede Kürdistan İşçi Partisi'ni aktif olarak desteklediği için proje başarısız oldu. Suriye ile "Adana Mutabakatı"nın imzalanmasıyla Türkiye, PKK üzerindeki gücünü güçlendirdi.

Ak Parti döneminde Türkiye ve İran eskisinden daha uyumlu bir güvenlik politikası izlemiş, Suriye'nin PKK'ya desteğini bırakmasıyla bu başarılıdır (Oran, 2010: 452). Bu yaklaşımda etkili olan gelişmelerden biri, bu işbirliğinin kurulmasını doğrudan etkileyen PJAK'ın kurulması, 1997'de kağıt üzerinde belirlendi ve 2004'te PKK'nın İran kökenli üyeleri tarafından eylemlere başladı (Çagaptay ve Eroğlu, 2007: 1).

Tüm terör örgütleri gibi PJAK terör örgütünün de temel amacı şiddet kullanarak İran Kürtleri'nin haklarını elde etmektir. PKK'nın üst düzey yöneticileri örgütün kuruluşuna aktif katkı sağladı. PKK'nın önemli isimlerinden biri olan PJAK'ın kuruluşunda aktif rol alan Cemil Bayık, "Biz birbirimize destek olan iki kardeş partiyiz" diyerek iki örgüt arasındaki ilişkilere ilişkin açıklama yaptı. Ek olarak, iki kuruluş aynı kampı kullanmak için bir ortaklık kurdu (Çagaptay ve Eroğlu, 2007: 2-3). Bu iki örgüt arasındaki derin ilişki, Türkiye ve İran'ın önemli bir işbirliği ilişkisi

kurmasına olanak sağlamıştır. Ancak, iki ülke arasındaki işbirliğinin kurulmasındaki tek faktör bu değildir.

2004 yılında Türkiye’de yaşanan bu gelişmeler sırasında PKK, terör elebaşı Abdullah Öcalan’ın tutuklanmasının ardından ilan ettiği ateşkesin sona erdiğini duyurdu ve ardından Türkiye’nin Orta Doğu sınırlarını özellikle Kuzey Irak’ta Türk Silahlı Kuvvetleri’yle çatışmak için kullanmaya başladı. Bu durum Türkiye’nin örgütle mücadele girişimlerini artırdı. Türkiye ile İran arasındaki işbirliğinin temel nedeni İran’da PJAK’ın varlığı ve Türkiye’de PKK terör faaliyetlerinin varlığıdır. Aralarında gelişen bu tehdit duygusu, iki ülkeyi PKK ile PJAK grubu arasında işbirliği yapmaya sevk etti.

Ak Parti dönemindeki Türk-İran ilişkilerinde PKK’nın varlığı, çatışmadan ziyade ikisi arasında işbirliği yarattı. Özellikle Irak’ın işgalinden sonra iki ülkenin ortak tehdit algısı ve PKK’nın yaygınlaşması ve PJAK’ın İran’da faaliyette bulunması, Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin gelişmesini sağladı. 2002 Yılındaki çeşitli operasyonlar, Hizbullah’ın Türkiye’de çöküşü ve İran’ın PKK’yı terör örgütü olarak tanıdığını açıklaması nedeniyle iki ülke arasındaki ilişkiler daha da yakınlaştı. Olan, İran’ın PKK’ya yönelik tutumundaki değişimin arkasında iki neden olduğuna inanıyor. 1.si, Öcalan’ın tutuklanmasının ardından örgüt içinde bazı görüş ayrılıkları yaşandı, bu durum PKK’yı İran’da "güvenilir bir örgüt" haline getirmede. Diğer bir neden ise, 11 Eylül saldırılarından sonra Amerika Birleşik Devletleri’nin Afganistan’ı işgal etmesi ve ardından Irak’ı işgal etmesi ve İran’ın "kötülük eksenine" dahil edilmesi, İran’ın güvenlik meselelerine olan ilgisinin artmasına neden olmuştur (Oran, 2010: 252).

Recep Tayyip Erdoğan’ın 2004’teki Tahran ziyareti, Türkiye ile İran arasındaki uzlaşma açısından büyük önem taşıyor. Erdoğan’ın ziyareti sırasında iki ülke bir güvenlik işbirliği anlaşması imzaladı. Bu anlaşmaya göre Tahran hükümeti, PJAK ve PKK’nın terör örgütü olduğunu açıkladı. Ayrıca iki ülke arasındaki sınırın güvenliğine saygı gösterilmesi ve genelkurmay düzeyinde bir toplantı yapılması da kararlaştırıldı.¹

İşlem hemen olumlu sonuçlar verdi. İran, yakaladığı birçok PKK militanını şimdiden Türkiye’ye teslim etti ve PKK’nın İran topraklarını kullanmasını

¹ Erdoğan’ın ziyareti İran basınında geniş yer aldı, CNN TÜRK, Erişim Tarihi: 28. 05. 2021.

engellemeye çalıştı (Oran, 2010: 451). Bu bağlamda 2007 yılında Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye ile İran arasında istihbarat paylaşımına katkı sağlayacağını duyurmuş ve nihayet Türkiye PKK ile mücadelesinde önemli ilerleme kaydetmiştir.²

Türkiye ile İran arasındaki terör örgütleriyle mücadelede bir diğer önemli gelişme ise Ankara’da gerçekleştirilen 12. Türkiye-İran Yüksek Güvenlik Konseyi toplantısı oldu. Bu toplantının ana gündemi, iki ülke arasındaki mevcut terörle mücadele işbirliğini ilerletmek ve suçla mücadele alanını genişletmektir. Bu konsey toplantısında alınan karar, iki ülke arasında organize suç, uyuşturucu kaçakçılığı ve sınır güvenliği ile terör örgütleri arasındaki işbirliğini teşvik etti.³

Sonuç olarak PKK’nın kuruluşundan bu yana geçen yıllarda ikisi arasındaki sorunlara rağmen bazı anlaşmalara varılmış ancak hedeflenen işbirliği sağlanamamıştır. PKK’nın İran’daki bir kolu olan PJAK’ın lansmanı ve iki ülke arasındaki son ziyaretler, Türkiye ile İran arasında terörle mücadelede işbirliğini teşvik etti. Üstelik 11 Eylül saldırısından sonra Amerika Birleşik Devletleri’nin İran’ı “şer eksenine” dahil etmesi, İran’ın Türkiye’ye yaklaşmasını ve işgal sonrası dönemde bir Kürt devleti kurmasını engellemek için iki ülke arasında işbirliğinin kurulmasını sağladı. Recep Tayyip Erdoğan’ın Tahran ziyareti ve Ankara’daki 12. Türkiye-İran Yüksek Güvenlik Konseyi toplantısı da bu süreci hızlandıran diğer gelişmeler. 2000’li Yıllarda Türk-İran ilişkilerinde terörle mücadele mücadelesinde kurulan işbirliği, ikili ilişkilerin güvenlik söyleminden ayrılmasını kolaylaştırmış ve aralarında yeni işbirlikleri için fırsatlar sağlamıştır (Sinkaya, 2009: 22-23). Terörle mücadelede işbirliğinin aslında bir zorunluluk olduğu da iddia edilebilir. PJAK ve PKK’nın Kuzey Irak’ı ortak bir üs olarak kullanması ve ikisi arasındaki yakın ilişki Türkiye ile İran’ın işbirliğini kolaylaştırdı.

3.1.1.1.2. İsrail-Filistin Sorununa Yönelik İşbirliği

Çalışmanın bu bölümünde İsrail-Filistin çatışması kapsamlı bir şekilde çözülmeyecek, daha çok Türkiye ile İran arasındaki ilişkinin bir yansıması olacak. Orta Doğu’da pek çok ülkenin İsrail-Filistin çatışmasının bir tarafı haline geldiği düşünülürse, bu konu Türkiye ve İran açısından değerlendirilmelidir.

² Amerika Birleşik Devletleri’den Hem İstihbarat Hem Lojistik Destek, Radikal, Erişim Tarihi: 28. 05. 2021.

³ 2008’de Türkiye-İran ilişkileri, Milliyet, Erişim Tarihi: 28. 05. 2021.

İran, bugün bölgenin en büyük güçlerinden biri olarak Soğuk Savaş sırasında bölgedeki ülkelerin Sovyet yanlısı eğilimleri ve Irak'ın kendi toprak gereksinimleri nedeniyle İsrail ile temas kurdu. Ayrıca İsrail, İran kuşatmasından kurtulmanın çözümünün İran'a yaklaştığına inanıyordu. Bu uzlaşma, iki kutuplu bir dünyada her zaman İsrail-İran ilişkilerinin başlangıç noktası olmuştur (Keskin, 2009: 31). İkisi arasındaki yakın ilişki, Humeyni'nin İsrail karşıtlığını İran İslam Devrimi'nden sonra İran'ın dış politikası için önemli bir argüman olarak değerlendirmesiyle sona erdi (Keskin, 2009: 32).

Öte yandan, ilk bölümde vurgulandığı gibi, Türkiye'nin Arap ülkeleriyle sorun yaşamasının temel nedenlerinden biri, Türkiye'nin bölgede İsrail'i tanıyan ilk ülke olmasıdır. Ancak Soğuk Savaş sırasında Batı yanlısı bir politika izlese de sorunlar (Kıbrıs sorunu, silah ambargosu) Türkiye'yi yeni alternatifler aramaya zorladı. Bu durumda İslam ülkeleri ile temasa geçerek, özellikle Kıbrıs konusunda yalnızlıklarını gidermek için ilişkilerini geliştirmeye çalıştı (Keskin, 2009: 31-32). Bu dönemde Türkiye, Filistin Kurtuluş Örgütü'nün Ankara'da büro açmasına izin vermiş ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda (BMGK) siyonizmi ırkçılık olarak kabul etmiştir. Ancak bu sorunlara rağmen Türkiye, İsrail ile ilişkilerine hala değer veriyor ve 1990'larda ikili stratejik ortaklık anlaşması imzaladı. Kısacası, Ak Parti öncesi dönemde Türkiye ve İran'ın İsrail-Filistin çatışmasına yönelik tutumları dikkate alındığında, iki ülkenin farklı yaklaşımlara sahip olduğu görülmektedir. Özellikle devrimden sonra İsrail karşıtlığı İran'ın dış politikasının önemli bir söylemidir; aynı dönemde İsrail ile yaşanan sorunlara rağmen Türkiye, ilişkileri sürdürmede büyük ilerleme kaydetmiş ve bu çerçevede çeşitli anlaşmalar imzalamıştır (Keskin, 2009: 35).

2008'de İsrail'in Gazze'ye saldırması nedeniyle dönemin Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan İsrail'i çok sert bir şekilde eleştirerek İsrail'in masum insanların haklarını ve uluslararası hukuk kurallarını ihlal ettiğini söyledi (Keskin, 2009: 10).

Yaşanan sorunlar sadece Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkiyi bozmakla kalmamış, aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri-Türkiye ilişkilerinde de sorunlara yol açmıştır. Türkiye İsrail'in en büyük destekçisidir. Türkiye'den Amerika Birleşik Devletleri'ne yapılan en güçlü eleştirilerden biri, Amerika Birleşik Devletleri'nin İsrail'e kayıtsız şartsız desteğinin İsrail'in sorumsuz hareketlerine yol

açmasıdır (Keskin, 2009, 12). Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri ve İsrail meselesi İran tarafından memnuniyetle karşılandı. Devrimden bu yana İran'ın Batı ile büyük sorunları oldu. Geçmişten farklı olarak Türkiye ve İran'ın İsrail'e karşı tavırları yakınlaşmaya başladı. Ancak çok yakın olmasına rağmen, İran'ın Türkiye'nin Filistin meselesiyle ilgili çalışmalarından rahatsız olduğunu iddia etti (Uslu, 2010: 168).

İran, Orta Doğu siyasetindeki İsrail karşıtlığına ve Filistin davasındaki savunmacı rolüne büyük önem veriyor. Bu durumda Türkiye ile İran arasındaki uzlaşma ve Türkiye'nin Filistin davasındaki olumlu tutumu İran'ın dış politika söylemiyle uyumlu değil. İran'ın en büyük endişelerinden biri de bu olumlu tutum nedeniyle Türkiye'nin rolünü üstlenmiş olmasıdır. Bu durumda Filistin meselesinin Türkiye ile İran arasında yeni bir rekabet alanı haline gelebileceği söyleniyor (Uslu, 2010: 167). Nasuh Uslu, Türkiye'nin hem İsrail'e hem de Filistin'e yakın bir ülke olması nedeniyle Filistin konusunda İran'dan daha etkili olabileceği fikrine katılıyor. Ancak ona göre, özellikle geçmişten İsrail karşıtı duyarlılığı yüksek olan Ak Parti kadroları, Filistin-İsrail çatışmasının duygusal bir değerlendirmesini geliştirdiler. Öte yandan bu durum, Türkiye'nin İsrail'e muhalefetini güçlendirdiğinde sorunun çözümünde oynayacağı rolü baltalamaktadır (Uslu, 2010: 168).

Sonuç olarak, önceki dönemlerin aksine Türkiye'nin Filistin davasına yönelik tutumu İran'a yaklaşıyor ve bu durumda İsrail karşıtlığı artık ikisi arasındaki fark değil. Türkiye ile İsrail arasında yaşanan bir dizi olaydan sonra Türkiye neredeyse İsrail'i Filistin meselesinde en çok eleştiren ülke oldu. İsrail'in Filistin konusundaki güçlü duruşu ve Türkiye'nin baskı altındaki bir durumda Filistin'i destekleme açıklaması, Türkiye'nin bölgede ve uluslararası toplumda aktif olarak karşılanmasını sağladı. Buna ek olarak, diğer birçok ülke gibi, Türkiye'nin ikili ulusal çözümlere verdiği destek de Türkiye'nin hareketlilik alanını genişleten bir faktördür. Türkiye ile İsrail arasındaki ilişki ve Türkiye ile iki taraf arasında İran'ın karanlık ideolojik söylemi üzerine yapılan müzakereler, Türkiye'ye Filistin sorununu çözmesi için önemli fırsatlar sunmaktadır.

3.2. Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri

3.2.1. Adalet ve Kalkınma Partisi Öncesi Dönemde Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri

Ak Parti döneminde Türkiye'nin komşu ülkelerle "sıfır sorun politikası" çerçevesinde ilişki kurmasının en önemli aracı ekonomiydi. Kemal Kirişçi'nin "ticaret ülkesi" söylemi Türk dış politikasına uygulanabilir ve 2000'li yıllarda Türk dış politikasının ekonomik boyutunu anlamının önemli bir yoludur. Kısacası "ticari devlet" liberal teoriye benzer bir söylemdir. Bir ülke ekonomisinin dış politikasının bir aracı olarak kullanılması ve ikili ilişkilerdeki sorunları çözerek ülkeler arasında "karşılıklı ekonomik bağımlılığın" kurulması olarak tanımlanabilir (Kirişçi, 2009: 29-57).

Bu koşullar altında Türkiye, Ak Parti döneminde komşu ülkelerle ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine büyük önem vermiş ve bu uygulamanın komşu ülkeler arasındaki bağımlılığı artıracak ve bölgedeki sorunların çözülmesine yardımcı olacağını iddia etmiştir (Kirişçi, 2009: 29-57). Türkiye'nin ekonomik ilişkilere verdiği önemle uyumlu olarak, İran ile ekonomik ilişkiler önemli ölçüde büyümüştür. Ancak Ak Parti döneminde İran ile ekonomik ilişkilerin gelişmesinin temelleri 2000 öncesi dönemde atılmıştır (İskit, 1996: 58-82). Bugünkü İran-Irak-Türkiye ekonomik ilişkilerinde ilk adım, Ak Parti öncesi dönemde varılan bir dizi müzakere ve anlaşmadır. 2000 öncesi dönemde ekonomik faaliyet, düzenli bir faaliyet değil, bölgesel kalkınmadan büyük ölçüde etkilenen düzensiz bir faaliyetti (Sarıaslan, 2007: 14). Bu durumun en somut örneklerinden biri 1980-1988 İran-Irak Savaşı'dır. Bu savaş sırasında Türkiye tarafsızlık politikası izlemiş ve İran ile olan ticareti 1,5-2 milyar Amerika Birleşik Devletleri dolarına yükselmiştir. Daha sonra 1990'larda Körfez Savaşı ve müteakip gelişmeler nedeniyle keskin bir şekilde düşen ticari ilişkilerde bir gerileme gördük. Ak Parti öncesi dönemde Türk-İran ekonomik ilişkilerinde en önemli konu; ticaret ilişkileri ve buna bağlı enerji ticareti ve ulaştırma konularıdır (Sarıaslan, 2007: 12-15).

Her ikisi de coğrafi olarak transit güzergâh üzerinde olmasına rağmen İran, Türkiye'yi dış dünyaya açılmanın bir yolu olarak görürken, Türkiye İran'ı Orta Asya'ya bir köprü olarak görmektedir. Şimdiye kadar, ikisi arasındaki bu yaklaşım, Türk-İran ekonomik ilişkisi üzerinde güçlü bir etki yarattı.

Öte yandan Türkiye ile İran arasındaki ekonomik ilişkide belirleyici olan enerji ticareti, Ak Parti'nin önünde bazı adımlar atarak düzeltmeye çalıştı. İkili arasındaki görüşmeler sonucunda 1995 Yılında "Doğal Gaz Satış Sözleşmesi" imzalandı. 1996 Yılında imzalanan "NIGC-İran ile Doğal Gaz Alım Satım Anlaşması"nda Türkiye ile İran arasında bir boru hattı inşa edildi. Türkiye 25 Yıl süreyle İran'dan her yıl 3 Milyar metreküp doğal gaz aldı ve bu oran 2007'de artarak 10 Milyar metreküpe yükseldi. Anlaşma 2001 Yılında uygulandı (İskit, 1996: 58-82).

2000'li yıllarda enerji ticareti yükselmeye başladıkça yeni bir dönem başladı ve Ankara ile Tahran arasındaki ilişkiler daha da yakınlaştı (Sarıaslan, 2007: 12-15). İki ülke bu dönemde zaman zaman bazı sorunlarla karşılaşsa da Türkiye-İran doğal gaz anlaşması halen yürürlükte (Ayhan, 2006: 436). 2000 sonrası ekonomik ilişkilere bakıldığında, Ak Parti öncesi dönemde varılan bazı anlaşma ve müzakerelerin iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilere büyük etkisi olduğu görülmektedir.

3.2.2. Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi Türkiye-İran Ekonomik İlişkiler

Türkiye ile İran arasında 2000 yıl önce kurulan ekonomik ilişkinin, Ak Parti dönemindeki yeni koşullar altında daha yüksek bir gelişme kaydettiği görülmektedir. Bazıları, Ak Parti'nin yakın komşuları ile sıfır sorun argümanına dayalı olarak kurulan ekonomik ilişkinin sorunun çözümünde etkin rol oynayacağına inanmaktadır. Bu doğrultuda İran ile birçok değişim ziyareti gerçekleştirilmiş ve her ziyaret ekonomik ilişkileri bir üst seviyeye taşımıştır. İki ülke sert diplomatik müzakerelerden geçiyor; İran, kendisine uygulanan ekonomik ambargonun yükünü hafifletmeye ve Batı pazarını açmaya çalışırken, Türkiye'nin başta Rusya olmak üzere enerjiye olan bağımlılığını azaltmak ve Orta Asya'ya yönelik bazı hedeflere sahiptir (Sarıaslan, 2007: 10-20).

Bu doğrultuda, Türkiye'nin enerji talebinin artmaya devam etmesine rağmen, Türkiye ile İran arasında doğal gaz ve petrol gibi kaynak sıkıntısı yaşanmakta, bu da Türkiye'yi başta Rusya ve İran olmak üzere diğer ülkelere güvenmek zorunda bırakmaktadır. O zamandan beri Türkiye'nin en büyük çabası, enerji ihtiyacının %60'ını karşılayan Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak oldu. Türkiye söz konusu olduğunda İran, Rusya ve Irak'tan sonra en büyük vekil ülke konumundadır ve coğrafi konumu ve enerji açısından İran'dan uzak değildir. Türkiye'nin enerji araştırması, Türkiye-İran ekonomisinin canlandırılmasında önemli bir faktördür (Habibi, 2012: 4).

Ak Parti döneminde Ankara ile Tahran arasında daha önce imzalanan anlaşma, yeni anlaşma ile birlikte devam etti. En önemli enerji işbirliği anlaşması 2007 yılında imzalanan anlaşmadır (Sarıaslan, 2007: 14-16). Anlaşma, enerjiyle ilgili üç önemli konuda fikir birliğine varıldı. İran ve Türkmenistan'dan gelen doğal gaz Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmakta, Güney Parsta'da 14 Trilyon metreküp rezervli bazı petrol sahaları ihalesiz Türkiye'ye sevk edilmekte, üretilen doğal gazın bir kısmı kullanılmak üzere Türkiye'ye sevk edilmektedir, geri kalanı gelir Türkiye-Avrupa Birliği Doğal Gaz Boru Hattı'ndan (Nabucco) Avrupa'ya taşınmasına karar verilen önemli bir konudur. İkili arasındaki önemli gelişmeleri teşvik etmek için anlaşmanın 2008 Yılında imzalanması ve uygulanmasına karar verildi, ancak yukarıdaki beklentiler yerine getirilmedi (Oran, 2010: 459). Türkiye, projenin 2010 Yılında sona ereceğini açıkladı

İki ülke arasında 2007 Yılında imzalanan enerji anlaşmasının uygulanamaması üzerine 17 Kasım 2008 tarihinde bu konuda bir mutabakat zaptı hazırlandı (Sarıaslan, 2007: 14-16). Mutabakatta; Türkmenistan doğal gazını İran üzerinden Türkiye'ye göndermeye, Güney Pars'ın bazı kısımlarına yatırım yapmaya ve çıkarılan doğal gazın yarısını Türkiye üzerinden Türkiye'ye, diğer yarısını da Avrupa pazarına sevk etmeye karar verdi (Oran, 2010: 459).

Yine Ak Parti iktidarı döneminde iki ülke arasında çok sayıda ticaret fuarı düzenlendi, 2003 Yılında Türkiye-İran Sınır Ticaret Ortak Komisyonu kuruldu ve 2002 Yılında ikili anlaşma imzalandı. Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması 2007 Yılında yürürlüğe girdi ve 2008 Yılında İran sınırına yakın Türk illerinde ortak bir sanayi bölgesi kurulması kararlaştırıldı (Oran, 2010: 459).

İki ülkenin defalarca bir araya gelip anlaşmaya varması nedeniyle Türk-İran ekonomik verileri büyük değişimler geçirdi. Ekonomi Bakanlığı verilerine göre 2001 yılında Türkiye ile İran arasındaki ticaret hacmi yaklaşık 1.201 Milyar Amerika Birleşik Devletleri doları iken, 2013 Yılında bu oran 14 Milyar Amerika Birleşik Devletleri dolarına yükselmiştir. Türkiye ve İran bu seviyeye gelmiş, Türkiye'nin ithal ettiği ürünlerin doğal gaz, petrol ve petrol ürünleri dışında çeşitliliği yoktur, ancak Türkiye'nin İran'a sattığı ürünler çeşitli ürünlerde ortaya çıkmıştır (Sarıaslan, 2007: 17). Temel ihracat ürünleri çok fazla değişmemekle birlikte; demir, çelik, motorlu taşıtlar ve araçlar, traktör parçaları, ormancılık ürünleri, tütün, cam ve tekstil ürünleri,

dokuma kumaşlar başta olmak üzere birçok ürün ihraç edilmektedir (Sarıaslan, 2007: 17). Öte yandan İran'a kıymetli maden ihracatı önemli ölçüde arttı. TÜİK 2012 verilerine göre İran'a yapılan altın ihracatı 4,4 Milyar Amerika Birleşik Devletleri doları veya 5,4 Milyar Amerika Birleşik Devletleri dolarına ulaştı. Ayrıca Türkiye'nin İran'dan enerji ithalatı önemli ölçüde artmıştır. Son verilere göre İran, %40'lık bir oranla Rusya'dan sonra 2. sırada yer almaktadır. Türkiye'nin artan enerji talebi, ithalat verilerinin ihracat verilerinden daha hızlı büyümesine neden oldu (Sarıaslan, 2007: 15-19).

Ak Parti öncesi döneme göre ekonomik verilerin önemli ölçüde arttığı ancak halen gerçek potansiyelinin altında kaldığı görülmektedir. Bunun nedeni Batı'nın İran'a uyguladığı ekonomik ambargo ve İran'ın iç siyasetindeki bazı sorunlardır (Sarıaslan, 2007: 17-19).

Özellikle, Amerika Birleşik Devletleri'nin İran'a karşı tutumu, kısa süre önce P5 + 1 ülkeleriyle bir anlaşmaya varmadan önce güçlü muhalefet ve ambargo şeklinde kendini gösterdi. Bu nedenle Türkiye, İran ile ekonomik ilişkileri düzenlerken Amerika Birleşik Devletleri faktörlerini dikkate almak zorundadır. İkili ilişkilerde Amerika Birleşik Devletleri faktörü zaman zaman Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri ilişkilerinde sorunlara yol açmış ve Türkiye'nin İran'dan petrol alımı önemli ölçüde azalmıştır. İran'a uygulanan ekonomik ambargo nedeniyle İran'ın petrol ihracatı %40'a varan oranda azaldı ve bu durum Türkiye'yi çok olumsuz etkiledi (Habibi, 2012: 5). Türkiye, Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak için İran'la ilişkiler kurmaya çalışsa da Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen baskılar nedeniyle Ankara'nın İran'dan petrol alımları 2012 yılında keskin bir düşüş yaşadı (Habibi, 2012: 5-6).

Ayrıca Türkiye, İran'ın enerji sektörüne yoğun yatırımlar yapmasına rağmen, İran'ın karşılaştığı ambargo, Türk şirketlerini İran'da iş yapmak konusunda isteksiz hale getirdi. Ayrıca İran'ın uluslararası ekonomik ambargoya maruz kalması da Tahran için büyük sorunlara neden oldu. İran Merkez Bankası sürekli krize tepki veriyordu. İranlı şirketler yabancı şirketlerle işlem yapamıyordu. İran'dan petrol alan yabancı ülkelerin yaşadığı sorunlar bunlardan biri haline geliyordu.

Ak Parti öncesiyle karşılaştırıldığında, iki ülke arasında büyüyen ekonomik veriler hala gerçek potansiyelinin altındadır. Bu durumla karşılaşıldığında; İran'a

ambargo konulması, tüketim mallarına yüksek gümrük vergileri, nakliye izinlerinin gecikmesi, taşımacılıkta kullanılan yüksek petrol fiyatları gibi birçok faktör etkili oluyordu. Ayrıca İran'ın kendi iç siyasetindeki bazı sorunlar da rol oynuyordu. Bunun en bariz örneklerinden biri, Türkiye ile İran arasında 2004 Yılında varılan 3 Milyar Amerika Birleşik Devletleri Doları tutarındaki anlaşmanın "Türk Siyonist bağları" gerekçesiyle İran parlamentosunda iptal edilmiş olmasıdır. Ayrıca İran'ın kendi iç siyasetindeki bazı sorunlar da rol oynadı. Bu konudaki en bariz örneklerden biri, Türkiye'nin İran parlamentosundaki "Türk Siyonist ilişkisine" atıfta bulunarak 2004 Yılında İran'la yaptığı 3 Milyar Dolarlık anlaşmayı iptal etmesidir (Oran, 2010: 460).

Yukarıdaki eksikliklere rağmen, Türkiye'nin İran'la ekonomik ilişkileri büyük ölçüde artmış olsa da turizm endüstrisi muazzam değişimler geçirdi. Bu dönemde düzenlenen ekonomik ve kültürel fuarlar, iki ülke arasındaki turist sayısının artmasında büyük etki yarattı. TÜİK verilerine göre 2000 Yılında Türkiye'ye gelen İranlı turist sayısı 380.000 iken, 2012 Yılında bu sayı 2 Milyona yakındı.

Dolayısıyla ikisi arasındaki enerji işbirliğinin temel nedeni, İran'ın Türkiye'nin ablukadan kurtulma kapısı olması ve Türkiye'nin İran'ı Orta Asya pazarına bir köprü ve Rusya'ya alternatif olarak görmesidir. Ak Parti döneminde Türkiye, özellikle enerjide Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmaya çalışarak İran'la önceki anlaşmasını sürdürdü. İran, rezervleri ve komşusu Türkiye nedeniyle Türkiye için uygun bir kaynak olmasına rağmen, ikili ilişkilerde Amerika Birleşik Devletleri'nin etkisi ve uzun yıllardır uygulanan ambargo nedeniyle halen büyük sorunlarla karşı karşıyadır. Türkiye ile İran arasındaki enerji iş birliğinin kademeli olarak artmasının, biri olumlu diğeri olumsuz olmak üzere iki gelişmeye yol açacağı söyleniyor. Olumsuz gelişme, İran'ın, Türkiye'nin Orta Doğu'da yavaş yavaş gelişmesi durumunda tedirgin olacağı ve yeni alternatifler arayacağı ve Çin gibi büyük ülkelerin bu alternatifler arasında ilk sırada yer alacağı iddiasıdır. Olumlu gelişme, Türkiye ile İran arasındaki ekonomik ilişkinin Orta Doğu'da ticareti canlandıran bir faktör olmasıdır (Habibi, 2012: 58).

3.3. İran'ın Nükleer Çalışmaları ve Türkiye-İran İlişkilerine Etkisi

İkili ilişkilerdeki bir diğer önemli konu da İran'ın nükleer çalışmasıdır. Bu çalışmalar özellikle İran ile Amerika Birleşik Devletleri arasında büyük sorunlara yol açarak İran'ın uluslararası platformlarda eleştirilmesine ve ambargolarla karşılaşmasına neden oldu. Öte yandan Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri ile

ilişkilerini bozmamaya çalıştı, bölgesel güç olan İran ile ilişkileri kötüleştirmeme konusunda dikkatli davrandı. Üçüncü bölümün bu bölümünde, önce İran'ın nükleer araştırmalarının kısa tarihi, ardından İran'ın son yıllarda bu konuda Batı ile karşılaştığı sorunlar tartışılacaktır. Ardından Türkiye'nin İran'ın nükleer araştırmalarına yönelik tutumu ve sorunu çözüme çabaları değerlendirilecektir.

3.3.1. İran'ın Nükleer Çalışmalarının Kısa Tarihi

İran'ın nükleer araştırması uzun zamandır dünya gündemine hakim oldu ve ilk olarak Soğuk Savaş sırasında Amerika Birleşik Devletleri'nin yardımıyla başladı. Amerika Birleşik Devletleri, Başkan Eisenhower döneminde Sovyetler Birliği'nin yayılmasını önlemek için komşu ülkelere çeşitli destekler sağladı (Yetim & Kalaycı, 2011: 94-98). Bu doğrultuda Amerika Birleşik Devletleri, İran'ın nükleer araştırmalara başlayabilmesi için 1959'da Tahran Nükleer Araştırma Merkezi'nin kurulmasını sağladı. Bu dönemde İranlı öğrenciler, İran'ın nükleer araştırmalarına devam etmeleri için başta Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa olmak üzere birçok yere gönderildi (Kibaroglu, 2007: 224).

Amerika Birleşik Devletleri'nin desteğiyle faaliyetlerine başlayan İran, 1968'de Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nı imzaladı. Antlaşmaya göre İran çeşitli nükleer araştırmalar yapma hakkını elde etti. Aynı dönemde İran, Fransa ve Almanya ile bir dizi nükleer araştırma reaktörünün kurulması konusunda anlaşmalar yaptı (Yetim & Kalaycı, 2011: 94-98). 1974'te İran Nükleer Araştırma Merkezi'ni kurdu ve derinlemesine araştırmalar yapmaya devam etti (Kibaroglu, 2007: 225).

Amerika Birleşik Devletleri'nin İran'a yaptığı yardımların uzun vadede, özellikle Rusya'nın etkisi altında azalmasına yol açan gelişme, 1979'daki İran İslam Devrimi oldu. Humeyni büyük bir Batı karşıtı figür olarak iktidara geldiğinde, Amerika Birleşik Devletleri ile İran arasındaki ilişki dağıldı. İran Devrimiyle birlikte Amerika Birleşik Devletleri, İran'a yardım etmeyi bıraktı. Aynı dönemde Humeyni, özellikle Fransa ve Almanya ile yapılacak anlaşmaların Batı'ya olan bağımlılığını artıracaklarını düşünerek İran'ın nükleer araştırmalarını askıya aldı (Yetim & Kalaycı, 2011: 94-98).

İran, 1980-1988 İran-İrak Savaşı'nda bunalıma girerken, nihayet 1986'da nükleer araştırmalarına yeniden başladı. Amerika Birleşik Devletleri'nin bu ülkeler üzerindeki baskısı nedeniyle beklenen çalışma gerçekleştirilememiştir.

Sonuç olarak, Soğuk Savaş sırasında İran'ın nükleer araştırmaları Amerika Birleşik Devletleri'nin yardımıyla başladı. Ancak İran Devrimi'nden sonra Amerika Birleşik Devletleri-İran ilişkileri bozuldu ve İran'ın çalışmaları Amerika Birleşik Devletleri'nde büyük bir endişe kaynağı oldu. Devrimden sonra tecrit edilmiş ve çaresiz kalan İran, Çin ve Rusya ile çeşitli toplantılar yaptı. Amerika Birleşik Devletleri, İran'ın Rusya ve Çin ile pazarlık yapmasını engellemeye çalıştı ve aynı zamanda uluslararası kamuoyuna İran'ın petrol kaynakları bakımından zengin bir ülke olduğunu ve nükleer araştırmalara ihtiyaç duymadığını söyledi (Yetim & Kalaycı, 2011: 99). Amerika Birleşik Devletleri, İran'ın nükleer araştırmalarını şiddetle engelledi ve bir süre sonra İran'ı nükleer silah üretmeye çalışmakla suçladı. Amerika Birleşik Devletleri'nin bu politikası bugün hala mevcuttur.

3.3.2. Adalet ve Kalkınma Partisi Döneminde Meydana Gelen Gelişmeler

Amerikan Devrimi'nin sürekliliğini korumasından sonra "İran'a bakış" değişti, ancak 2000'li Yıllardaki gelişmeler İran nükleer araştırmalarını dünya gündemine getirdi. Bu gelişmelerden ilki, 2002 Yılında İran'da Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun (IAEA) bilgisi dışında tesislerin ortaya çıkmasıydı. Ayrıca İran'ın 2003 Yılında Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu ile kapsamlı bir nükleer güvenlik anlaşması imzalamasına rağmen bunu uygulayamaması İran'a yönelik eleştirilerin artmasına neden olmuştur (Udum, 2012: 100). Bu gelişmelerin ardından İran Cumhurbaşkanı Hatemi, 2003 Yılında nükleer yakıt araştırmaları yapmaya devam ettiklerini, ancak IAEA müfettişlerinin belirli tesislerde zenginleştirilmiş uranyum bulmasının ardından Tahran Hükümeti'nin ek bir protokol imzalaması gerektiğini ancak nükleer silah işini alamadığını açıkladı (Köse, 2006: 24-26).

Amerika Birleşik Devletleri'nin İran'a karşı başından beri sergilediği sert duruşun aksine, sözde "AB üçlüsü" Fransa, İngiltere ve Almanya diplomatik odaklı bir politika izliyordu. Amerika Birleşik Devletleri İran'ı BM Güvenlik Konseyi'ne göndermesi gerektiğini söyledi. Öte yandan AB Üçlüsü, İran'ın nükleer enerji elde etme hakkı karşılığında uranyum zenginleştirmesini durdurma anlaşmasını kabul

ediyordu. İran'a önerilen anlaşma Tahran hükümeti tarafından kabul edildi ve 18 Aralık 2003'te İran ile anlaşmaya vardı (Köse, 2006: 24-26).

İran ve AB Üçlüsü arasındaki şiddetli müzakereler nedeniyle, iki taraf 15 Kasım 2004'te Paris Anlaşması adlı başka bir anlaşma imzaladı ve İran'ın uranyum zenginleştirme çalışmalarını dondurma sözü verdi. Anlaşmaya varılmasına rağmen, Başkan Hatemi ve Amerika Birleşik Devletleri'nin yer altı tesislerini tahrip etmek için kullanılan bombaların İsrail'e satışına ilişkin yaptığı açıklama anlaşmayı sonuçsuz bıraktı (Yetim & Kalaycı, 2011: 100).

Paris Anlaşması'ndan 2 Yıl sonra AB üçlüsü, İran ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki gerilimi çözmesi için İran'a teşvik ve garantiler içeren yeni bir metin hazırladı. İran nükleer yakıt dönüştürme çabalarını sonlandırdığında taslağın uygulanmasına karar verildi, ancak Tahran Hükümeti bu önerileri reddetti (Wanis, 2007: 10).

İran-AB üçlü ülkesinin müzakere edip anlaşmaya varmasına rağmen gerginlikler yatışmadı. Sonuçta, 2006 Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı oylamasında İran, 27 lehte ve 3 aleyhte oyla BM Güvenlik Konseyi'ne sunuldu. Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu kararını verdikten sonra İran sert bir açıklama içeren bir açıklama yaptı. Tahran Hükümeti yaptığı açıklamada, İran'ın uranyumu başarıyla zenginleştirdiği, uluslararası anlaşmalar çerçevesinde nükleer araştırma yapmaya devam edeceği ve olası Amerika Birleşik Devletleri saldırılarına en sert şekilde cevap vereceği bildirildi (Yetim & Kalaycı, 2011: 102).

İran'ın açıklama yapmasının ardından AB üçlüsünün hazırladığı bir başka öneri metni de İran'a sunuldu. İran, belirtilen süre içinde yanıt vermemiş; BM Güvenlik Konseyi'nde 31 Temmuz 2006'da İran'ın nükleer faaliyetlerini durdurmak için belirli bir süresi olması durumunda, aksi takdirde İran'a belirli ekonomik ve diplomatik yaptırımlar uygulanmasını içeren bir karar alınmıştır (Poyraz, 2009: 99-102). Ardından 3 Mart 2008'de İran'ın yurtdışındaki varlıklarına başka kısıtlamalar getirilmesine ve yaptırımların güçlendirilmesine karar verildi (Yetim & Kalaycı, 2011: 99-102).

İran'a uygulanan yaptırımlar, sorunu çözmek yerine İran ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki gerilimi daha da artırdı. P5 + 1 (Amerika Birleşik Devletleri, Rusya, Çin, Birleşik Krallık, Fransa ve Almanya) ülkeleri bu sorunu çözmek için

2009'da yeni bir çözüm seti hazırladı (Yetim & Kalaycı, 2011: 99-102). İran, bu müzakere paketine katılmanın şartı olarak nükleer hakların bu konunun dışında tutulması gerektiğine inanıyordu (Yetim & Kalaycı, 2011: 99-102). İki taraf kısa süre sonra Cenevre'de müzakerelere başladı, İran'ın sahip olduğu zenginleştirilmiş uranyumun yabancı ülkelere aktarılmasını, reaktörün ihtiyaç duyduğu yakıtı dönüştürülmesini ve ardından geri gönderilmesini tartıştı. Daha sonra Viyana'daki görüşmelerle birlikte İran'ın %3,5 oranında zenginleştirilmiş uranyumun %70'ini Rusya'ya göndermesi, Rusya'nın %20 oranında zenginleştirilmiş uranyumu Fransa'ya göndermesi ve Fransa'nın bu uranyumun bu kısmını nükleer yakıtı ve İran'a gönder (Sinkaya, 2009: 73-74).

Böyle bir konferansın toplanması, dünya kamuoyunun sorunlarını çözmek için büyük umutlara sahiptir. Başta Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya olmak üzere birçok kişi anlaşmanın kabul edildiğini söyledi (Yetim & Kalaycı, 2011: 99-103). Ancak İran daha sonra yaptığı açıklamada; zenginleştirilmiş uranyumu Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın kontrol ettiği yerlerde depolamak istediklerini, önce nükleer yakıt satın almak, ardından zenginleştirilmiş uranyumu Rusya'ya sevk etmek istediklerini belirtti (Yetim & Kalaycı, 2011: 99-102). İran'ın bu açıklamaları yayınlamasının ardından Baradei, Türkiye'de zenginleştirilmiş uranyum depolama fikrini önerdi. Baradei'nin sözlerinin ardından, Türkiye'nin İran'ın nükleer sorununa ilişkin aktif çalışmaları da başladı.

3.3.3. Türkiye'nin Nükleer Sorunda Rol Arayışı

Ak Parti döneminde uygulanan Orta Doğu politikası çerçevesinde Türkiye, İran ile ılımlı bir ilişki sürdürmeye çalışmış ve bölgesel gelişmelere doğrudan cevap vermiştir. İki ülke arasında özellikle ekonomik anlamda karşılıklı çıkar ilişkisine rağmen, İran'ın nükleer faaliyetlerinin yol açtığı artan gerilim Türkiye'yi zor durumda bırakmıştır. Türkiye, zaman zaman sorunlarla karşılaşsa da uzun yıllar Amerika Birleşik Devletleri ve Batı ile ittifaklarını sürdürmüştür.

Buna Türkiye'nin NATO üyeliği de dahildir. Öte yandan İran, 1639'da imzalanan "Kasr-ı Şirin Anlaşması"ndan bu yana bölgesel çatışmalar yaşamış ancak hiçbir zaman şiddetli bir çatışma yaşanmamış, bu durum bölgesel politikaları doğrudan etkileyecek ve Türkiye'nin enerji ihtiyacını karşılayan önemli bir ülkedir (Yetim &

Kalaycı, 2011: 99-102). Bu durumda her iki taraf da Türkiye'yi kendi tarafında görmek istiyor ve bu da Türkiye'yi büyük bir ikilem içine sokuyordu (Köse, 2006: 32).

Uluslararası anlaşmaların gereklerini yerine getirmeye çalışan İran'ın nükleer araştırmalarına Türkiye'nin en büyük vurgusu, İran'ın da her ülke gibi barışçıl olmak ve uluslararası anlaşmalara uymak kaydıyla nükleer araştırma yapma hakkına sahip olmasıdır. Türkiye'nin bu konudaki diğer vurgusu, ekonomik ve siyasi yaptırımların İran'ın istikrarını sarstığı ve sorunun çözümünü zorlaştırdığı yönünde. Türkiye, uygulanan ekonomik ambargonun aksine, sorunu diplomatik yollarla çözmeyi umuyordu. Türkiye için bölgenin istikrarını sağlamak ve korumak hayati önem taşımaktadır. Bu durumda, 2003'teki Irak işgali iyi bir deneyimdi. Bölgenin dengesi bozulmuş, Irak'taki savaş, bölgedeki pek çok devlet gibi Türkiye'yi de olumsuz yönde etkilemiş ve çalkantıyı şiddetlendirmiştir (Yetim & Kalaycı, 2011: 99-105). Öte yandan Türkiye'nin de İran'ın nükleer programına ilişkin endişeleri var. Türkiye'nin İran'la ilgili endişelerinin başında, nükleer güce sahip olursa İran'ın bölgedeki etkisi artacak, bölgede silahlanma yarışı başlayacak ve Türkiye'nin stratejik önemi de azalacaktır. Bu bakımdan Türkiye, bu sorunu diplomatik kanallardan çözmeye çalıştı. Özellikle BM Güvenlik Konseyi oylamasında Türkiye'nin veto edilmesi Türkiye-İran ilişkilerini olumlu yönde etkiledi ve Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri ilişkileri konusunda tartışmalara yol açtı (Yetim & Kalaycı, 2011: 102-105).

Bu nedenle Türkiye, iki taraf arasındaki güven krizini çözmek ve diyaloga kapı açmak için ilk olarak 2007 Yılında Avrupa Birliği, IAEA ve İran temsilcilerinin Ankara'da buluşmasını sağlıyordu. Türkiye ile ilgili bu çalışmalar, iki taraf arasında diyaloga kapı açmada önemli bir rol oynayabileceği ihtimalini ortaya çıkarmaktadır (Yetim & Kalaycı, 2011: 102).

Daha sonra 2009 Yılında Viyana görüşmelerinde varılan anlaşmada olduğu gibi, Türkiye Baradei'nin önerisi altında daha aktif bir rol oynadı. Özellikle Brezilya'nın yardımıyla Tahran Hükümeti ile çeşitli görüşmeler yapılmış ve son olarak İran, Brezilya ve Türkiye Dışişleri Bakanları 17 Mayıs 2010 tarihinde Nükleer Değişim Anlaşması'nı imzalamıştır. Varılan anlaşmada, İran'ın 1200 kilogram düşük zenginleştirilmiş uranyum vermesi karşılığında Viyana Grubu'ndan 120 kilogram zenginleştirilmiş uranyum sağlanması kararlaştırıldı. Bu araştırma, uluslararası

kamuoyundan güçlü destek almasına rağmen, Amerika Birleşik Devletleri bunun yeterli olmadığına inanmaktadır.

Türkiye, Brezilya'nın yardımıyla, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin etkisiyle diplomatik çalışmalar yürütmüş olsa da 9 Haziran 2010'da BM Güvenlik Konseyi, Türkiye ve Brezilya oy kullanmasa da İran'a yeni yaptırımlar getirmeyi kabul etti.

Taraflar arasında önceki diplomasi nedeniyle Türkiye'nin rolü "arabulucu" olarak değerlendirilmiş, 2010 BM Güvenlik Konseyi toplantısının ardından "kolaylaştırıcı" ve "asistan" rolü öne çıkmıştır. Türkiye, tartışmalara rağmen sorunun çözümü için çalışmaya devam etti ve aynı yıl İran ile P5 + 1 ülkeleri arasında müzakereleri başlatmaya çalıştı. Türkiye başından beri Batı ile İran arasında arabulucu, sonra da imzalanan anlaşmadan memnun bir arabulucu olarak hareket etti. Ahmet Davutoğlu, "Mezhep çatışmasını tetikleme girişiminde İran ile Türkiye arasındaki diyalog bölgedeki en önemli diyalogdur" demiştir.

3.4. Arap Baharı'nın Türkiye-İran İlişkilerine Etkisi

2011 Yılında Tunus'ta bir seyyar satıcının yakılmasıyla başlayan bu süreç, Orta Doğu'daki tüm dengeleri değiştiren ve Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki ilişkilere de yansıyan "Arap Baharı" olarak adlandırıldı (Uygur, 2012: 11).

Çalışmanın konusu gereği bu süreç analiz edilmeyecek, sadece İran-Türkiye ilişkileri üzerine düşünceleri değerlendirilecektir. Hem İran hem de Türkiye, Orta Doğu'daki otoriter rejimlere karşı Tunus ve Mısır'daki isyan süreci konusunda iyimser. Ancak ayaklanmalar Suriye'ye yayıldıkça Türkiye ile İran arasında derin farklılıklar ortaya çıktı. İran hükümeti Orta Doğu'daki halk hareketini ilk olarak "İslami bir uyanış" olarak değerlendirdi ve İran devriminin bir uzantısı olarak nitelendirdi ve kendisine uzun süredir karşı çıkan Tunuslu ve Mısırlı liderleri kendi çıkarları açısından devirmeyi düşündü (Uygur, 2012: 11). Çalışmanın bu bölümünde İran ve Türkiye'nin Arap Baharı konusundaki görüşleri Suriye meselesi perspektifinden değerlendirilecektir. İran ve Suriye arasındaki tarihi stratejik işbirliği, İran'ın Suriye meselesine yaklaşımı açısından büyük önem taşımaktadır. Bu işbirliğinin kısa bir değerlendirmesi yapılacak ve İran'ın Suriye konusundaki politikası anlatılacaktır.

3.4.1. İran-Suriye Stratejik İşbirliği

Suriye ile İran arasında uzun zamandır Amerika Birleşik Devletleri tarafından aynı yaklaşımla değerlendirilen ve hem bölgesel hem de bölgesel olmayan gelişmelerle yakından ilişkili olan uzun süredir devam eden bir ittifak var (Sinkaya, 2012: 6). İkili arasındaki yakın ilişkinin önemli nedenlerinden biri Suriye'nin bölgedeki stratejik konumu ve İsrail'e muhalefetidir. Öte yandan, Suriye'nin İran'daki İslam Devrimi'nden önce muhalefete verdiği destek; bu, Filistin mülteci kamplarında onları eğitime ve lojistik destek sağlama biçimiydi (Sinkaya, 2012: 5). Bu yönde hareket ederek, daha sonra "Camp David Anlaşması" ve "İslam Devrimi" nedeniyle Mısır'dan ayrılan İran, Suriye'ye yakın bir tavır gösterdi.

Ancak 1980-1988 İran-Irak Savaşı'nda, Hafız Esad İran'ı destekliyor (Sinkaya, 2012: 7). Öte yandan İran, Hafız Esad'ın desteğine karşılık verdi ve Suriye'deki ayaklanmayı ciddi şekilde bastırmak için Şam Hükümeti'ni destekledi. Daha sonra Lübnan siyasetinde Hizbullah'ın yükselişinin artmasıyla ikisi arasında gerginlik oluşsa da bu uzun sürmedi. İki ülke arasındaki ilişkiler 1990'larda gelişmeye devam etti. Özellikle İran hükümetinin Şam'a yaptığı ekonomik yardımla petrol geliri artmaya devam ediyor ve ikisi arasındaki ilişki daha da güçlendi. Hafız Esad'ın oğlu Beşar Esad'ın hükümdarlığı döneminde iki ülke arasındaki ilişkiler sıkı bağları sürdürdü. Amerika Birleşik Devletleri 2000'li Yıllarda Suriye ve İran'ı "şer eksen" olarak tanımladığında, bu iki ülkenin işbirliği önemini bir kez daha kanıtladı. Sonuçta Ak Parti döneminin ilk günlerinde Suriye ile Türkiye arasındaki uzlaşma İran'ı tedirgin etti. Bu doğrultuda 2006 Yılında ortak güvenlik Anlaşması imzalandı (Uygun, 2012: 9).

3.4.2. İran ve Suriye Sorunu

İran, uzun süredir devam eden Orta Doğu rejiminin çöküşüne yol açan halk hareketini "İslami Uyanış" olarak nitelendirdi ve isyanın İran'daki İslam Devrimi'nin bir uzantısı olduğunu iddia etti. Aynı şekilde sorun yaşadığı Mısır, Tunus ve Libya yöneticilerini devirme sürecinde de herhangi bir olumsuzluk görmedi. Ancak olay Mart 2011'de Suriye'ye sıçrayınca İran halk hareketlerine karşı tavrını tamamen

değiştirdi. İran, ilgili halk hareketinin aslında İran'a yönelik olduğunu ve Batı tarafından örgütlendiğini belirtti. Tahran hükümetinin genel görüşü, Suriye'deki olayın Amerika Birleşik Devletleri ile İsrail arasında bir komplo olduğu yönündedir (Shoori, 2012: 67).

İran'ın Suriye olayına karşı argümanlarından biri, tartışmalı doğruluğuna rağmen, halk hareketinin amacının Suriye-İran işbirliğini uzun süredir sona erdirmek ve İran'ı bölgede izole etmek olmasıdır (Shoori, 2012: 68).

Uluslararası arenada Suriye konusunda büyük görüş ayrılıkları olsa da genellikle iki farklı tutum benimseniyordu. Birincisi, Suriye olayının bir insan hakları meselesi olduğu için Suriye muhalefetine desteklenmesi gerekiyor. Türkiye de bu bölümde yer almaktadır. Aksine karşı taraf yaşananların Suriye'de bir iç sorun olduğunu ve dışarıdan müdahale olmaması gerektiğini iddia etti. Bu pazar segmentinin başında Rusya, Çin ve İran gibi ülkeler gelmektedir (Doster, 2013: 23-29).

Bilindiği gibi İran, Suriye'deki Esad Hükümeti'ni desteklediğini her platformda ilan ediyordu. İran bu açıklamaları Esad'a silah, ekonomik ve daha birçok yardım sağlayarak hayata geçirdi. Ancak Türkiye'den farklı olarak İran'ın Esad Hükümeti'ne verdiği destek iki ülke arasında sorunlara neden oldu ve karşılıklı eleştirileri dile getirdi. Bir sonraki bölümde, Türkiye'nin Suriye meselesine yönelik tutumu değerlendirildikten sonra, Türkiye ve İran'ın Suriye meselesindeki meseleleri ve birbirlerine yönelik eleştirileri ele alınacaktır.

3.4.3. Türkiye ve Suriye Sorunu

Türkiye ile Suriye arasında yukarıda bahsi geçen olumlu gelişmeler, Suriye olayından büyük bir kopuşa neden oldu. Ankara hükümeti, Arap Baharı'nın ilk gününden itibaren halk hareketini desteklediğini ve Orta Doğu'daki durumun gelişimine yakından ilgi gösterdiğini belirtti. Başından beri Suriye ile iyi ilişkiler kurmaya çalışan Türkiye, Suriye Hükümeti'nin iç politikalarında da reform çağrısında bulundu. Ancak bu reformlar gerçekleştirilememiş ve Suriye Hükümeti'nin gösteriler sırasındaki şiddetli tutumu Türkiye'nin Suriye Hükümeti'ne karşı çıkmasına neden olmuştur. İran'ın aksine Türkiye, Suriye'de yaşananların Esad Hükümeti'nin hatası

olduğunu ve Esad'ın bir an önce hükümetten ayrılması gerektiğini belirtti (Kıbaroğlu, 2011: 31).

Ankara Hükümeti, Suriye muhalefetini destekliyor ve Suriye muhalefetini örgütlemek için çok çalışıyor. Medyada yer alan haber ve resimlerde Suriye muhalefetinin daha çok Türkiye'de olduğu görülmektedir. Ayrıca binlerce Suriyeli, Suriye savaşından Türkiye'nin Güney illerine kaçtı ve bu da Türkiye'yi Suriye meselesinden doğrudan etkiledi. Suriye'deki sorunun Türkiye'nin bir iç meselesi olduğu ve Türkiye'nin böyle bir durumda sessiz kalamayacağını dile getiren Türk yöneticiler, Suriye'ye dışarıdan herhangi bir müdahaleye de sıcak bakmaktadır (Uygur, 2012: 23-24). Türkiye'nin Suriye meselesine muhalefeti, ulusal ve uluslararası platformlarda hararetli tartışmalara neden oldu.

Türkiye'nin Suriye meselesinden Esad Hükümeti'ni sorumlu tuttuğu ve muhalefeti desteklediği görülüyor. İran, Türkiye'nin aksine Suriye'de yaşananların bir komplo olduğunu iddia ediyor ve muhalefet dışarıdan gelen emirlere uyuyor. İki ülke arasındaki bu farklı yaklaşım, İran ile Türkiye arasında Ak Parti döneminde gelişen gerginliklere yol açtı.

3.5. Suriye Sorunu ve Gerilen Türkiye-İran İlişkileri

3.5.1. Türkiye'nin İran'a Yönelik Eleştirileri

Türkiye'nin İran'ın Suriye'ye karşı zıt politikasını uygulaması, Tahran Hükümeti tarafından Türkiye'ye yönelik sert eleştirilere yol açtı. İran medyası ile Tahran Hükümeti yetkililerinin eleştirileri aynı düzeyde değerlendirilemez. Uygur, dini ve askeri alanlardan gelen eleştirilerin daha sert olduğuna ve hükümetin daha örtülü eleştirilerde bulunduğuna dikkat çekti. Ayrıca İran'a yönelik en büyük eleştiri, Türkiye'nin Batı'nın bir oyunu haline gelen Suriye'deki durumdan yararlanmaya çalışmasıdır (Uygur, 2012: 23).

İran'ın Türkiye'ye yönelik bir diğer eleştirisi de Bahreyn ve Suudi Arabistan gibi ülkelerdeki baskıcı rejimlere rağmen Türkiye'nin bu ülkelerle yakın ilişkisinin Türkiye'nin Esad yönetimine karşı tutumuna ters düştüğü yönündedir. İran'ın dini otoritelerinin Türkiye'ye yönelik eleştirileri daha sert olsa da Türkiye'nin dış politikasının Müslümanları arkadan bıçaklamakla eşdeğer olan Amerika Birleşik Devletleri ve İsrail ile işbirliğine dayandığına inanıyorlardı (Uygur, 2012: 23).

Özetle, İran'ın Türkiye'nin Suriye krizine yönelik tavrına yönelik eleştirisi; Türkiye'nin Amerikancı bir politika izlediği, dayanılmaz bir yük taşıdığı, Müslümanlara ihanet ettiği ve Orta Doğu'daki direniş eksenini baltalamak için komployu desteklediği söylenebilir.

3.5.2. İran'ın Türkiye'ye Yönelik Eleştirileri

İran'ın Esad yanlısı politikası Türkiye tarafından eleştirilse de Türkiye, Suriye sorununun çözümünde önemli bir oyuncu olarak İran'ın tutumunu da değiştirmeye çalışıyordu. Suriye meselesinin "İran olmadan" çözülemeyeceği fikrinden yola çıkan Türkiye, İran'ı Tahran'ı ziyaret etmeye ikna etmek için diplomatik yollara başvurdu ancak istenilen değişiklikleri yapamadı (Uygur, 2012: 22).

İlginç bir şekilde Türkiye'nin Suriye'ye yönelik tutumunu ideolojik olarak değerlendirmenin yanı sıra, Türkiye ayrıca İran'ın Suriye'deki eylemlerinin ideolojik olduğunu savunuyordu. Ayrıca Türkiye, İran'ı Esad halkının zulmüne sessiz kalmakla suçluyordu.

Türkiye de pratikte İran'ın söylem düzeyine yönelik eleştiriler göstermiştir. Bu durumun en somut örneği Ankara Hükümeti'nin İran'ın Türkiye üzerinden Suriye'ye silah yardımı yapmasını engellemesidir. Türkiye'nin bu girişimleri, Ankara-Tahran ilişkilerinde büyük sorunlara neden oldu (Sinkaya, 2009: 35).

İki ülke birbirini eleştirse de bazı yazarlar iki ülkenin politikalarının yanlış olduğuna inanıyordu. Yeni Şafak gazetesi köşe yazarı İbrahim Karagül, bir köşe yazısında İran ile Şam Hükümeti arasındaki işbirliğinin Tahran'ın Suriye'deki çıkarlarını garanti etmeyeceğine işaret etti. Türkiye'nin bu savaşı tek başına muhalefeti destekleyerek bitiremeyeceğini vurguladı. Yazar ayrıca, Suriye konusunda Türkiye ile İran arasındaki farklılıkların sorunu daha da ağırlaştırdığını ve sorunu çözme zorlaştırdığını belirtti.

Kısacası Ak Parti'nin ilk birkaç yılında büyük ilerleme kaydeden Türkiye-İran ilişkileri, Suriye meselesi bağlamında sorunlarla karşı karşıyadır. İran ve Türkiye'nin Suriye'nin farklı yönlerine verdiği destek, iki ülke arasında karşılıklı eleştirilere yol açtı. Türkiye, Suriye muhalefetine lojistik ve diplomatik destek sağlıyor ve Esad karşıtı açıklamalar yapmak için her fırsatı kullanıyor; İran, jeostratejik nedenlerle Suriye ile arasındaki tarihi dostluğu sürdürmek için çok çalışıyordu. Ancak Ak Parti iktidarı

döneminde Ankara-Tahran ilişkisinin Suriye meselesi nedeniyle en kötü dönemi yaşadığı söyleniyor. Ayrıca bölgedeki ikisini ayırarak "mezhepçi bir soğuk savaşı" tetikleme olasılığını da tartıştı. Türkiye'nin Sünni muhalefeti ve İran'ın Şii Esad'a desteği bu görüşü gün yüzüne çıkardı. Öte yandan, Türkiye ile İran arasındaki sorunlar iki ülkenin çıkarlarını tehlikeye atmakta, bölgedeki sorunları derinleştirmekte ve mezhepsel bölünmeyi tetikleyebilmektedir.

3.6. Türkiye ve İran Arasındaki Enerji İlişkileri

Enerji, Türkiye ile İran arasındaki ilişkide önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye ihtiyacı olan doğal gaz ve petrolü dışarıdan temin ettiğinden ve İran önemli bir tedarikçi olduğundan, enerji iki ülke arasındaki ilişki için hayati önem taşımaktadır. Türkiye doğal gaz ve petrol ihtiyacını Rusya, İran, Azerbaycan, Irak ve diğer bazı ülkelerden temin etmektedir. İran önemli bir petrol ve gaz tedarikçisi olduğu için Türkiye'nin bu ülke ile enerji açısından ilişkilerini geliştirmesi gerekiyor. Türkiye'nin petrol talebinin %92'si ve doğal gaz talebinin %98'den fazlasının ithal edilmesi gerekmektedir. Türkiye'nin doğal gaz zengini İran ile ilişki ve işbirliği geliştirmesi kaçınılmazdır.

Türkiye'de doğal gaz kullanımı 1970 Yılında TPAO'nun Hamitabat ve Kumrular gaz sahalarında doğal gazı keşfetmesiyle başlamıştır. Keşfedilen bu doğal gaz, 1976 Yılında Pınarhisar Çimento Fabrikası'nda kullanılmıştır. Endüstriyel enerji talebi ve nüfus artışı nedeniyle Türkiye'nin doğal gaz talebi artmıştır. 1984 Yılında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir gaz anlaşması imzalandı. Anlaşmanın imzalanmasından 2 Yıl sonra 25 Yıllık doğal gaz alım satım anlaşması imzalandı. Anlaşmanın imzalanmasının ardından 842 kilometrelik Rus-Türk doğal gaz boru hattının inşaatına başlandı. Boru hattı Bulgaristan üzerinden Türkiye'ye getirildi ve 1988'de Ankara'ya kadar ilerledi (EPDK, 2010: 19).

Türkiye ile İran arasında temel gaz anlaşması 1996 yılında imzalandı. 1995'te müzakere edilen ve 1996'da imzalanan "İran ile Gaz Alım Satım Anlaşması", Türkiye ile İran arasındaki gaz işbirliğini gözler önüne serdi. Anlaşma 25 Yıl geçerli ve İran'dan Türkiye'ye doğal gaz boru hattı döşenecekti. Türkiye, İran'dan her yıl 3 Milyar metreküp doğal gaz alacak ve 2007 Yılına kadar bu oranı 10 Milyar metreküpe çıkarma kararı aldı (Yılmaz, 2005: 8). İki ülke arasında doğal gaz anlaşması

imzalanmasının ardından Türkiye ile İran arasında doğal gaz boru hattı projesi resmen başlatıldı. 2001 Yılında İran'dan Türkiye'ye ilk doğal gaz geldi. Türkiye ile İran arasındaki gaz anlaşması, "al ya da öde" ilkesine dayanıyordu. Bu ilke ile Türkiye'nin her yıl İran'dan almayı taahhüt ettiği doğal gaz miktarını "kabul etmesi veya ödemesi" gerektirdi. Türkiye, taahhüt ettiği doğal gaz veya doğal gazdan daha azını almak istemezse, taahhüt ettiği oranın tamamını ödemek zorundadır. Al-ya da-öde prensibi sadece İran ile yapılan doğal gaz alımlarında değil, aynı zamanda Azerbaycan ve Rusya ile yapılan doğal gaz alımlarında da geçerlidir. İki ülke arasında doğal gaz anlaşması imzalanmasının ardından Türkiye ile İran arasında doğal gaz boru hattı projesi resmen başlatıldı. 2001 Yılında İran'dan Türkiye'ye ilk doğal gaz geldi. Bu bağlamda İran doğal gazı ikame ve çeşitlilik açısından Türkiye için önemlidir. Türkiye, İran'ın doğal gaz ihracatının en önemli müşterisi çünkü Türkiye, İran'ın doğal gaz ihracatının %90'ından fazlasını satın alıyordu. Ambargo ve baskı döneminde Türkiye'nin doğal gaz alımı İran ekonomisi için çok önemliydi. Türkiye ile İran'ın doğal gaz konusundaki işbirliği, iki ülkenin çıkarları açısından büyük önem taşımaktadır (İnat, 2015: 22).

Türkiye ile İran arasındaki doğal gaz ilişkisi geliyorsa da bir noktada tartışmalar yaşandı. 2014 Yılında İran'dan alınan 1.000 metreküp doğal gazın birim fiyatı 490 Amerika Birleşik Devletleri doları, Rusya'dan alınan doğal gazın fiyatı 425 Amerika Birleşik Devletleri doları, Azerbaycan'dan alınan doğal gazın fiyatı ise 335 Amerika Birleşik Devletleri doları olmuştu. Türkiye'nin İran'a tepkisinde İran'ın yüksek doğal gaz fiyatları ve doğal gazın Türkiye'ye taşınmasında yaşanan bazı sorunlar gündeme geldi. Özellikle uluslararası piyasada doğal gaz fiyatlarının düştüğü dönemde İran ve Rusya fiyatlarında indirim gitmedi. Bu dönemde Türkiye fiyatları düşürmeye çalıştı. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Ocak 2014'te İran'a yaptığı ziyarette gündeme gelen konulardan biri de doğal gaz fiyatı oldu. Dönemin Enerji ve Tıbbi Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız bu konuyla ilgili yaptığı açıklamada, İran ile doğal gaz konusunda herhangi bir anlaşmanın olmadığını belirtti. Bu dönemde Türkiye, 2012 Yılında fiyatlara ilişkin tahkim sürecini başlatmıştır. Bakan Yıldız, tahkim sürecinin devam ettiğini belirtti. Türkiye tahkim başvurusunda iki noktadan taleplerini dile getirdi. Türkiye, İran'ın doğal gaz fiyatlarını düşürmesini ve Türkiye'nin kayıplarını telafi etmesini umuyordu. İkinci sorun ise, İran'ın Türkiye'ye

vaat ettiği az miktarda doğal gazı belirli dönemlerde vermiş olmasındır (İnat, 2015: 23). Türkiye tahkim davasını kazanmış ve İran, 1 Temmuz 2011'den itibaren %13,3-15,8 indirim sağlamayı ve 1,9 Milyar dolar tazminatını kabul etmeyi kabul etmiştir.

2007 Yılında Türkiye ve İran enerji alanında önemli işbirlikleri gerçekleştirdi. Türkiye ile İran arasında imzalanan "Enerji İşbirliği Anlaşması" ile İran ve Türkmenistan'ın Türkiye üzerinden Avrupa'ya doğal gaz göndermesi konusu gündeme geldi. Ayrıca Türkiye'nin İran'ın Güney Pars petrol bölgesindeki bazı petrol sahalarında doğal gaz bulmasına da imkan sağlıyordu. Türkiye-İran ilişkilerinde önemli bir adım olan anlaşma, 2008 Yılında imzalanarak uygulamaya konmasına rağmen beklenen sonuç ve beklentilere ulaşılamadı (Gençifti, 2015: 114). Anlaşmanın hayata geçirilmesi halinde Türkiye ile İran arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkilerin daha da güçlendirilmesi çok önemli olacak. Türkmenistan ve İran doğal gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya sevk edilmesi halinde Türkiye'nin enerji sektöründeki konumu ve önemi artacaktır.

2006 Yılında, BM Güvenlik Konseyi'nin İran'a yaptırım kararı sırasında, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan İran'ı ziyaret etti. Bu ziyarette, Türkiye ile İran arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi ve ticaret hacminin artırılması gündeme alındı. İran'ın nükleer programının krizi diplomatik kanallardan özölmeli. Ayrıca Orta Doğu'daki gelişmeler ve bölgesel meseleler ele alındı (Aydın & Tekbıyık, 2007: 25).

İran 2006 Yılında nükleer alanda yasaklanmış olsa da 2009 Yılında Amerika Birleşik Devletleri ve Batılı ölkeler İran'ın IAEA'yı bilmeden yer altı nükleer tesisleri inşa ettiğini duyurdu. İran bu açıklamalarıyla artan uluslararası baskı nedeniyle müfettişlerin nükleer tesislere girmesine izin veriyor. Bu süreçte Türkiye ve Brezilya, İran'ın nükleer programı sorununu çözmek için 2010 Yılında arabuluculuk girişimlerinde bulundu. İran, sorunu Türkiye ile Brezilya arasında arabuluculuk yoluyla çözmeyi kabul etti. Türkiye, Brezilya ve İran arasında yapılan müzakereler sonucunda 10 maddelik Tahran Deklarasyonu kabul edildi. Ancak Tahran Deklarasyonu Batı tarafından kabul görmedi (Ünal, 2015: 2).

Haziran 2010'da Birleşmiş Milletler, İran'a askeri, ticari ve mali alanlarda yeni yaptırımlar getirme kararı aldı. 2011'de İstanbul'da, 2012'de Bağdat'ta İran ve P5+1 ölkeleriyle yapılan müzakereler başarısız oldu. 24 Kasım 2013 tarihinde yapılan

müzakereler sonucunda geçici bir anlaşmaya varılmıştır. Nükleer program karşılığında İran üzerindeki kısıtlamaları gevşetmeye karar verdi. 2004 yılı müzakerelerinin tamamı sonucunda Nisan 2015'te İran ile bir çerçeve anlaşma imzalandı. İran'ın nükleer programını en az 10 Yıl süreyle kısıtlaması halinde İran'a yönelik ekonomik yaptırımlar kaldırılacak. İki taraf bu anlaşmayı imzaladıktan sonra 14 Temmuz 2015 tarihinde kapsamlı anlaşma imzalandı (Ünal, 2015: 3-5).

Türkiye'nin İran'ın nükleer enerji politikasına karşı tavrı hassas ve dengeli bir politikaya dayanmalıdır. 11 Eylül'den sonra dünya güçleri İran'a baskı yapmaya başladı. Özellikle PJAK terör örgütü bu dönemde dış desteği kabul ederek İran'daki faaliyetlerini artırmış, İran ile Türkiye'yi yakınlaştırmıştır. İran nükleer silah geliştirdikçe, İran ile nükleer silaha sahip olan Türkiye arasında askeri güç açısından İran bir avantaja sahip olacaktır. Bu bağlamda İran'ın nükleer politikası Türkiye için bir tehdit olarak görülmektedir. Türkiye'nin İran'ın nükleer silahlarına karşı NATO çerçevesinde aldığı önlemler güvenlik sorununu çözmeye yetmiyor (Turan, 2011: 48-50). Ayrıca İran'a yönelik olası saldırılar da Türkiye'nin güvenliğini tehdit ediyor. Böyle bir durumda enerji güvenliği, çevre sorunları ve ekonomik kayıplar meydana geleceği gibi, İran'ın dış müdahaleler nedeniyle toprak bütünlüğünü kaybetmesi de söz konusu olacaktır. Türkiye-İran sınırında da Irak'taki duruma benzer gelişmeler yaşanabilir. İran siyasi birliğini ve toprak bütünlüğünü kaybederken Türkiye'nin sınır güvenliği ve iç güvenliğinde sorunlar yaşanacaktır.

4. SONUÇ

Bulundukları coğrafyanın iki önemli ve büyük ülkesi olan Türkiye ve İran, coğrafyaları ve stratejik konumları bakımından tarihin her döneminde öne çıkmıştır. Konumları bakımından önemli bir geçiş bölgesinde bulunan iki komşu ülke, Orta Asya ve Avrupa, Kafkaslar ve Orta Doğu ile Afrika'yı birbirine bağlamaktadır. Aynı zamanda iki ülkenin etrafındaki denizler açısından stratejik bir konumdadır. Sıcak denizleri birbirine bağlayan iki ülke, tarihi İpek Yolu üzerinde olması açısından her dönemde güçlü devletler tarafından dikkatle takip edilmiştir. İki ülkenin coğrafyasına damgasını vuran güçlü devletler kuruldu. Bu devletlerin bıraktığı tarihi ve kültürel birikim bugüne kadar etkisini hissettirmiştir.

İki ülke arasındaki ilişkiler, uluslararası ve bölgesel gelişmelerden ve iki ülkenin sosyal, kültürel ve siyasi özelliklerinden etkilenmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra İran'da da benzer bir yeni hükümet ortaya çıktı. 1921'de bir darbeyle iktidara gelen Rıza Han, 1925'te krallığını ilan ederek Pehlevi Hanedanı'nı kurdu. Yeni kurulan iki ülke, ilişkileri geliştirmek için bazı diplomatik önlemler önerdi, bu nedenle iki ülke diplomatik temsilcilikler açtı. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk 10 Yılında iki ülke arasındaki ilişkilerde en önemli konu güvenlikti. İki ülke arasındaki sınırda yaşayan aşiretlerin faaliyetleri iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemiştir. 1925 Yılında Şeyh Said İsyanı'yla başlayan ve 1927-30 Ağrı Dağı Ayaklanması'na kadar devam eden ayrılıkçı isyanlar, Türkiye ile İran'ı karşı karşıya getiren önemli bir mesele haline gelmiştir.

Özellikle 1932'de yapılan anlaşmaların etkisi ilişkilerin gelişimini hızlandırdı. Bu gelişmeler İran lideri Şah Rıza Pehlevi'yi Türkiye tarafından Türkiye'ye davet etme sürecini başlattı. 1934'te Türkiye'ye bir gezi yapan Şah, birçok şehri ziyaret etti ve Türkiye'deki birçok sanayi kuruluşunu, askeri tesisi, eğitim kurumunu ve fabrikayı inceledi. Şah Rıza, Ankara'da bulunduğu dönemde Mustafa Kemal Paşa ile bir görüşme yaptı. Şah'ın Türkiye ziyaretinin ulaştığı nokta, iki ülkeyi dünyadaki gelişmelere karşı ortak hareket etmeye itmiştir. 1930'ların başından itibaren İtalya'da başlayan yayılmacı yönetim, Türkiye ve İran'ı daha da yakınlaştırdı. Son olarak, 1937'de Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında Sadabat Paktı kuruldu. Bölgesel nitelikte olan bu pakt ile ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır.

2. Dünya Savaşı sırasında ise Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler işgal nedeniyle donma noktasına geldi. 1941’de Şah Rıza Pehlevi baskı altında İran’da tahttan çekildi ve yerine oğlu Muhammed Rıza geçti. Sovyetler Birliği’nin baskısı nedeniyle İran, Batı ile de yakın ilişkiler kurdu. 1949’da Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler yeniden kuruldu. 1951-53 Yıllarında Muhammed Musaddık İran’da nüfuz kazanması, Türkiye ile İran arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemişti

Şah Muhammed Rıza Pehlevi, 16 Ocak 1979’da güçlü bir muhalefetle ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. 1 Şubat 1979’da Humeyni’nin dönüşü ile 53 yıllık Pehlevi hanedanı sona erdi. Sovyetler Birliği İran Devrimi sırasında Afganistan’ı işgal ederken Türkiye’nin endişeleri arttı. İran, Batı’dan uzaklaşıp Sovyetler Birliği’ne yaklaştıkça, Irak ve Suriye’den sonra Türkiye, İran tarafından kuşatılma riskiyle karşı karşıya kaldı.

İran Devrimi ile 1990’lar arasındaki Türkiye-İran ilişkilerini etkileyen konular arasında; Irak-İran Savaşı, güvenlik ve Kuzey Irak’ta terör örgütü PKK’nın varlığı ana başlıklardı. Türkiye’nin Irak-İrak Savaşı’na yönelik politikası tarafsız bir yönde gelişmişti.

1990-2000 yılları arasında ise bölgesel sorunlar ve iç siyasi sorunlar iki ülke arasındaki ilişkileri etkilemiştir. Körfez Savaşı ile Irak’a karşı hareket Türkiye ve İran’ı endişelendirdi. İran, ABD güçlerinin Kuzey Irak’a yerleşmesini bir tehdit olarak görmüştür.

Çalışmada, Türkiye-İran ilişkilerinin uzun bir tarihi geçmişe sahip olması nedeniyle 2000 sonrası dönemi açıklamak için Türkiye-İran ilişkilerinin tarihine geniş bir yelpazeden bakılmaya çalışılmıştır. Türkiye-İran ilişkilerinin tarihine bakıldığında, iki ülke bölgede hâkim güç olma istekleri ve mezhep farklılıkları nedeniyle sık sık çatışma ve rekabet içerisine girmiştir.

İki ülkenin Orta Doğu’daki güç mücadelesinin arka planını oluşturan tarihsel sürece bakıldığında, bu özellikle İran’ın Şiiliği dinsel olarak benimsemesi ve bölge halkı üzerinde nüfuz kurmaya çalışmasıyla ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti uzun bir dönemle karşı karşıya kalmış ve 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması ile sorun bir şekilde çözülmüştür. Ayrıca 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması bugün hala bir sınır olarak kabul edilmektedir.

Sınır sorunları ve mezhep farklılıklarından kaynaklanan çatışmalar, bu sorunları Kürt sorununa ve buna bağlı olarak Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunun ilk

yıllarında sınırlarda yaşanan anlaşmazlıklara bırakmıştır. Ancak ulu önder Mustafa Kemal Atatürk ile yeni bir döneme girilerek, sorunlar “Yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesiyle savaşıarak değil, barışçıl yollarla çözmeye çalışmıştır.

2. Dünya Savaşı'ndan 1979 İran İslam Devrimi'ne kadar Türkiye-İran ilişkileri Soğuk Savaş'ın etkisi altında Batı odaklıydı. Ayrıca iki ülkenin aynı blokta olması ilişkilerin seyrinin her zamanki gibi devam etmesine neden oldu. 1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla Orta Asya'da oluşan güç boşluğunu doldurmak için rekabet eden Türkiye ve İran, çeşitli adımlar atmasına rağmen, her iki ülke de ve hatta Rusya tarafından açıklanan Yakın Çevre doktrini ile geri adım atmak zorunda kalmış ve işbirliği yoluna gitmiştir.

11 Eylül 2001'de Amerika Birleşik Devletleri'ne yapılan terör saldırısı ve sürekli değişen dünya siyaseti iki ülkeyi yakınlaştırmış ve bu olaylar Ak Parti dönemine kadar devam etmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak'ı işgal etmesi ve İran'da PJAK'ın kurulmasıyla yakınlaşan Türkiye ve İran hem Orta Asya'da hem de İran'da bulunan petrol ve doğalgazı Batı'ya taşımak için adeta birbirine ihtiyaç duyuyordu.

Türkiye'nin enerji bağımlılığı Türk-İran ticaretinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Türkiye'nin Rusya olan doğalgaz bağımlılığı iki ülke arasında yaşanan siyasi gerginliklerde tehlikeye girmektedir. Rusya'nın doğalgazı Türkiye'ye karşı bir tehdit olarak kullanma ihtimali, Türkiye'yi enerji ticaretini çeşitlendirmeye itmiştir. Bu yüzden Türkiye İran'dan doğalgaz almaya başlamıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi'nde de devam etmiştir. Ancak iki ülke arasında ticaretin devam etmesi, ambargo uygulanan İran ile ticaret yapılması Batı tarafından Türkiye'ye tepkiler artmıştır. Türkiye'nin İran'a uygulanan ambargoyu delmeye çalıştığını belirten Batılılar, Türkiye'yi cezalandırmaya çalışmıştır. Bu cezalandırmalar nedeniyle Türkiye-İran ticaret hacmi düşmeye başlamıştır.

Ortadoğu'da yaşanan gelişmeler Türk-İran ilişkilerini olumsuz etkilemeye başlamıştır. Suriye İç Savaşı ile birlikte Türkiye ve Müttefikleri Özgür Suriye Ordusu'na desteklerken, İran ise Beşar Esad'ın iktidarını korumayı tercih etmiştir. İran'ın hayalini kurduğu Şii Hilali'nin bir parçası olan Suriye'de Sünni bir hükümeti kabul etmemektedir. Hali hazırda yarım yüzyıl bulan iktidarıyla ülkenin sadece yüzde 15'lik nüfusuna sahip olan Nusayrilerin bölgedeki en büyük destekçisi Rusya ile

birlikte İran olmuştur. Suriye İç Savaş sürecinde Lübnan'dan Hizbullah ve İran'dan askeri destek sağlanmıştır. Türkiye ise bu dönemde kendi sınır güvenliğini korumaya başlamış ve kendisine komşu olan İŞİD ve YPG gibi terörist örgütler ile mücadeleye girmiştir. Türkiye ve İran bu süreçte karşı karşıya gelmişlerdir. Adalet ve Kalkınma Partisi Döneminden Türk-İran ilişkiler genel anlamda iyi gibi görünse de bölgesel krizler iki ülke ilişkilerini gerginleştirmiştir.

Arap Baharı başladığında Türkiye ve İran Arap ülkelerinin özgürlük hareketi olarak yorumlamışlar ve desteklerini belirtmişlerdir. Ancak Arap Baharı hareketi Suriye'ye sıçradığında İran tam tersi bir şekilde hareket etmeye başlamıştır. Türkiye ise oldukça sert bir şekilde Beşar Esad'a karşı olduklarını belirtmiştir. Diğer Arap ülkelerinden farklı olarak Beşar Esad kendisine Rusya ve İran gibi müttefikler bulmuş ve rejimini sağlamlaştırmayı başarmıştır. Türkiye ise bölgedeki müttefiki ABD'nin YPG'yi desteklemesiyle yalnızlığa itilmiştir.

Osmanlı Devleti ve İran tarihsel olarak birbirlerini mezhepsel farklılıklarına göre rakip olarak tanımlamışlar ve bölgesel rekabette bu farklılıktan güç almışlardır. Kasrı Şirin Anlaşmasıyla birlikte Türk-İran sınırı kesinleşmiş ve Türk-İran ilişkileri barış sürecine girmiştir. Cumhuriyetin ilanıyla Türk-İran ilişkileri Mustafa Kemal Atatürk ile Şah Rıza Pehlevi tarafından dostane bir şekilde sürdürülmüştür. En önemlisi de bu iki ülke Irak ve Afganistan'ı da içinde alarak Sadabat Paketi imzalanmış ve Ortadoğu'da barışçıl bir vizyon geliştirilmiştir. Ancak değişen dünya düzeni ile İran 1979 yılında gerçekleşen devrim Türk-İran ilişkilerini Sünni-Şii çizgisine geri götürmüştür. Adalet ve Kalkınma Partisi Döneminde de mezhepsel farklılıklar gözetilmediği zaman ilişkiler iyi ilerlemiş, hatta Türkiye uluslararası arenada İran'ın arabulucuyu görevini üstlenmiştir. İran'ın nükleer programını ve üzerindeki ambargoyu uluslararası topluma anlatmaya çalışmıştır. Ancak devletlerin realist çıkarları söz konusu olduğunda ise iki ülke ilişkileri gerilmiştir.

KAYNAKLAR

- Abrahamian, E. (2014). *Modern İran Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Adibelli, B. (2012). *Doğu-Batı Yol Ayrımında İran*. İstanbul: Bilim-Gönül Yayınları.
- Akkoyunlu, E. N. (2009). *İslam Devriminin İran Siyasal Hayatı Üzerine Etkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akpınar, M. (2013). *Arap Baharı Mı İran Ateşi Mi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Allouche, A. (2001). *Osmanlı-Safevi İlişkileri, Kökenleri ve Gelişimi*. İstanbul: Anka Yayınları.
- Alp, A. (2015). *1979 İran İslam Devrimi ve Terörizm*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Anbarcıoğlu, M. (1983). Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve İran'da Yapılan Reformlar *Doğu İlleri Dergisi* III/4, Ankara.
- Aras, B. (2006). Türk-İran İlişkileri: Değişim ve Süreklilik. *Avrasya Dosyası*, 12, 2, 20-36.
- Arı, T. (2008). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*. Bursa: MHM Yayınları,
- Armaoğlu, F. (1985). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1980*. Ankara: İş Bankası Yayınları,
- Asl, N. K. (2009). *1979 Sonrası İran'ın Orta Doğu Politikası ve Bölge Ülkeleri İle İlişkileri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ataman, M. (2003). Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış, *Bilgi Dergisi*, 5, 2.
- Atay, T. (1997). Şah Dönemi (1941-1979) İran İslam Devrimi'nin Arka Planı. *Birikim*, 96.
- Aydın, D. ve Tekbıyık A. (2007). İran Nükleer Programının Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 3, 5, 112-113.
- Ayhan, V. (2006). Türkiye Suriye İlişkilerinde Yeni Bir Dönem: Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi. *Ortadoğu Analiz*, 1, 11.
- Bağcı, H., ve Sinkaya, B. (2006). Ortadoğu Projesi ve Türkiye: AK Parti'nin Perspektifi. *Akademik Orta Doğu*, 1, 1, 21-37.
- Birsel, H. (Ed). (2013). *Arap Baharında Son Durak:İran*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

- Bleda, T. (2000). **Maskeli Balo**. İstanbul, Doğan Kitapçılık.
- Çagaptay, S. ve Eroğlu, Z. (2007) The PKK, PJAK, and Iran: Implications for U.S.-Turkish Relations, **The Washington Institute**.
- Can, A. (2008). Atatürk Dönemi Türk-İran İlişkileri. **Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi**, Adana.
- Çetinsaya, G. (2000). Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925, T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIV, 48, Ankara.
- Ceylan, A. K. (2008). **Devrim Sonrası İran'ın Teröre verdiği Destek ve Türkiye'ye Yansımaları**. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ceylan, A. ve Uslu, İ. (2012). **1 Mart Tezkeresinin Türk Dış Politikasına Etkisi**.
- Çınar, Y. (2011). Turgut Özal Ve Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikasına Teorik Bir Bakış Örneği: Liberal Düşüncenin Türk Dış Politikasına Etkisi, **Akademik Bakış Dergisi**, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası, Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çitlioğlu, E. (2009). **İran'ı Anlamak**. Bahçeşehir Üniversitesi Uluslararası Güvenlik Ve Stratejik Araştırmalar Merkezi, Araştırma, Analiz Ve Projeksiyon Çalışması.
- Demirci, S. (2013). The Iranian Revolution and Shia Islam: The Role of Islam in the Iranian Revolution. **History Studies**, 5, 3, 13-24
- Elik, S. (2012). **İran-Turkey Relations:1979-2011**. New York: Routledge Taylor and Francis Group.
- Fırat, M. (1989). **İran İslam Devrimi ve Türk- İran İlişkileri (1979-1987)**. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara, Ankara Üniversitesi Uluslararası Anabilim Dalı.
- Gartwath, G. R. (2016). **İran Tarihi**. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Genççiftçi, K. (2015). **Ak Parti Hükümetleri Döneminde Türkiye-İran İlişkileri**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları-1** (1992). İstanbul, Kaynak Yayınları.
- George, L. E. (2011). **The Mongols In Iran**. England: The Oxford Handbook of Iranian History.
- Gök, G. O. (2005). **İran'ın Bölgesel Politikası ve Türk-İran İlişkileri**. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gebze, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü.

- Gönlübol, M. ve Ülman, H. (1987). *Olaylarla Türk Dış Politikası*. Ankara: Ankara Üni. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Görçün Ö. F. (2008). *1979 İran İlam Devrimi Sonrası Türkiye İran İlişkileri*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Gündoğan, Ü. (2011). Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme. *Orta Doğu Analiz Dergisi*, 3, 29, 15-26.
- Gürakar, T. (2012). *Türkiye ve İran: Gelenek, Çağdaşlaşma, Devrim*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Habibi, N. (2012). Turkey and Iran: Growing Economic Relations Despite Western Sanctions. *Crown Center For Middle East Studies*, 62.
- Hakyemez, C. (2014). *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- İnal, H. İ. (2015). *Türklerin Tarihi*. İstanbul: Nokta Kitap.
- İnat, K. (2015). Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün 30. yılında Türkiye-İran İlişkileri. *SETA Analiz Dergisi*, 132.
- İskit, K. (1996 Mart-Mayıs). Turkey: A New Actor in the Field of Energy Politics. *1 Perceptions*, 1, 1.
- Issawi, C. (1991). *European Economic Penetration 1872-1921*. Cambridge: Cambridge History of Iran.
- İzzeti, İ. (2005). *İran ve Bölge Jeopolitiği*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Kafkasyalı, A. (2010). *İran Türkleri*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları,
- Kahraman E. (2013). *2000'li Yıllarda Türkiye-İran İlişkilerini Etkileyen Faktörler*. (Yüksek Lisans Tezi). Antalya, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kamer, Ş. Y. A. (2013). Türkiye-İran ilişkileri Üzerine Değerlendirme. *Uluslararası Politika Akademisi*, <http://politikaakademisi.org/turkiye-iran-iliskileri-uzerine-degerlendirme/> (Erişim Tarihi: 16.06.2021).
- Karacasulu, Z. N. (2010). Türk Dış Politikasında İran. *Uluslararası IV. Türk Dış Politikası Sempozyum Tebliğleri: Yeni Dönemde Türk Dış Politikası*.
- Karadeniz, Y. (2009). İran ve Türkistan'da İngiliz-Rus Mücadelesi (1856-1869). *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 14, 56-67.
- Kasım, K. (2009). *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*. Ankara: Usak Yayınları.
- Katouzian, H. ve Şahidi, H. (2011). *21. Yüzyılda İran*. Ankara: Sitare Yayınları.
- Keneş, B. (2012). *İran: Tehdit Mi, Fırsat Mı?*. İstanbul: Timaş Yayınları.

- Kerim, M. (1979). *İran İslam Devrimi*. İstanbul: Düşünce Yayınları.
- Kıbaroğlu, M. (2011). *Arap Baharı ve Türkiye*. İstanbul: Adam Akademi.
- Kinzer, S. (2011). *Ezber Bozmak*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kiraz, S. (2014). Türkiye-İran İlişkilerini Belirleyen Faktörler ve Muhteva Analizi. *İran: Değişen Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri*. 11, 3, 251-278
- Kirişçi, K. (2009). The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State. *New Perspectives on Turkey*, 40.
- Kocatürk, N. (2006). *Hatemi Dönemi Türkiye-İran İlişkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Korkmaz, A. (2015). *İran Suriye Bölgesel İttifakı*. İstanbul: Matbuat Yayın Grubu.
- Köse, T. ve Bölme, S. (2006). *Lübnan Raporu: Lübnan'da İstikrar Arayışları*. Ankara: SETA.
- Kowalski, T. (1983). *Şehnamede Türkler* (Çev). Harun Güngör, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, 1, 3, 13-25.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1978). *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*. Ankara: Ankara Üni. SBF. Yayınevi.
- Mansel, P. (2010). *Sultanların İhtişamı*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Metin, B. (2012). Türk-İran İlişkilerinde Güney Azerbaycan Meselesi (1919- 1938). *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2.
- Niechciat, P. (2014). Müslüman İran'da Zerdüşti Kimliğinin İnşası, *ANEMON Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 2, 45-56.
- Ögel, B. (1971). *Eski Türk İran Kültür İlişkileri Hakkında Notlar*. İran Şehinşahlığı'nın 2500. Yıldönümüne Armağan, İstanbul.
- Olson, R. (2005). *Türkiye-İran İlişkileri:1979-2004*. Ankara: Babil Yayıncılık.
- Oran, B. (2010). *Türkiyeli Kürtler Üzerine Yazılar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (Ed) (2009). *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ören, M. M. (1980). *İran Türkleri Hürriyet Hareketleri*. Girne: Mars Matbaası.
- Özdemir, M. N. (1998). Abbasi Halifeleri İle Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3, 2, 192-193.
- Özgiray, A. (2000). *İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938), Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

- Özpek, B. B. (2012). En Uzun On Yıl: 11 Eylül Sonrası Ortadoğu. *Ortadoğu Etütleri*, 3, 2, 192-193.
- Özyanık, S. (2005). *Refahiyol Hükümetinin Dış Politikası*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara, Ankara Üniversitesi Kamu Yönetimi ve Siyaset, Bilimi Siyaset Bilimi Anabilim Dalı.
- Poyraz, S. (2009). Turkish-Iranian Relations: A Wider Perspective. *SETA Policy Brief*, 3, 7, 20-39.
- Şahin, M. (2010). Türkiye'nin Orta Doğu Politikası: Süreklilik ve Değişim. *Akademik Orta Doğu*, 4, 2, 78-86.
- Saray, M. (1999). *Türk-İran İlişkileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Sarıaslan, F., (2007). 2000'li Yıllarda Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri, *Akademik Ortadoğu*, 15.
- Sarıkaya, Y., (2012). Geçmişten Günümüze İran: Tarih, Siyaset, Toplum ve Kültür. *Dış Politika Araştırmaları Merkezi*, Rapor No: 2.
- Shalom, S. R. (1993). *Imperial Alibis, Rationalising U.S. Intervention After the Cold War*. Boston, MA: South End Press.
- Shoori, M. (2012). Arap Devrimi ve İran. *Ortadoğu Analiz*, 4, 39, 46-54.
- Silahçıoğlu, D. (2006). *ABD/İsrail-İran Denklemi ve Türkiye*. İstanbul: Günizi Yayıncılık.
- Sinkaya, B. (2005). Turkey-Iran Relations in the 1990s and the Role of Ideology, *Perceptions Journal of International Affairs*, 10, 1, 46-54.
- Sinkaya, B. (2009). Başbakan Erdoğan'ın Tahran Ziyaretinin Sonuçları ve Türkiye-İran İlişkilerinin Sınırları, *Ortadoğu Analiz*, 1, 19, 25-32.
- Sonyel, S. (1987). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*. Ankara: TTK.
- Svistunova, İ. (2010). Irak Faktörünün Türkiye'nin Dış Politikasına Etkisi. *Orta Doğu Analiz*, 2, 5, 19-26.
- Takeyh, R. (2009). *Gizli Devrimler Ülkesi İran*. İstanbul: Karakutu Yayınları.
- Tanyu, H., (1998). *Türklerin Dini Tarihçesi*. İstanbul: Burak Yayınları.
- Turan, Ş. (1996). *Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Turan, T. ve Tüylü Turan E. (2011). Cumhuriyet ve Ulus Gazetelerinde Sadabat Paketi'nin İmzalanmasının Yansımaları. *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkishor Turkic*, 6, 3, 1749-1767.

- Türkiye Cumhuriyeti Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK), **2010 Yılı Doğalgaz Yıllık Sektör Raporu**.
- Udum, Ş. (2012). Türkiye'nin İran Nükleer Meselesindeki Siyaseti **Ortadoğu Analiz**, 4, 43, 13-19.
- Umar, Ö. O. (2010). Milli Mücadele Dönemi Atatürk'ün Orta Doğu Politikası. **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 20, 1, 10-18.
- Ünal B. (2015). İran Nükleer Anlaşması ve Türkiye'ye Etkileri. **BİLGESAM Analiz/Ortadoğu**, 12-32.
- Uslu, N. (2010). Türkiye'nin Yeni Orta Doğu Yaklaşımı. **Bilig**, 25, 5, 36-45.
- Uygur, H. (2012). İran ve Arap Baharı. **SETA Analiz**,
- Yaman, A. (2012). **Alevilik ve Kızılbaşlık Tarihi**. İstanbul: Nokta Kitap.
- Yavuz, H. (2014). **İran'ın Etnik Kompozisyonu ve Siyasal Güç Açısından Etkileri**. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Yazar, Ş., (2001). **1979 Sonrası Türk-İran İlişkileri**. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yeğin, A. (2013). **İran Siyasetini Anlama Kılavuzu**. İstanbul: Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Yetim, M. ve Kalaycı, R. (2011). Türkiye-İran İlişkileri: Sıfır Sorun mu, Nükleer Sorun mu?. **Akademik Orta Doğu**, 5, 2.
- Yıldırım, E. (2011). **Türkiye-İran İlişkileri, 1918-1960**. İstanbul: Giza Yayınları.
- Yolalici M. E. (2008). Türk Tarihinin Kaynaklarına Genel Bir Bakış. **Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi**, 5, 2, 45-52.
- Zekiyev, M. (2007). **Türklerin ve Tatarların Kökeni**. İstanbul: Selenge Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : BAYRAM ZAFER
Uyruğu : T.C
Doğum Tarihi ve Yeri :
Telefon :
Faks :.....
E-mail
ORCID

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Doktora		
Yüksek Lisans	Uluslararası Politik Ekonomi	
Lisans	İİBF –İktisat (İÖ)	16.07.2017

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2015-2017	Yeşilgözler İnş-Van	Muhasebe ve Finans Personeli
2018-	BİM A.Ş	Muhasebe Personeli

Yabancı Dil

İngilizce (B1-B2)

Yayınlar

Hobiler

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

LİSANSÜSTÜ TEZ ORJİNALLİK RAPORU

30/07/2021

Tez Başlığı / Konusu

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ HÜKÜMETLERİ DÖNEMİ'NDE TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ (2002-2015) Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam **96 sayfalık** kısmına ilişkin, 30/07/2021 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 18(On sekiz)dir.

Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içemediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

30/07/2021

Zafer Bayram

Adı Soyadı: Zafer BAYRAM

Öğrenci No: 18920022042

Anabilim Dalı: Uluslararası Politik Ekonomi

Programı: Uluslararası Politik Ekonomi

Statüsü : Y. Lisans ☒ Doktora ☐

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi Erkan AFŞAR

30/07/2021

ENSTİTÜ ONAYI

U Y G U N D U R

...../...../.....

Prof. Dr. Bekir KOÇLAR

Enstitü Müdürü